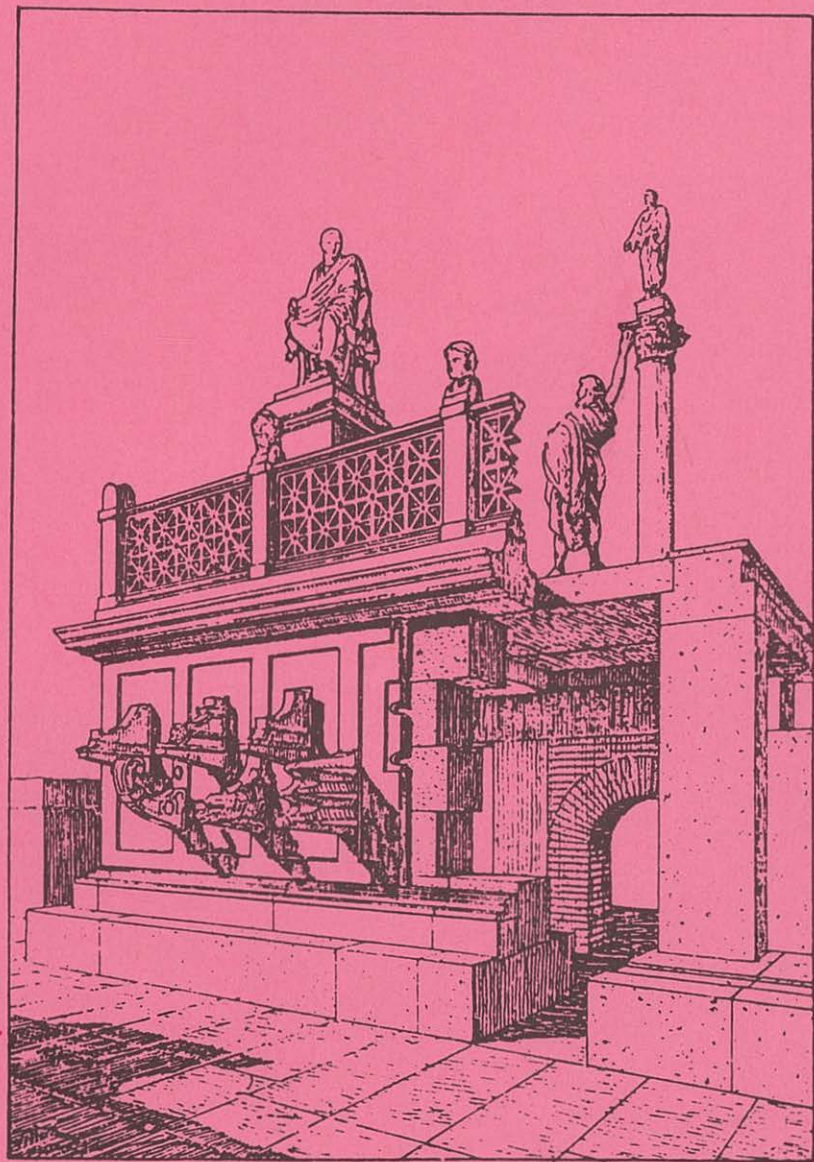

KLASSISK FORUM

1993:1

REGLER

for manuskriptskriving til Klassisk Forum

«Innmatingen» av manuskriptene til Klassisk forum går via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innskannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres fra følgende utskrifts-utstyr:

- 1) Helst manuskript skrevet på *skrivemaskin*, eller også
- 2) manuskript skrevet ut med *laserskriver* fra datamaskin eller PC

Regler for hvordan manus bør se ut:

- 1) VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **tykkere tegn** for utheving. *Skråskrift* for utheving går også, men kan gi «støy» ved tolking. Har man ikke mulighet for å bruke **tykkere tegn**, kan man:

- a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og marker uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

- b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekkes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme editor.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margen (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk forum:

Maskin:	Macintosh IIx
Scanner:	Macintosh OneScanner
Utskrift:	LaserWriter Select 310
Programvare:	For gjenkjenning av innskannet tekstbilde: Read it
	For lay-out arbeid: PageMaker

KLASSISK FORUM

1993:1

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 100,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Stryrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Heid Gjøstein Resi, Oslo
Björgulv Rian, Oslo
Hilde Sejersted, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Einar Weidemann (kasserer), Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Pettersen

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1026, Blindern
0315 OSLO

ISSN: 0801-3179

Innholdsfortegnelse

FRA STYRET	5
------------------	---

ANTIKVITETEN: EN ROMERSK AURIGA

<i>Siri Sande</i> tar her for seg en rekke fremstillinger av aurigaer i romersk kunst og forteller om en tøff sport, hvis utøvere – i motsetning til i Hellas – hadde en noe tvilsom status.	9
---	---

OM Å VÆRE PÅ RETT Plass – EN TYRKISK INNSKRIFTSSAFARI

<i>Tor Hauken</i> har vært på farlig ferd til det indre på jakt etter gamle innskrifter i Tyrkia. Og så utrolig det enn høres: det går faktisk an å finne en nål i en høystakk – vel å merke hvis nålen er der!	31
---	----

DE LATINSKE PAPYRENE FRA HERCULANEUM

En ny metode for mikrofotografering av de latinske papyrene fra Papyrusvillaen i Herculaneum gir et mye klarere bilde av bokstavene enn tidligere frihåndstegninger, og man har nå et sikrere grunnlag for å sammenligne bokstavenes form og størrelse. <i>Knut Kleve</i> identifiserer tre hovedtyper av skrift som muliggjør en relativ datering, og slår fast at de små bokstavene har vært brukt atskillig tidligere enn vanligvis antatt.	34
---	----

ROMA I TEKST XIII

Her kommer den første norske oversettelse på trykk av Horats' satire I 9. Den fornøyelige beretningen om dikterens møte med en innpåsletten garrulus, som for generasjoner av latinstudenter har stått på pensumlisten, får et dypere, mer tankevekkende innhold gjennom <i>Egil Kraggeruds</i> fortolkning, som viser at Horats har villet noe langt mer enn bare å fortelle en underholdende historie.	39
---	----

TEGEA: TREDJE UTGRAVNINGSSESONG 1992

Det norskledede internasjonale prosjekt i Arkadia har hatt nok en fruktbar sesong med flere spennende funn. Arbeidet har særlig vært konsentrert om nordfeltet av tempelområdet, der <i>Erik Østby</i> og hans team har grunn til å anta at de står overfor restene av et kultbygg fra begynnelsen av det 8. årh.	51
--	----

ALEXANDER DEN STORE I SENANTIKKEN

Langt inn i senantikken ble det skapt en rekke idealiserte og romantiserte bilder av den legendariske erobreren i skulptur og mosaikk, men ingen av de fremstillinger som er bevart gir egentlig et fyldestgjørende inntrykk av hvordan de samtidige portrettstatuer utført av kunstnere som Lysippos og Leochares kan ha sett ut.

En marmor tondo, funnet i Aphrodisias i 1981, er ifølge

Bente Kiilerich kanskje det nærmeste man kommer den

lysippiske prototypen. 57

DET OLYMPISKE PROGRAMMET I ANTikken

Håvard F. Johansen beskriver i detalj 5dagers programmet for

de olympiske leker i antikkens Hellas. 62

TRENGER VI EN NY LATINSK ORDBOK?

Ja, mener *Egil Kraggerud* og kommer med konkrete forslag. 69

CLASSICA AMERICANA 92/93.

(En situasjonsrapport från Princeton och New Orleans).

Når det gjelder de klassiske fags kår i USA er det ifølge *Tomas Hägg*

ikke mulig å generalisere. Mens det store flertall klassikere ved

små og middelstore universiteter rundt om kjemper for å overleve,

har de store klassiske instituttene ved de såkalte Ivy League

universitetene på østkysten få problemer. 73

DAVID CHYTRÆUS (1530–1600). En lærd tyskers kjennskap til
samtidens Norden.

Et latinsk håndskrift fra 1589 som befinner seg i Bibliotheca Vaticana,

publiseres her på norsk for første gang. *Inger Ekrem* og

Ferdinand L. Næshagen har oversatt og kommentert teksten. 82

BOKANMELDELSER ved *Oskar Garstein*, *Knut Kleve*,

Hugo Montgomery og *Helge Nordahl* 97

RES COQUINARIA ved *Gunn Haaland* 106

Fra styret

Det känns tillfredsställande och skönt att nu kunna inleda den åttonde årgången av Klassisk Forum. Redan när Norsk Klassisk Forbund bildades hösten 1985, var alla i interimstyrelsen inriktade på att vi skulle starta en tidskrift. Gunn Haaland, som var en av Forbundets grundläggare, såg till att de planerna kunde förverkligas. När sedan Gunn flyttat ned till biblioteket på Det norske institutt i Roma, var Bente Lassen den som fick överta redaktørsposten. Vi i styret är stolta över att vi hittills klarat oss undan något statligt presstöd för att få ut vår tidskrift. Klassisk institutt, sedermera Klassisk og romansk institutt, vid Universitetet i Oslo har dock hela tiden varit en en god «støttespiller».

Jag är också glad över att vi har så många skrivande medlemmar, som genom sin författarflit ser till att vi kan fylla våra två årliga nummer med så pass omväxlande läsning. Strängt taget har vi nog lyckats få fram en antiktidskrift, där arkeologiska artiklar är varvade med uppsatser om språk, litteratur, religion och historia. På våra universitet har vi tyvärr inte lyckats bunta samman antikvetenskapliga ämnen till ett institutt. Därför är det glädjande att vår förening bidrar till att binda samman antikämne-

na från hela landet, samtidigt som den också blivit en brygga mellan universitet och skola. Vi på universitetet behöver kontakt med norskt skolväsen eftersom vi fortfarande utbildar blivande lärare. För att antika ämnen skall ha någon plats på de videregående skolor är det också viktigt att signaler förmedlas dit från våra klassiska institutter och avdelningar. Det finns nämligen tecken som tyder på att de antika ämnenas ställning på universiteten långsamt är på väg att bli starkare, och det får ju också konsekvenser för skolväsendet. Jag vill redan nu påpeka att ämnet för 1994 års Humaniorauke vid Universitetet i Oslo skall bli «Arven fra antikken». Till detta hoppas jag kunna komma tillbaka i nästa nummer av Klassisk Forum.

Vår förening försöker också skapa en antikvetenskaplig miljö i Norge på andra sätt än genom att ge ut denna tidskrift. Sedan några år tillbaka har Osloavdelningen försökt hålla den gamla romerska Saturnaliefesten i hävd. Det förgångna årets fest hölls lördagen den 12. december i Den Norske Videnskaps-Akademis vördnadsvärda lokaler nede på Drammensveien. Nästen 70 personer kom samman för att minnas den gamle Saturnus, men så hade styret också inbjudit

Det norske Atheninstitutts venner till festen. Foreningens leder inledde med några orienterande ord om husets byggherre, statsrådet Hans Rasmus Astrup, och om Videnskaps-Akademiet, som flyttade in i byggningen för något mer än 80 år sedan. Univ.stip. Kyrre Vatsend höll därefter ett föredrag om kejsar Julianus' märkliga saturnaliel. Hans intressanta föreläsning blir tryckt i neste nummer av Klassisk Forum. Till slut samlades alla saturnaliefirarna till en enkel, men uppsluppen, måltid i statsrådet Astrups pampiga matsal, som var en viktig samlingsplats i Norges politiska och kulturella liv från 1880-talets senare del och därefter fram mot sekelskiftet. Trots att föreningen betalade hyra för lokalen, gick lyckligtvis årets saturnaliefest med vinst, vilket gjorde att vi hade ekonomiska möjligheter att förbereda nästa arrangemang.

Detta bestod också detta år av en fagdidaktisk dag, som inföll lördagen den 20.mars. Dr.phil. Torill Steinfeld inledde dagen med en spännande föreläsning över ämnet «Et språk under angrep – kampen om latin i latinskolen og i det 19.århundets høyere skole». Föreläsaren gav en engagerande översikt över pedagogiska och skolpolitiska problem från reformationens införande i Danmark – Norge ända fram till skolreformen 1896, då latinet så avgjort utgjorde den förlorande parten. I sin bok *På skriftens vilkår*, Oslo 1986, har Torill Steinfeld bland annat visat vilken argumentation som låg bakom modersmålets expansion på bekostnad av latinet. Det är i

dagens läge nyttigt att känna till både de argument som framfördes för den nya bildningen, och det försvar, som latinets vänner förde som stöd för det traditionella lärddomsspråket.

Efter dr. T. Steinfelds föreläsning, som lockat ca 30 åhörare, förflyttades den fagdidaktiska dagen från Historisk Museum till Lektorlagets hus. Där presenterades den latinska nybörjarboken *Rem Tene* (= «Håll dig till saken») av vår danske gäst, adjunkt Søren Hindsholm från Aalborg. På uppdrag av det danska undervisningsministeriet hade föredragshållaren tillsammans med Ivar Gjörup och Christian Juul tagit fram detta läromedel. En ny situation hade nämligen uppstått genom 1978 års skolreform, som ledde till att samtliga elever i första klass av det språkliga gymnasiet skulle läsa latin tre veckotimmar. Tidigare hade Oldtidskunskap haft denna strategiska placering i studiegången, men detta ämne, som i och för sig också är intressant ur norsk synpunkt, blev i stället placerat i sista gymnasieklassen. Det var mycket intressant att höra vilka pedagogiska överväganden som låg bakom tillkomsten av *Rem Tene*, som också börjat användas några ställen i Norge. Det hand-out, som Søren Hindsholm delade ut, bifogas för att läsarna skall få något begrepp om föredragets innehåll.

Norsk Klassisk Forbunds kasserer Einar Weidemann orienterade därpå om de läroböcker som han själv författat: *Pegasus I – Innföringskurs i latin och Pega-*

sus 2 – Latinske lesestykker med ordkunnskap, Trondheim 1992-93. Dessa häften har också kommit till användning vid Oslo Katedralskola. Det är glädjande att latinska nybörjarböcker kan produceras också i Norge, trots att ämnet tillhör ett av de minsta i vårt skolväsen. Efter ett givande samtal om dessa läromedel, som ännu bara föreligger som kompendier, följde programpunkten *Pedagogisk Forum*, varvid aktuella pedagogiska problem diskuterades. En viktig roll spelade därvid lektor Sverre Aass, som varit med om att återinföra latinet som ämne på Hartvig Nissen i Oslo. Den givande men relativt ansträngande dagen avrundades med ett besök på restaurant Alexandros, varvid vi genom mat och vin på något sätt försattes tillbaka till Hellas. Matkultur ingår ju också i vår förenings verksamhetsområde, något som bevisas av de populära matoppskrifter, som traditionellt brukar avsluta varje nummer av *Klassisk Forum*.

Vad står nu på vår förenings långtidsprogram? I samband med årets etterutdanningskurs företas vid mitten av oktober en exkursion till Tunisien under Siri Sandes och Bjørgulv Rians kompetenta ledning. Resan har redan blivit fulltecknad, men intresserade får gärna vara med på den koncentrerade kurs, som innan dess skall anordnas i Oslo med föredrag om den romerska provinsen *Africa*.

Till slut vill jag meddela att årsmötet för 1993 går av stapeln i Bergen *lördag 25.september* med utfärd till Lysekloster följande dag. Lektor Jan Songstad har satt samman ett spännande program, men flera upplysningar om detta kommer att stå i møtesinnkallelsen, som skall distribueras till medlemmarna i slutet av augusti. Markera dock redan nu denna händelse med en energisk krumelur i din Syvende sans!

Hugo Montgomery

Søren Hindsholms hand-out:

Rem Tene

– latinundervisning med et menneskeligt ansigt

- 1978 Latin afskaffes som adgangskrav til det sproglige gymnasium.
- 1988 Gymnasireformen træder i kraft. De sproglige får 3 timer i 1.g. (obligatorisk). Herefter kan de vælge: 0 timer eller 4 timer (mellemniveau) eller 5 + 5 timer (højniveau).

De krav til latin-undervisning som REM TENE forsøger at indfri

Undervisningen i 1 g. begynder med en vanskelig elev-psyke:

Elever

1. uden forkundskaber i sprogbeskrivelse
2. skal på kort tid
3. lære at læse latinske tekster med vækt på forbindelsen mellem sprog og kultur
4. uden de keder sig.

Principper bag REM TENE

Teksthelheder i centrum.

Induktiv tilgang til begyndelsen.

Brug glossaret til at skærme eleverne mod vanskeligheder.

Oplevelse af overkommelighed.

Oversættelsen som midtpunkt for arbejdet.

Langsom overgang til det systematiske synspunkt.

– *triumphus discipuli*

Teknikken bag REM TENE

(IBM-PC med NotaBene-tekstbehandling + Hewlett-Packard LaserJet, men overvej Macintosh).

Hele teksten blev alfabetiseret og på dette grundlag valgte vi ordstoffet til forskolen inden Terents-teksten. (Lars Perssons PHIL for IBM-PC-freaks gør det endnu bedre). De færdige sider blev billige og vi havde selv fuld kontrol over layoutet.

REM TENE 3 år efter bogen udkom

40% brukte REM TENE de første år, dvs. en numerisk succes. Dog har REM TENE som den model der skulle få begynder-systemer til at spire frem, ikke været nogen succes.

Men alligevel er læren klar: REM TENEs principper har flere steder forbedret undervisning, og kombineres de med læreres egen produktion af begyndermateriale, får man en god kombination (som forinden vil have slugt mange arbejdstimer! – men prøv alligevel...)

En romersk auriga

Hvem vet om denne lille torsoen (Fig. 1-5) fremdeles er i norsk eie? Den tilhørte i sin tid redaktøren av forretningsbladet «Farmand», Trygve J. B. Hoff, som en del av hans samling av klassiske antikviteter. Hoff kjente H. P. L'Orange, og det var utvilsomt sistnevnte som inspirerte ham til å kjøpe antikke marmorskulpturer. Samlingen, som omfattet 16 gjenstander, var en av de største i norsk privateie. Hovedattraksjonen bestod av

tre gravsteler over medlemmer av den romerske Vibius-familien, pluss en askeurne fra samme kontekst. Hele dette ensemblet ble ført ut av landet etter Hoffs død, for siden å dukke opp i en amerikansk privatsamling.

Av samlingens øvrige gjenstander gikk to direkte fra dødsboet over til to norske privatsamlere, fire er blitt solgt på auksjon i Norge senere, og alle ble såvidt

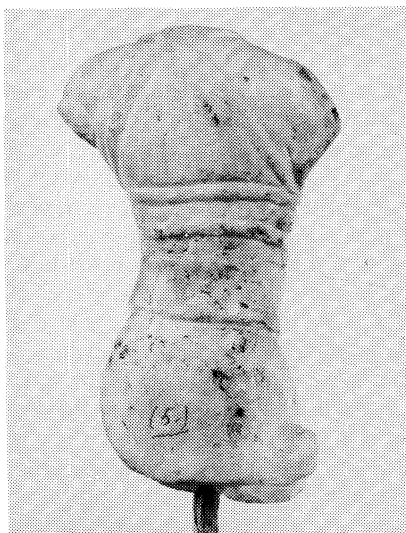

Fig. 1-2: Auriga-torso i norsk privateie.

vites værende i landet (én av dem, en Asklepios-torso, eies av Nasjonalgalleriet) Av resten er i hvert fall noen fremdeles i Hoff-familiens eie. Kanskje gjelder det også den torsoen som her skal omtales. Det lille formatet og den fragmentariske tilstanden gjør det i hvert fall lite lønnsomt å selge den i utlandet når en skal innkalkulere utgiftene til frakt og forsikring. Om ikke dens monetære verdi er så stor, er torsoen imidlertid interessant fra et kulturhistorisk synspunkt.

Torsoen er av hvitt, småkrystallinsk, antagelig italisk marmor, og høyden er 26 cm. Den fullstendige statuetten må ha hatt en høyde på omkring 50 cm. Hode, armer og ben mangler. I halsestumpen sitter en nagle av metall som viser at hodet var tilstykket i antikken. Antagelig dreier det seg om en reparasjon, for hvis hodet opprinnelig hadde vært hugget separat, ville det vært rimelig å ta med hele halsen slik at halsåpningen i drakten dannet et naturlig skille.

Torsoen viser en mann som står med vekten på venstre ben og det avlastede høyrebeinet satt litt frem. Kroppen er vridd slik at skulderpartiet er trukket litt mot venstre, hvilket antyder en viss bevegelse. Høyre arm hang ned langs siden og var forbundet med kroppen ved hjelp av en puntello (for dette begrepet se «Klassisk Forum» 1989:2, s. 21-22), mens venstre arm var trukket litt tilbake. Den berørte øyensynlig ikke kroppen, for bruddflaten nederst på venstre side, som har form av en omvendt V (Fig. 3), er for stor til å stamme fra en puntello. Her må det ha stått en støtte i form av en trestase e.l. (sammenlign statuen på Fig. 8), eller også har statuetten vært forbun-

det med en annen figur. Kroppens bevegelse kan antyde at den muligens har vært en del av en gruppe som kan dateres til 1. eller 2. årh. e.Kr.

Fig. 3: Auriga-torso i norsk privateie.

Mannen er kledd i en kortermet drakt som ender ganske høyt oppe på låret (kanten sees på hans høyre side). Dette plagget kalte grekerne chiton og romerne tunika (se «Klassisk Forum» 1990:1, s. 8). Kvinnetunikaen var fotsid, mennenes kortere, og når den er så kort som her, er den en typisk arbeidsdrakt som ble båret av f.eks. håndverkere, jegere og soldater. Chiton/tunika er et svært vanlig plagg i gresk og romersk kunst, men det som er spesielt med vår statuett, er det beltet den bærer.

Fig. 4: Auriga-torso i norsk privateie.

Dette spesielle belte- og rem-systemet viser at torsoen fremstiller en idrettsmann som i romersk tid var gått over til å bli en profesjonell utøver, nemlig en auriga, en vognstyrer. Aurigaen er et populært motiv i gresk og romersk kunst. Stående på en lav, tohjult vogn med høy karm (egentlig en stridsvogntype) styrer han gjerne et tospann (biga) eller et firspann (quadriga).

Fig. 5: Auriga-torso i norsk privateie.

Det dreier seg om et slags nyrebelte som beskytter ryggen og sidene, hvor det ligger tykt og bredt. Over magen deler det seg opp i en rekke tynne, smale remmer som krysser hverandre. Man kan tenke seg at beltet er splittet opp for å danne disse remmene, med det er mer sannsynlig at de er festet på det ved hjelp av kraftige nuddar av metall, som på torsoen er angitt med små borhuller. Remmene dekker ikke bare magen, men løper rundt kroppen flere ganger og omslutter brystkassen, for så å krysse hverandre bak i nakken. På fronten danner de en løkke hvis ender er stukket ned under de horisontale remmene, hvor de kan sees som en vertikal stripe (nå avsluttet). Inn i dette rem-systemet er det på kroppens venstre side stukket en kniv hvis skaft er utformet som et hestehode (Fig. 5).

Langt tidligere ute enn grekerne med å vise slike fremstillinger var de gamle egyptere og folkeslagene i Mesopotamia, hvor man på malerier og relieffer ser den hestetrukne stridsvognen brukt i krig og på jakt. Det er som regel to menn i vognen, én som nedlegger ville dyr eller fiender og én som styrer hestene. Til grekerne kom stridsvognen østfra,

fra Lilleasia og Mesopotamia, hvor det er vide høysletter og stepper som er ideelle for hurtig vognkjørsel. Denslags passet dårlig i fjellandet Hellas, og grekerne brukte da heller ikke stridsvognen til noe fornuftig. Homer lar f.eks. sine helter bli kjørt til slagmarken, men så stiger de av vognen og kjemper til fots. For grekerne ble stridsvognen et statussymbol og vognkjørsel en idrett for adelen, for dengang som i vår tid var det bare de mest velstående som hadde råd til å holde veddeløpshester.

Fig. 6: Vognkjørsel, utsnitt av geometrisk gresk vase fra Athen.

I kapplekene ved Patroklos' bisettelse var hesteveddeløp en av grenene (Homer, Iliaden 23, 262-538), og når hestespenn og vogner dukker opp på greske vaser i geometrisk stil fra det 8. årh. f.Kr., henspiller det utvilsomt på slike gravferdskonkurranser, mytiske eller virkelige (Fig. 6). Men også i regulære idrettsleker inngikk kappkjøring som en gren. I Olympia ble kappkjøring med firspenn opptatt i 680 f.Kr., men sporten hadde sikkert vært drevet i Elis fra gammelt av, for selve den mytiske forklaring på de olympiske lekers opprinnelse tar sitt utgangspunkt i et hesteveddeløp, kappestriden mellom Oinomaos, konge over Pisa, og Pelops, en lydisk innvandrer. Forberedelsene til denne kappkjøringen

er fremstilt i østgavlen til Zeus-templet i Olympia.

Oinomaos hadde lovet sin datter Hippodameias hånd til den som slo ham i kappkjøring, men han var uslæelig siden krigsguden Ares hadde gitt ham lynrappe hester. Med sin kusk Myrtilos ved tøylene lot han sin konkurrent få et forsprang før han halte inn på ham bakfra, og akkurat idet han passerte, gjennom-boret han den uheldige med sin lanse. Tolv friere hadde han etter sigende nedlagt på den måten da Pelops dukket opp. Hippodameia, som hadde forelsket seg i Pelops, klarte å overtale Myrtilos til å trekke ut en bolt i hjulakselen på Oinomaos' vogn slik at det ene hjulet falt av under kjørselen, og Oinomaos styrtet til jorden og ble drept. Myrtilos ble i sin tur myrdet av seierherren Pelops. Man må si at sistnevnte viste en svært dårlig sportsånd, så moralsk sett var kappkjøringen mellom ham og Oinomaos et uheldig mytisk forbilde.

I Olympia gav kappkjøring med firspenn den gjeveste seieren, noe merkelig, kan man kanskje si, når man tenker på hvor opptatt grekerne var av fysisk fostring. For selv om vognstyreren fikk et seiersbånd om pannen, var hesteeieren den egentlige vinneren. Dette gjorde at kvinner, som normalt var utelukket fra de olympiske leker, kunne vinne den mest prestisjefregede av tevlingene, og det skjedde faktisk også. Pausanias forteller at den spartanske fyrstinnen Kyniska, som seiret to ganger (antagelig i 396 og 392 f.Kr.), lot reise en statuegruppe i bronse til minne om begivenheten (Hellas' beskrivelse, III,8,1, VI,1,6-7). Både hun selv, hestespennet og vognstyreren var fremstilt. Sistnevnte kan man

forestille seg etter mønster av den berømte vognstyreren i Delfi (Fig. 7), selv om stilen i Kyniskas gruppe og senere.

Fig. 7: Vognstyrer, gresk bronsestatue fra Delfi.

Den kjente delfiske statuen var en del av en gruppe. Man har funnet rester av hestene (fire i tallet) samt en liten gutt som stod ved siden av dem. Av disse er det bare bevart såpass mye at man kan slutte seg til dens eksistens, mens vognstyreren selv er hel bortsett fra at hans venstre arm mangler. Bl.a. takket være den gode bevaringstilstanden er dette blitt en av de mest berømte greske originalstatuer overhodet, selv om gruppen den tilhørte, opprinnelig var én av mange tilsvarende som stod oppstilt i Delfi, Olympia og andre greske helligdommer. Man mener at den delfiske gruppen som vognstyreren tilhørte ble oppstilt ca. 475 f.Kr. til minne om seieren til den sicilianske tyrann Polykalos fra Gela.

I motsetning til vår auriga, som er innkapslet i lærremmer, har vognstyreren i Delfi bare et par smale remmer over skuldrene for å holde chitonfoldene på plass, og han bærer ikke kort drakt, men lang. Den lange chitonen er et av kjennetegnene på vognstyrere i gresk kunst, og sees på mynter, vaser, malerier og relieffer. Vår aurigas langt bedre beskyttelse av kroppen vitner om barskere forhold under konkurransene. Den komplette statuetten omfattet antagelig også styrt-hjelm og leggbeskyttere.

Det finnes en mengde fremstillinger av aurigaer i romersk kunst, både i skulptur, maleri og mosaikk. De fleste har nyrebelte (eller kanskje skulle man kalle det korselett), av samme type som vår aurigas. Til sammenligning kan vi nevne en statue i Vatikanmuseene (Fig. 8) og en fragmentarisk torso fra Vienne i Syd-

Fig. 8: Auriga, romersk marmorstatue i Vatikanmuseene.

Frankrike (Fig. 9). Sistnevnte er kanskje den som minner mest om vår torso med hensyn til stil og utforming. En enklere type nyrebelte, bestående av en lang, solid lærrem viklet mange ganger rundt livet, bæres av en auriga-statue i Karthago (Mette Moltesen, *En romersk vognstyrer*, «Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek» 1990, s. 31, 36, Fig. 6) og sees på et relieff i Trier (Fig. 10). En torso som i 1989 ble innkjøpt til Ny

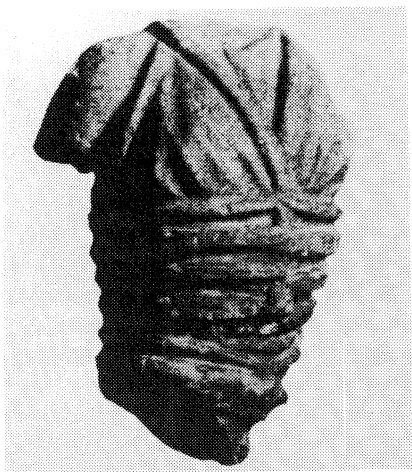

Fig. 9: Romersk auriga-torso i Vienna.

Carlsberg Glyptotek i København (Moltesen, op.cit., s. 25-45, Fig. 1-1d) viser et todelt system idet midjen er omgitt av noe som ser ut som én sammenhengende, kraftig rem (jeg tolker den i hvert fall slik, siden den er sammenhengende nederst), mens mellomgulvet er innsnørt i et arrangement av tynnere remmer slik man ser det på vår torso, med det karakteristiske løkkesystemet på fronten hvor remmene er flettet inn i hverandre med en slyng lagt rundt halsen (Fig. 11).

Fig. 10: Auriga med hest, relieff i Trier.

Når aurigaen var i aksjon, var hestenes tøyler også viklet inn i dette remsystemet slik at han aldri behøvde å være redd for å miste dem. Til gjengjeld risikerte han å bli slept etter hestene hvis han falt ut av vognen fordi forbindelsen mellom bøylen og nyrebeltet var så fast, og derfor hadde han i beltet en dolk som han kunne kutte tøylen med i tilfelle ulykker. På vår statuett er dolken bare såvidt antydnet. Man ser tydeligst skjefstet som ender i et hestehode (Fig. 5), et meget passende symbol for en auriga. Statuen i Vatikanmuseene (Fig. 8) har en dolk med løvehode-skjefte stukket inn i beltet på samme sted som vår auriga, nemlig på venstre side av mellomgulvet hvor det var lett for høyrehånden å gripe den. Dolken på torsoen i Ny Carlsberg Glyptotek er stukket mer løselig inn de nederste belteremmene (Fig. 11). Skjefstet ender i en kule, og dolken selv minner om en arabisk krumdolk. Forhåpentligvis er

den i skjede, for slik den henger i faretruende nærhet av underlivet, kunne aurigaen lett risikert å kastrere seg selv hvis et uhell inntraff.

Uhell må ha inntruffet svært ofte, i hvert fall er en ulykke, kalt naufragium, nærmest fast takst i romerske fremstillinger av hesteveddeløp. Ulykkene fant særlig sted når man skulle runde en sving, for da var det lett å feilberegne farten og

komme galt ut. I tillegg til selvforskyldte ulykker var aurigaene utsatt for anslag fra konkurrentene, som i likhet med sitt mytiske forbilde Pelops ikke gikk av veien for sjofle knep når de kunne komme til. Ikke bare var aurigaene ofre for fysiske anslag, men også for trolldom. Man har funnet mange blyplater (som var det mest vanlige medium for trolldomsformularer) med navn på aurigaer risset inn. «Avsenderne» er anonyme, men de var rimeligvis konkurrenter og sikkert også konkurrentenes tilhengere, for de kjente aurigaer hadde om seg store skarer av beundrere på samme måte som vår tids sports- og pop-stjerner.

Et av de beste inntrykk av forholdene under et romersk veddeløp gir den berømte scenen i filmen «Ben Hur». En antikvar kan nok ha mangt og meget å utsette på rammen om løpet, men spenningen, dramatikken (sjofle knep inkludert) og hele stemningen er godt tatt vare på av regissøren. Selv om de romerske billedfremstillingene kan være dramatiske nok, savner man farten og dette at det innenfor det korte tidsrommet løpet omfattet, bygget seg opp en voldsom spenning.

Løpet gikk i syv runder, og det utspant seg i circus (gresk: hippodrom). Den mest kjente romerske veddeløpsbane, Circus Maximus nedenfor Palatinen, hadde iflg. Dionysios fra Halikarnassos en lengde på 3 1/2 stadier, d.v.s. 621 m. Omkretsen av Circus Maximus er fremdeles godt synlig i landskapet, men av selve strukturene er nesten intet synlig. For å få en idé om hvordan circus fungerte må vi gå til billedfremstillinger eller bedre bevarte monumenter.

Fig. 11: Auriga-torso i Ny Carlsberg Glyptotek, København.

Fig. 12 viser det som antagelig er det beste bevarte romerske circus, beliggende i Tyrus i Libanon. Ettersom byen er tilholdssted for militante sjia-muslimske grupper og derfor har vært flittig bombet av israelerne, er det fare for at bevaringstilstanden nå er dårligere enn det bildet (som er tatt i 1969) gir inntrykk av. Vi ser fundamentene for tilskuerplassene, som på flere steder er rekonstruert i full høyde. Man satt på trinn som i et teater eller amfiteater, men da circus er mye mer langstrakt, kan deler av løpet ha vært vanskelige å følge når hestespannene var lengst vekk fra ens egen sitteplass.

Circus er hårnålformet, og den rette avslutningen er ikke helt rett, men svakt skrå. Her lå carceres, startboksene. Løpet gikk rundt spina, en smal plattform som delte circus i to på langs. I noen senantikke fremstillinger av Circus Ma-

ximus, som mosaikken fra Barcelona på Fig. 13, er spinas indre utformet som vannbasseng. Også for hippodromen i Konstantinopel har man postulert slike vannbasseng innenfor spina. Forøvrig pleide spina å være dekorert med monumenter, på Fig. 12 ser vi at circus i Tyrus har en obelisk på sin spina (den stikker opp i høyre halvdel av bildet). Dette er et trekk som er inspirert fra Circus Maximus i Roma. Der plaserte Augustus en obelisk fra Heliopolis på spina i år 10 f.Kr., og så sent som i 357 e.Kr. fikk den en nabo idet Konstantius II (337-361) lot oppstille nok en obelisk på Circus Maximus' spina. Der står nå Lateranbasilikaen, mens Augustus' obelisk befinner seg på Piazza del Popolo. I Vatikan-området lot Caligula bygge et circus som også fikk en obelisk på spina (det er den som nå står foran Peterskirken). Det circus som Maxentius i 309 e.Kr. lot bygge ved

Fig. 12: Hippodromen i Tyrus, Libanon.

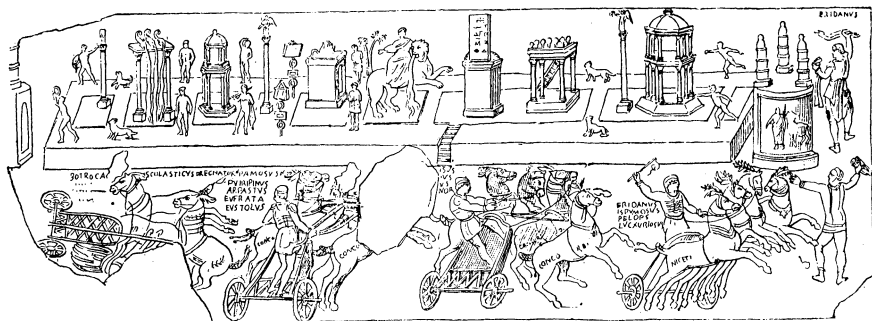

Fig. 13: Circus-mosaikk fra Barcelona.

Via Appia i forbindelse med sønnen Romulus' mausoleum, hadde en obelisk på spina, riktignok ikke en ekte egyptisk, men en romersk kopi fra Domitians tid (den pryder nå Berninis kjente fontene på Piazza Navona).

Som obelisk i Tyrus viser, fant man denne type circus-dekorasjon også utenfor Roma. På hippodromen i Konstantinopel ble det reist en obelisk i 390-årene under keiser Theodosius I, og dette monumentet står ennå in situ. På obeliskens base ser man bl.a. keiseren med familie i sin losje samt hesteveddeløp (Fig. 14). Hadde

man ikke noen ekte egyptisk obelisk for hånden (og det hadde man sjelden), kunne man hjelpe seg ved å lage en selv. Ikke alle var så gode kopier som den på Maxentius' circus. Spinaen på hippodromen i Konstantinopel har ved siden av Theodosius' ekte obelisk en som simpelt hen er oppmurt, og som ser ut til å ha vært dekket av bronseplater opprinnelig.

Fig. 14: Vognkjørsel på hippodromen i Konstantinopel, relieff på Theodosius' obelisk sammesteds.

En obelisk er et fast innslag i de fleste circus-fremstillinger i romersk kunst. Ellers pleier man å se de såkalte metae, to grupper på tre kegleformede figurer som stod i hver sin ende av spina (Fig. 13-18). Videre pleier man å se innretninger som angav hvor mange runder av løpet som var gått. På plattformer båret av søyler står det egg eller delfiner. Egentlig skal de være syv, men ikke alltid er deres antall nøyaktig angitt. For hver runde fjernet man et egg eller senket en delfin. Augustus' venn og svigersønn Agrippa skjenket et sett delfiner som ble oppstilt på Circus Maximus i 33 f.Kr., og det er rimelig å tro at disse i likhet med obeliskene ble imitert på andre veddeløpsbaner.

Ofte blir enhver veddeløpsbane med obelisk og delfiner på spina tolket som en fremstilling av Circus Maximus, men de fleste er sikkert en slags standard-scener som viser de elementene man vanligvis forbandt med et circus. Mer

spesifikt er det når man ser en fremstilling av gudinnen Cybele på en løve, for en slik gruppe vet vi stod på Circus Maximus' spina, og denne var øyensynlig karakteristisk for Circus Maximus alene i motsetning til obelisker, egg og delfiner. En stor mosaikk fra Barcelona (Fig. 13) og en annen fra termene i Piazza Armerina-villaen på Sicilia viser circus-fremstillinger med Cybele-gruppen på spina, så i disse tilfellene kan vi vel gå ut fra at Circus Maximus er ment selv om mange detaljer i de to mosaikkene er forskjellige.

Begge disse mosaikkene er senantikke, og det er fra den perioden man har bevart flest circus-fremstillinger. I senantikken fant det sted en markert økning i antall veddeløp som ble holdt i forbindelse med offentlige fester og høytider. Veddeløpene kom til å fortrenge andre populære forlystelser som gladiatorkamper og venationes (kamper hvor ville dyr var involvert), eller snarere kom de til å fylle

det tomrommet som oppstod da sistnevnte underholdningsformer gradvis døde ut. Med kristendommens utbredelse ble det etterhvert slutt på gladiatorkamperne, som ble forbudt i Roma av keiser Valentinian III i slutten av 430-årene, og hva dyrekamper angikk, så var nok disse stadig populære, men romernes hensynsløse utplyndring av faunaen for å skaffe dyr til arenaene førte etterhvert til at mange arter forsvant el-

Fig. 15: Relieff med dominus factionis og veddeløpsscener i Vatikanmuseene.

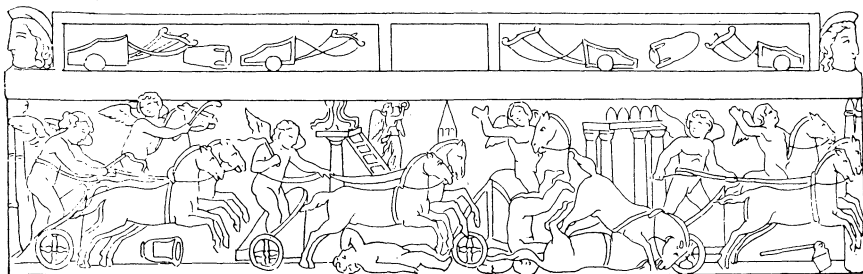

Fig. 16: Romersk barnesarkofag med eroter i circus, Vatikanmuseene.

ler ble så sjeldne at innfangingen av dem ble uforholdsmessig tidkrevende og kostbar (når Piazza Armerina-villaens eier la så stor vekt på innfangning av ville dyr i sine mosaikkdekorasjoner, henger det kanskje sammen med at slik fangst var blitt uhyre ressurskrevende).

Hester var det imidlertid nok av, og veddeløpsinteressen steg til uante høyder i senantikken. De venationes som fremdeles ble avholdt, fant også ofte sted i circus, som etterhvert ble det naturlige samlingssted for slike evenementer. Ofte hadde man også vaudeville-innslag i pausene. På den måten kom mange forskjellige profesjoner til å bli knyttet til circus. Keiserinne Theodora, Justinian Is hustru (død 548), var datter av en bjørnetemmer tilknyttet hippodromen i Konstantinopel, og i sin tidlige karriere som vaudeville-aktør deltok hun kanskje i underholdningen mellom løpene.

Vi er i det hele tatt godt informert om livet rundt Konstantinopels hippodrom, som var et av byens naturlige samlingspunkter. Den var et av de få steder hvor folket kunne møte sin keiser. Ellers så de

ham bare i prosesjoner og under gudstjenester i kirkene, som imidlertid ikke var egnet som forum for meningsytringer. Langt lettere var det å gi uttrykk for sine følelser på hippodromen, hvor keiseren ikke bare fikk høre de obligatoriske hyldningsrop, men hvor folket også gav uttrykk for sitt mishag. Tumulter og opprør, som det beryktede Nika-opprøret som i 532 nesten kostet Justinian I tronen, hadde ofte sitt utspring på hippodromen. Ved slike anledninger kunne herskeren raskt trekke seg tilbake fra sin losje til sitt palass, for både i Roma og Konstantinopel var det direkte forbindelse mellom keiserlosjen og palasset.

Det vanlige var dog at circus ble brukt til sitt egentlige formål, nemlig veddeløp. Disse ble bekostet av keiseren eller høyere embedsmenn, men selve organiseringen var overlatt til de såkalte factiones, grupperinger som vi i noen grad kan sammenligne med moderne fotballag. Mens fotballagene i våre dager er lokale, var de romerske factiones de samme overalt: de røde, de hvite, de grønne og de blå. Vognstyrernes drakter hadde fargene til den factio de tilhørte, og vår lille

Fig. 17: Romersk barnesarkofag med eroter i circus, norsk privateie.

auriga-torso var sikkert malt i den fargen bestilleren hadde ønsket. Tilhengerne til de enkelte factiones var like ivrige (og kunne være like voldelige) som moderne fotball-fans, og begeistringene kunne følges helt inn i samfunnets øverste sjikt. F.eks. hører vi at Caligula var tilhenger av de grønne (Suetonius, Caligula, 55), mens Vitellus ble sagt å ha dømt til døden folk som ropte fornærmelser mot de blå (Suetonius, Vitellus, 14). Auriga-ene var mindre trofaste enn fans'en, for akkurat som profesjonelle fotballspille-

re lot de seg kjøpe av den gruppe som bød mest for dem.

Et gravrelieff som nå er i Vatikanmuseene viser en mann som antagelig var leder for en factio, en dominus factionis (Fig. 15). Relieffet, som er utført i en folkelig stil hvor det fortellende element er viktigere enn korrekt perspektiv og riktige størrelsesforhold, viser hovedpersonen til venstre. Han er større enn de andre, til og med sin egen kone, som kunstneren har måttet plassere på en

sokkel forat hun skal kunne rekke opp til ham. Hun klynger seg til hans arm mens han stirrer stivt rett frem for seg. Resten av relieffet er fylt av scener fra veddeløpsbanen: vi ser spina med metæe, obelisk og delfiner. I bakgrunnen står to søyler med hver sin statue, hvorav den ene forestiller seiersgudinnen Victoria. Dette er også et trekk man finner i flere circus-fremstillinger, og Victoria-statuer har sikkert stått på mang en spina. Det er i hvert fall et motiv som passer godt til en veddeløpsbane. Til høyre i bildet sees bueganger med dører imellom, som må være carceres, det hele utført i et skakt og skjevt perspektiv som man kanskje heller vil forbinde med senantikk kunst, men som forekommer langt tidligere i

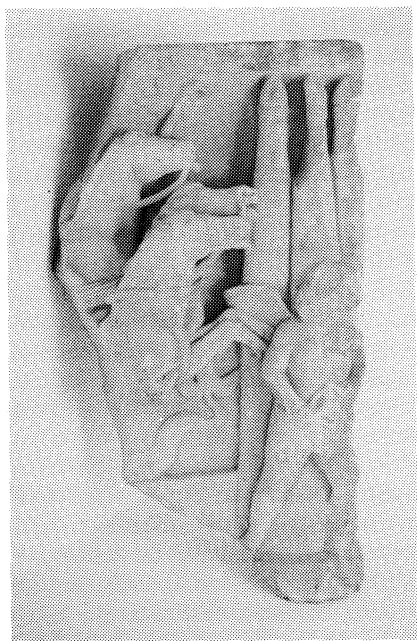

Fig.18: Fragment av romersk barnesarkofag med eroter i circus, norsk privateie.

verker som er beslektet med folkekunsten, som dette relieffet. Etter hovedpersonens fysiognomi og frisyre å dømme stammer det fra Trajans tid, for han ligner en forgubbet utgave av denne keiser.

Veddeløpsbanen på relieffet er befolket av figurer, først og fremst en auriga med sitt firspann i fullt løp. I bakgrunnen sees samme mann med en seierspalme i hånden. Ellers bemerker vi en rytter i høyre hjørne. Slike ble kalt hortatores (de som egger, ansporer), moratores (de som sin-ker) og i følge en innskrift jubilatores (de som roper). Alle funksjonene ble utført av samme rytter, som ved hjelp av rop og bevegelser forsøkte å egge hestene i firspannene til å løpe fortere hvis det var nødvendig eller langsommere hvis de tok ut sine krefter for tidlig, slik at de skulle ligge mest mulig «likt med skje-ma», for å bruke moderne idrettstermi-nologi. Rytterne var altså en slags sekun-danter, og det er rimelig å tro at hver factio hadde sin sekundant på banen, og at disse fulgte sin farges firspann. Den lille mannen med en bolle i hånden foran hestebena er en sparsor, hvis oppgave var å skvette vann på hjulene så de ikke skulle bli overopphetet under løpet. I stedet for bolle bærer sparsoren ofte en amfora til vannet. Han må ha hatt en farlig oppgave mellom vognene og firspannene, og man ser da også ofte i billedfremstillinger at sparsores er blitt revet overende og ligger under hestene sammen med sine veltede vannbeholdere.

En bestemt gruppe sarkofager tar sitt motiv fra circus. Det er alltid barnesarkofager hvor de opptredende er eroter (Fig. 16-18). De kjører tospann, bigae, og ikke quadrigae, men ellers er circus-

omgivelsene slik vi kjenner dem fra mer realistiske fremstillinger av veddeløp. Fig. 17 og 18 viser en sarkofag og et fragment av denne typen som finnes i norsk privateie.

Den hele sarkofagen har i store trekk samme komposisjon som den på Fig. 16, idet begge følger et fast skjema. Vi ser circus med en meta i hver ende, egg, delfiner, obelisk (den stikker opp som spissen på en stor blyant midt i billedflaten) og Victoria- statue på søyle. Fire hestespann opptre, ett for hver factio. På den norskeide sarkofagen ser vi hvordan eroten ytterst til venstre pisker løs på hestene for å ta igjen sin nærmeste konkurrent, som snur hodet mot ham. Biga nr. tre har lidd naufragium, og kusen til biga nr. fire gjør seg klar til å runde svingen. Samme mønster med små variasjoner sees på andre sarkofager av denne typen. Det som varierer, er utformingen av bifigurene og deres antall. Sarkofagen på Fig. 16 viser en sparsor, som er falt og blitt overkjørt av biga nr. to, og ellers flere krukker som ligger strødd utover for å fylle tomrom i billedflaten. Biga nr. én og to fra høyre følges av hver sin sekundant, hvorav han som tilhører det forulykkede hestespannet slår ut med armen i forskrekkelse.

Sarkofagfragmentet på Fig. 18 tilhører sarkofagens høyre hjørne. Ytterst er det avgrenset av en meta. Foran den står en sparsor med sin krukke. Den første biga kommer stormende frem til venstre for ham, og bak de to hestene sees hesten til spannets sekundant (den golfkølle-lignende gjenstanden som stikker opp i bakgrunnen må være enden på hans pisk). Nederst ser vi en del av spina med en delfinhale, hvis størrelse og lave plas-

sering viser at det ikke er noen rundeteller, men et dekorativt element. Kortsiden av dette sarkofagfragmentet viser en ridende erot med en palmegren i hånden, og på den hele sarkofagens kortsider sees en ridende erot med krans (Fig. 17). Da både palmegren og krans er seierssymboler, representerer disse erotene antagelig den seirende auriga som går æresrunden.

Barnesarkofager med eroter på veddeløpsbanen var populære i det 2. og tidlige 3. årh. e.Kr. Fragmentet på Fig. 18 er etter stilen å dømme blitt til omkring midten av det 2. årh., mens den hele sarkofagen på Fig. 17 stammer fra dette århundrets senere del.

Symbolikken bak disse sarkofagene har vært en del diskutert uten at det er oppnådd full enighet om den. Den mest sannsynlige grunn for valget er vel, som den tyske forsker Gerhard Rodenwaldt har foreslått, at forestillingen om livet som en kappestrid var vidt utbredt i antikken (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 55 (1940), s. 12-43). Selvsagt kunne man valgt en annen form for kappestrid, men når veddeløp er foretrukket, er det kanskje blant annet fordi barn faktisk lekte auriga. Det er både litterære og billedlige belegg for dette.

I stedet for vogn brukte barna trillehjul som de slo med en stokk. Fig. 19 viser et utsnitt av en slik lek på et sarkofaglokk i Termemuseet i Roma. Vi ser fire eroter, én for hver factio, med hvert sitt trillehjul. Selv det obligatoriske naufragium mangler ikke, idet eroten til høyre kneler for å reise opp hjulet sitt, som har veltet. Siden det i denne scenen er eroter som

Fig. 19: Eroter med trillehjul, detalj av romersk barnesarkofag i Termemuseet, Roma.

opptrer, er de nakne, men vi vet at romerske barn bar drakter i factionenes farger (Juvenal, Satire 5,142ff.). Leken med trillehjul ble lekt i den varme årstid da det var tørt på bakken, og Ovid nevner den som et vårtegn (Tristia 3,12,20). På enkelte sarkofager med årstidssymbolikk ser vi da også at barn med trillehjul representerer Våren. Dessuten kan de fire fargene til factionene i seg selv symbolisere de fire årstidene, og dette er nok også en grunn til at circus-scener var populære i gravkunsten, for de stadig skiftende årstidene er et evighetssymbol.

Erotenes på sarkofaglokket i Termemuseet triller sine hjul på en bane markert med metæe, og dette trekket finner vi i

andre fremstillinger også, blant annet i en mosaikk fra keiserpalasset i Konstantinopel, hvor det er virkelige barn som leker. Enkelte forskere har sett denne scenen som en parodi på et veddeløp, men den behøver ikke å ha vært mer parodisk enn moderne barns lek med miniatyr togsett og racerbilbaner. Selv om det ikke nevnes i litteraturen, er det ikke utenkelig at det fantes trillehjulbaner for barn utstyrt med metæe. Vi vet i hvert fall at rikfolks barn utkjempet sjøslag (naumachier) i små båter i dammer på familiens landeiendommer (Horats, Epistel 1, 18, 60ff.), og for den som hadde råd og plass, skulle det ikke være noen sak å lage en liten bane avgrenset av metæe i miniatyr.

Enten det nå er barn som leker seg med trillehjul eller eroter som imiterer riktige veddeløp i circus, så synes motivene å ha hatt samme symbolske funksjon på barnesarkofager. De symboliserer årstidernes skiftning og alle tings evige tilbakevenden, og de representerer idéen om livet som en kappestrid. Nok en grunn til at veddeløpsscener er brukt på barnesarkofager er kanskje den at veddeløpet, i likhet med barnas liv, varte så kort.

Hvilke årsaksforhold som enn ligger bak, er det åpenbart at circus-symbolikk ble regnet som egnet særlig på barnesarkofager. På voksne menneskers sarkofager er circusscener derimot sjeldne. De dukker først opp i det 3. årh. e.Kr. og er da realistiske, ikke symbolske. Oftest synes de ikke å være beregnet på aurigaer, men på folk som drev med administrasjon av veddeløp, som vår dominus factionis på Fig. 15, eller på embedsmenn som har bekostet løpene. Denne mangel på «Selbst-Darstellung» (for å bruke et tysk uttrykk) som auriga har neppe sammenheng med at aurigaer ikke tilhørte det samfunnsskikt som hadde råd til å la seg bisette i sarkofager (tvert imot kunne de bli meget rike). Snarere synes det for voksne mennesker ikke å ha vært helt comme il faut å la seg fremstille som aurigaer eller å identifisere seg med slike unntatt i helt spesielle sammenhenger.

Auriga-fremstillinger hørte først og fremst hjemme i eller ved circus, hvor det stod oppstilt statuer av de mest populære, bekostet av deres factio. Statuen i Vatikanet på Fig. 8 kan være kommet fra en slik kontekst. Dens nåværende hode er ikke det opprinnelige, men satt på i nyere tid som erstatning for et hode som

antagelig var et portrett. En annen sammenheng Vatikan-statuen kan passe inn i, er lokalene til en sammenslutning av aurigaer eller en helligdom for beskyttere av veddeløp, i første rekke Hercules. Han var en form for skytspatron for atleter og de som opptrådte på arenaen eller i circus, som aurigaer, gladiatorer og venatorer. I en liten helligdom for Hercules Cubans på Trastevere-siden i Roma ble det funnet flere auriga-portretter. De er utformet som byster som er satt ned i skaftene på hermer. Dette trekket er ikke uten interesse, for hermen gav i romersk kunst greske assosiasjoner (mange romerske kopier av berømte grekeres portretter er utført i hermeform), og når aurigaene lot seg portrettere på denne måten, kan det skyldes at de oppfattet seg som arvtagere etter de greske idrettsmenn, som fra hellenistisk tid av viet hermeportretter av seg selv til oppstilling i de store pan-hellenske helligdommene.

Den jevne romer fikk neppe assosiasjoner til den greske kultur ved synet av en auriga, og heller ikke ved synet av en atlet for den saks skyld. Begge grupper hadde forlenget mistet sin status som amatører, for også atletene var blitt profesjonelle som reiste rundt og tilbød sine tjenester som en form for underholdning. Utover det at de hadde underholdningsverdi stod både aurigaer og atleter lavt i kurs. Augustin (Serm. 198,3) omtaler dem med dyp misbilligelse sammen med mimer, pantomimer og venatorer. Disse lokket skikkelige folk til tomme fornøyelser som ofte endte i kringel og spetakkel. Her er det ikke snakk om noen kristen puritanisme, men et vanlig utbredt syn, for personer av «det gode

selskap» burde unngå de gruppene Augustin nevner. En paragraf i Theodosius' lov (15, 17,12) forbyr f.eks. oppstilling av statuer av aurigaer, skuespillere og andre av samme kategori nær keiserlige statuer. Bakgrunnen for denne loven er at akkurat som keiseren skulle spares for omgang med slike individer, så skulle også hans portrett unngå nærheten til deres avbildninger.

Ut fra et slikt syn kan man forstå at det var upopulært når keiseren og andre høytstående personer omgikk vognstyrere, skuespillere og lignende personer. Dets synes likevel å ha vært temmelig vanlig, særlig skuespillere må ha vært populære, skal man dømme etter hvor ofte romerske forfattere anklager folk for å pleie omgang med skuespillere når de vil sverte deres karakter. Enda verre var det når keiseren ikke bare omgikk upassende personer, men likefrem imiterte dem. Nero som opptrådte som auriga og skuespiller og Commodus som kjempet som gladiator (kostymert som gladiatorenes beskytter Hercules) er kjente eksempler. Hva Commodus angikk, ble det til og med satt ut det ryktet at han i virkeligheten var sønn av en gladiator, for det var utenkelig at en ekte sønn av Marcus Aurelius skulle ha opptrådt slik. Neros far synes derimot å ha vært såpass obskur at man ikke behøvde å ty til denslags hentydninger for å forklare sønnens oppførsel.

Nå hører vi om Nero at han innskrenket aurigaenes privilegier. Blant annet hadde de hatt hevd på å gå rundt i gatene og lage kvalm og plyndre folk, men det satte Nero en stopper for (Suetonius, Nero 16). Hvorfor denne strenghet mot

«kolleger»? Svaret er antagelig at Nero ikke oppfattet seg som kollega av de profesjonelle aurigaer i det hele tatt, men snarere så seg selv som en arvtager etter de greske aristokrater, for i Hellas hadde som nevnt seier i veddeløp vært noe av det gjeveste man kunne oppnå. Karakteristisk nok opptrådte Nero som vognstyrer hovedsakelig i greske områder. I Olympia kjørte han et spann med ti hester, men forsøket falt ikke heldig ut, for han led naufragium og maktet ikke å fullføre løpet. Likevel vant han førsteprisen (Suetonius, Nero 24). Selv om folket hylltet ham som en ny Hercules, var aristokratiet fylt av forferdelse og avsky, og Neros «bedrifter» på veddeløpsbanen var utvilsomt blant de faktorer som bidro til hans fall i 68 e.Kr.

Den tvetydige, på én gang beundrende og nedlatende holdningen til aurigaer og deres kolleger som gladiatorer og venatorer fortsatte inn i kristen tid, som man kan se av det nevnte Augustin-sitat. Kirkefedrene tordnet mot veddeløp og lignende forlystelser, som var alvorlige konkurrenter til gudstjenestene, men forgyves. Som sagt ovenfor ble veddeløp enda mer populært i senantikken enn det hadde vært før. Kommer man ut i bysantinsk tid, ser det til og med ut til at keiserne kunne opptre som auriga uten å vekke skandale. Det fortelles f.eks. om keiser Theofilos (død 843) at han i forbindelse med en seier han hadde vunnet, deltok som auriga i de veddeløpene som ble gitt for å feire seieren. Han vant sitt løp også, og denne seieren ble øyensynlig betraktet som like glørvendig som hans militære suksess. Siden hippodromen i Konstantinopel var endepunktet for de keiserlige triumftog, kunne Theo-

filos her opptre som dobbel seierherre. Dette at keiserens foretagener utbasuneres som seiere uansett om de er av militær karakter eller ikke, er typisk for senantikken og den tidlige middelalder. På basen til Theodosius' obelisk på Konstantinopels hippodrom (Fig. 14) omtales f.eks. selve reisingen av obelirken på spina som en seier, og monumentet tronner ikke langt fra et annet berømt minnesmerke over en militær seier, nemlig den såkalte Slangesøylen som ble reist i Delfi i 479 f.Kr. som et minne om grekernes seiere over perserne.

Slangesøylen er ett av de tre monumentene som ennå er tilbake på hippodromen, men andre minnesmerker med samme proveniens eksisterer stadig. I vår sammenheng er to statuebaser av særlig interesse, for de ble reist omkring 500 e.Kr. til ære for en av tidens mest kjente aurigaer, Porfyrios (Fig. 20-23). Begge basene ble funnet i den annen gård i Topkapi Sarayi, sultanpalasset, og var blant de bysantinske antikviteter som ble samlet inn og plasert der av Konstantinopels erobrere Mehmet II etter seieren i 1453. Åpenbart så Mehmet seg selv ikke bare som en erobrere i islams navn, men også som de bysantinske keiseres arvtager, og det er i dette arvtagerperspektivet at man må se hans samlervirksomhet. Hans etterfølgere hadde øyensynlig ikke samme interesse for bysantinske antikviteter, for de lot Mehmeds samling ligge til den ble dekket av jord. I slutten av forrige og i dette århundre har man i forbindelse

med gravingsarbeider støtt på bysantinsk skulptur. Noen av gjenstandene er keiserlige sarkofager som synes å være brakt til sultanpalasset blant annet fra Apostelkirken, på hvis tomt Mehmet lot reise sin egen moské og sitt eget mausoleum, også dette i forlengelse av de bysantinske tradisjoner, for det var her Konstantinopels kristne grunnlegger,

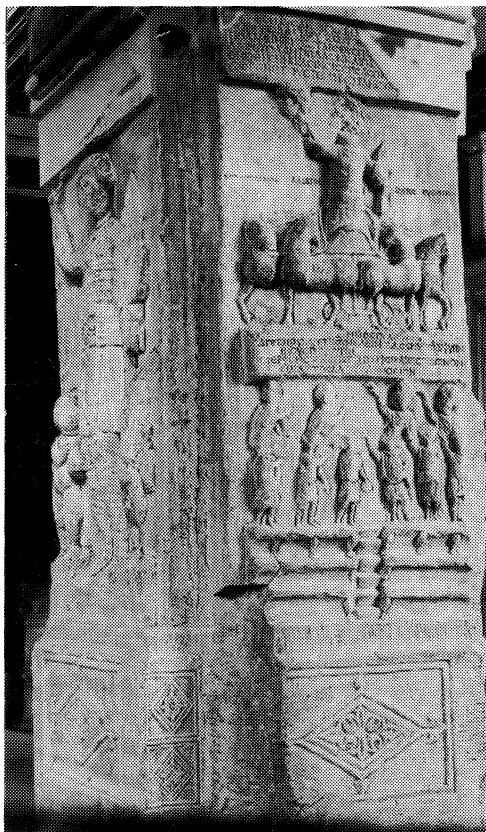

Fig. 20: Porfyrios-base A. Porfyrios og akklamerende factio-tilhengere, Istanbul arkeologiske museum.

*Fig. 21: Porfyrios-base A. Diversium.
Istanbul arkeologiske museum.*

Konstantin den Store, lå begravet. I tillegg til sarkofagene kom det for dagen statuebaser og noen kolossale kapiteler som antagelig også hadde båret statuer. Noen av disse kapitelenes søyler kan, i likhet med Porfyrios-basene, ha vært oppstilt på hippodromens spina. Denne bar en lang rekke monumenter, hvorav de mest berømte figurerer på en liste over skulpturer som korsfarerne ødela og smeltet om da de i 1204 inntok Konstantinopel.

Hippodromens mest imponerende kunstverk var, ved siden av Theodosius' obelisk, Lysippos' kolossalstatue av Herakles som opprinnelig hadde stått i Tarent, men som av Fabius Maximus ble brakt til Roma og derfra av Julian den Frafalne til Konstantinopel. Statuen ble slått i stykker av korsfarerne, men minnet om den må ha overlevd tyrkernes erobring av Konstantinopel, for så sent som på 1500-tallet hører vi at sultan

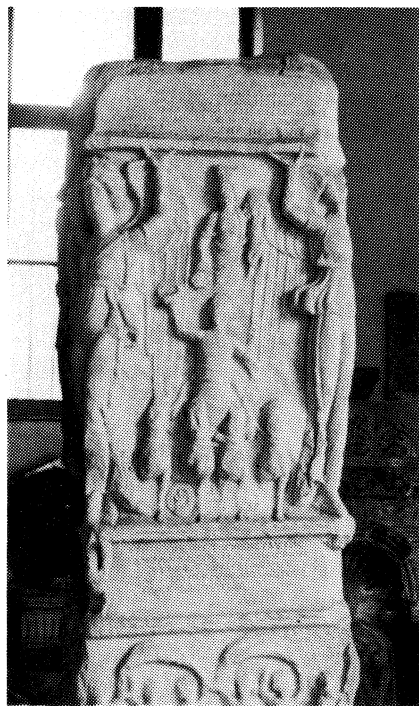
Süleman den Mekti-
ges visir, Ibrahim
Pasja, lot oppstille
en øyensynlig antikk
Herakles-statue på
hippodromen. Statu-
en hadde han skaffet
seg under sine felt-
tog i Ungarn i 1520-
årene, og dens plas-
sering på hippodro-
men kan neppe sees
som noe annet enn en
bevisst gjenoppli-
ving av en av Kon-
stantinopels glorver-
dige tradisjoner.

Etterat Ibrahim Pasja ble myrdet i 1536, ble statuen fjernet fra hippodromen, men beretningen om den kaster et interessant lys over tradisjoner og minner og deres evne til å overleve skiftninger i kultur og religion.

Man får ofte inntrykk av at den tyrkiske erobring av Konstantinopel betød en total utslettelse av byens bysantinske fortid, men en stor del av befolkningen var fremdeles grekere, og i de første par århundrer etter erobringen bestod det ottomanske herskende skikt av folk som ikke sjelden kunne gresk, enten fordi de hadde studert språket (Mehmet II var en av disse) eller fordi de, som Ibrahim Pasja, var grekere som mer eller mindre frivillig hadde overgått til islam og der- ved kunne oppnå de øverste poster i samfunnet. Disse velinformerte og ofte polyglotte personer (Ibrahim Pasja behersket foruten gresk og tyrkisk persisk og italiensk) kunne, hvis de hadde interesse av det, skaffe seg kunnskap både om det fortidige og det samtidige Konstantinopel. Hvor mange som egentlig

gjorde det, er et spørsmål som er vanskelig å besvare, men sikkert kunne dette være et fruktbart emne for forskere som behersket både gresk og tyrkisk.

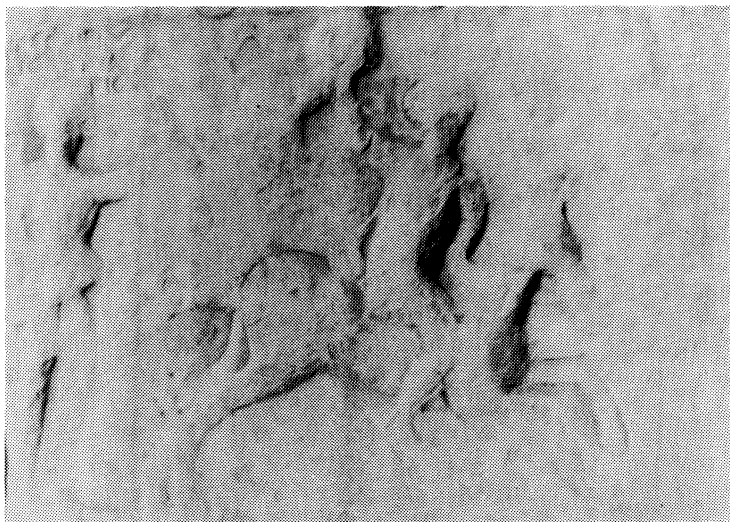
Etter denne digresjonen går vi tilbake til de to ovennevnte statuebaser (Fig. 20-23). Mehmet II måtte, da han fjernet dem fra hippodromen, nøye seg med smulene fra de rikes bord, for korsfarerne hadde ødelagt statuene. Basene selv var delvis skadet av brann, men ikke verre enn at man kunne se relieffene og lese innskriftene på dem.

*Fig. 22: Porfyrios-base B. Porfyrios omgitt av seiersgudinner.
Istanbul arkeologiske museum.*

Disse innskriftene var det som vakte den største interessen, for det viste seg at de var kjent fra før, nærmere bestemt fra to samlinger av greske epigrammer som går under navnet *Anthologia Palatina* og *Anthologia Planudea*. Førstnevnte har sitt navn etter *Bibliotheca Palatina* i Heidelberg, der originalmanuskriptet oppbevares, mens sistnevnte er oppkalt etter munken *Maximos Planudes* fra Konstantinopel (1255-1305), hvis egenhendige manuskript, avsluttet 1. september 1299, fremdeles eksisterer i et veneziansk bibliotek.

Manuskriptene omfatter samlinger av epigrammer, hvorav noen er gamle og andre er av (relativt sett) nyere dato. Til sistnevnte gruppe hører epigrammer som var innhugget på statuebaser i Konstantinopel. Disse er neppe kopiert direkte hverken av *Maximos Planudes* eller opphavsmannen til *Anthologia Palatina*, som antagelig laget sin samling ca. år 980, men de er høyst sannsynlig utvalg av eldre samlinger. Noen må imidlertid på et eller annet tidspunkt ha tatt seg bryet med å gå rundt og notere epigrammer på statuebaser, skjønt *Alan Cameron*, som har publisert innskriftene på *Porfyrios*-basene, mener at disses epigrammer kan ha sirkulert i manuskriptform alt fra de ble skrevet (*A. Cameron, Porphyrius the Charioteer*, Oxford 1973, s. 109-116). Hippodromens spina, hvor basene stod, var nemlig omkring 4 meter høy, hvilket gjorde det umulig for tilfeldige forbipasserende å lese innskriftene, så hvis forfatteren ønsket at noen skulle studere hans verk, måtte han sørge for at det ble tilgjengelig på annen måte. I tillegg til epigrammene er basene forsynt med innrissede navn

*Fig. 23: Porfyrios-base B. Porfyrios går æresrunden.
Istanbul arkeologiske museum.*

samt akklamasjoner lagt i munnen på medlemmer av factionene, men disse var tydeligvis ikke regnet som lødig litteratur, for de er ikke bevart i manuskriptene.

Både innskriftene og relieffene på basene forteller mye om aurigaer og deres status i senantikken. I følge Alan Cameron må dette ha vært aurigaenes gullalder. Omkring år 500 e.Kr., da basene ble til, var veddeløp omtrent enerådende som spennende og fartsfylt underholdning, og ennå var de ikke blitt så dyre at man måtte innskrenke deres antall av økonomiske grunner. Det skjedde imidlertid ikke så lenge etterpå, for alt under Justinian I's senere regjering kom det bysantinske riket inn i en dyp økonomisk krise, og offentlige fornøyelser som veddeløp ble langt sjeldnere.

Den ene av Porfyrios-basene (her kalt base A) ble funnet alt i 1840-årene og er reist av de Blå factio (Fig. 20-21). Den andre basen (her kalt base B), som kom for dagen i 1963, er reist av de Grønne (Fig. 22-23). Bare et år eller to ligger mellom tilblivelsen for de to basene, så Porfyrios hadde altså skiftet side i den mellomliggende tid (vi vet at han gjorde det flere ganger i sin karriere). Sikkert fikk han klekkelige summer hver gang han skiftet factio. På Porfyrios' tid var hippodromen dominert av de Blå og de Grønne. De Røde og de Hvite synes å ha opphørt å eksistere som selvstendige factioner idet de førstnevnte hadde forenet seg med de Blå og de sistnevnte med de Grønne. Likevel hører man om de Røde så sent som i det 10. årh., så antagelig beholdt man de fire fargene, men hadde bare to administrative enheter for

veddeløpene. Disse to factionene fikk stor betydning og var ansvarlige for mange uroligheter i det sene 5. og tidlige 6. årh. Det har vært hevdet at de Blå og de Grønne stod for bestemte politiske og religiøse standpunkter i tillegg til de rent sportslige, og at de derfor var farlige maktfaktorer i samfunnet. Alan Cameron, som har viet circusfactionene en egen bok, har imidlertid benektet at de førte noen bevisst politikk (A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976).

Base A viser på baksiden Porfyrios i stort format med palmegren i hånden (Fig. 20). Statuen som stod på basen kan ha sett omtrent slik ut (sammenlign statuen med palmegren i Vatikanmuseene på Fig. 8). Porfyrios er flankert av to putti hvorav den ene holder en pisk og den andre en hjelm – kanskje den sølv-hjelmen som tilkom stjerne-aurigaen til hver av de to factionene. På den tilstøtende siden (Fig. 20) ser vi factionstilhengere som roper til Porfyrios (akklamasjonene er skrevet over dem). Disse er ikke tilhengere av de Blå, som reiste basen, men tvert imot deres rivaler, de Grønne, som ber Porfyrios om å kjøre for dem i fremtiden. Factionenes tilhengere står på trappetrinn som antagelig skal markere deres tribune (de Blå og de Grønne hadde hver sin tribune som lå tvers overfor keisertribunen på hippodromen). Over de akklamerende factionstilhengerne sees Porfyrios selv med sitt firspann (Fig. 20). Hestenes navn er behørig notert. De kunne vinne nesten like stor berømmelse som aurigaene; Martial bemerker f.eks. ironisk at han var mindre kjent enn veddeløpshesten Andraemon (Ep. 10,9,5).

En annen side av base A viser to menn som må være representanter for factionene, hver med sitt firspann (Fig. 21). Dette må være utveksling av hester i forbindelse med det såkalte diversium, en egen disiplin hvor aurigaene virkelig fikk prøve seg. Da måtte de nemlig kjøre med motpartens firspann og vise at de kunne vinne med fremmede hester også.

Base B viser øverst på alle fire sider Porfyrios med sitt firspann etter samme skjema som på base A, men han er nesten overskygget av seiersgudinner (Fig. 22). Aller nederst på Fig. 22 ser man menn som svinger stoffstykker over hodet. Det er dansere fra de Grønnes factio med bannere i factionens farger. Et annet og nokså dårlig bevart relieffpanel viser Porfyrios som bekranses av en magistrat, og under (Fig. 23) ser man ham i ferd med å gå æresrunden med krans i hånden (sammenlign eroten på venstre side av barnesarkofagen på Fig. 17). Hesten som Porfyrios rir på, er antagelig venstrehesten i hans firspann. Denne, som måtte ta de hardeste takene når spannet skulle runde en sving, var den sterkeste og beste av de fire hestene. Et fjerde relieffpanel som ikke er illustrert her, viser en losje som i litteraturen om Porfyrios-basene vanligvis omtales som keiserlosjen, selv om den ikke ligner på den losjen man ser på basen til Theodosius' obelisk. Grunnen til den manglende likhet er etter min mening åpenbar: losjen på Porfyrios-basen er ikke keiserlosjen. Når man husker at Theodosius' lov forbød auriga-statuer å stå så mye som i nærheten av keiserens bilde, er det usannsynlig at man skulle tillate fremstillinger av keiseren i sin losje på basen til en slik statue. Losjen på base B må

tilhøre en factio, i dette tilfelle de Grønne, som hadde bekostet statuen.

Porfyrios-basene var ikke de eneste av sitt slag på hippodromen i Konstantinopel. Porfyrios alene hadde hele syv statuer der, alle stående på baser med epigrammer, og vi kjenner også til andre auriga-statuer som stod på spina fordi epigrammene på basene er overlevert i

litteraturen. Om Mehmet II samlet inn disse basene også, er uvisst, men det ville ikke være forbausende om flere dukket opp av jorden innenfor sultanpallassets område, som minner fra en fortid da idrettstjerner akkurat som i våre dager var gjenstand for frenetisk massedyrkelse og kostbare æresbevisninger.

Siri Sande

Om å være på rett plass

Beretning om en tyrkisk innskriftssafari

Gjennom et utall av svinger gikk veien opp og ned. Men mest opp, det følte vi til fulle vel plassert baken bomullslastet bil som sendte en sky av ufordøyd diesel over oss. Typisk tyrkisk situasjon, men det var likevel noe som ikke stemte, speedometernålen sank foruroligende og like før Karacasu lå den og dirret rundt 15 km/t. Vår nyoverhalte FIAT Serge ga tegn på å være i dårlig forfatning og utleiebyråets navn, *TURTLE*, lød som en stadig dårligere spøk. Dette likte vi ikke, ved overgangen til det 21. århundre skal epigrafikken akselerere selv i motbakker!

Ingen fra Karacasu har noen gang befatet seg med innskrifter, men det er den største bosetning like før Aphrodisias,

som var dagens mål. Sammen med Thor Strandenæs, kollega og doktor på kinesiske bibeloversettelser, var jeg nå i gang med noe jeg lenge hadde sett frem til: å besøke funnsteder for de innskrifter som har beskjeftiget meg i en årrekke. Å lete frem innskrifter – og dette gjelder særlig for innskrifter som allerede er rapportert eller publisert – er i Tyrkia forbundet med en del vansker som går utover det man i utgangspunktet regner med. For det første: skal man gjøre det etter boken skal man søke myndighetene om tillatelse gjennom den nasjonale ambassade. Et svar kan ta tid. Blir svaret positivt, noe som ikke er utelukket, men heller ikke mer, får man ta på seg spanderbuksene. Man får da en ledsager som man betaler og underholder, som hjelper deg på ste-

det og ser til at du ikke glemmer rammen for tillatelsen. Vel ferdig, blir du bestemt ønsket velkommen til en konferanse påfølgende år i Ankara, hvor du må presentere resultatene av forrige års aktiviteter. Etter å ha spurt mange om råd, fant jeg det best å hoppe bukk over det formelle. Det vi skulle se på var påviste og publiserte levninger, og skilte seg i prinsippet ikke fra at turister ser på Celsus-biblioteket når de nå en gang er der. Det legger visse begrensninger på ditt virke, du kan f.eks. ikke grave og omkalfatre funn – i påsyn av andre.

Lokaliseringsproblemene er likevel langt større. En innskrift er kanskje rundt århundreskiftet rapportert å ha funnet seg i en landsby. Fordi detaljerte kart er mangelvare i Tyrkia, er det ikke helt likefrem å finne beliggenheten. En stor del av landsbyene har også skiftet navn, dette gjelder særlig de landsbyer med greskavlede navn. Disse fikk tyrkiske navn etter utvekslingen i 1922. I mitt tilfelle stammet noen av de viktigste innskriftene fra slike landsbyer. Funnene var altså rapportert før den første verdenskrig, men hva heter nå landsbyen i dag? Endelig fremme på det angitte sted står man så overfor det aller vanskeligste. Tyrkia er stort og en landsby er liten, men en sten er så enda mye mindre. Hvor i all verden kan stenen være? Noen har rapportert at stenen befinner seg i den og dens hus, eller nord i landsbyen, under en platan. Andre epigrafikere har gjort det til et prinsipp å holde kortene tett mot kroppen. Lokalbefolkningen vil gjerne vise frem det landsbyen kan by på, men innskriftenes verden er en totalt annen. Slik sett forstår man kanskje at det gjerne er langt vanskeligere å gjen-

finne en spesifikk sten, rapportert for ca. hundre år siden, enn å komme over en hvilken som helst ny.

Formålet med besøket i Aphrodisias var bl.a. å øve oss opp på et enkelt tilfelle. I Reynolds publikasjon «Aphrodisias and Rome» var det siste av de keiserlige dokumenter publisert etter et gammelt avtrykk. Uakseptabelt dersom innskriften fremdeles var i god stand. Stenen ble likevel sagt å være føyd inn i den sydlige delen av bymuren, punktum. Bymuren i Aphrodisias innrammer et område på en km² og er tilnærmet kvadratisk, hver side er derfor ca. en km. lang. Muren er riktig vel bevart. En mur har en indre og en ytre side, og uten nærmere angivelse må man finkjemme to km² murflate. Det kunne ha vært mye enklere. For å spare tid tok vi hver vår del av muren: jeg den vestlige, Thor den østlige. Thor fant den. Stenen var i utmerket stand, lot seg vel registrere og med utbytte studere. Blink! Etter alle kunstens regler ble posisjonen krysspeilet og bestemt. Hvorfor fant vi den? Først og fremst fordi stenen fremdeles var der!

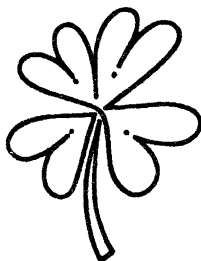
Funnet hadde mentalt bragt oss godt over bakkenivå – inntil vi satte oss i bilen. Mens vi hadde funnet et keiserlig brev fra 251, hadde girkassen avgått ved døden.

Neste eksempel var noe vanskeligere, men ikke umulig. Etter overnatting i Uşak, var vi på leting etter en innskrift fra byen Tabala. Stedsnavnet levde videre i landsbynavnet Davala, inntil det ble endret til Yurtbaşı. Stenen var publisert så sent som i 1988, vi fulgte altså ferske spor. Lokaliseringen var derimot av det

vage slaget: på øst siden av Burgaz Tepe, altså på østsiden av et fjell. – En sten på østsiden av et fjell. For å gjøre en lang dags leting kort: vi fant den ikke. Hvorfor? Den var ikke der, den var for to år siden bragt til museet i Manisa, hvor den stod og samlet lys, opp ned, ved inngangen til den etnografiske avdeling. Der fant vi den tre dager senere!

Etter den fruktløse formiddag i Tabala, satte vi kursen mot Alaşehir, dagens Philadelphia. Det var overordnet å finne et bra hotell, fordi samme kveld skulle England møte Tyrkia på Wembley. Vi ville passere en landsby med navnet Aga Bey Köyü, hvor Josef Keil og Anton von Premenstein 3. juli 1911 – i landsbybrønnen hadde avdekket en innskrift som gjenga 2/3 av et keiserlig bønnskrift. Siden da hadde ingen rapportert noe som helst, men det ville jeg svært gjerne. På vei mellom Eşme og Alaşehir, ble vi var en sidevei og et skilt med navn på en rekke landsbyer som befant seg i nærheten av Aga Bey Köyü. Dette var for fristende. I tidlig skumring, ble rattet dreid i retning av dette landsens skattkammer for epigrafikere. Asfalt ble til grus, og grus til stein. Det smalt og knaket i understelet, men så plutselig sto skiltet foran oss, og vi gjorde entré to meter ovenfor landsbybrønnen. Jeg hadde tenkt å minnes von Premenstein som like etter besøket i 1911 hadde måttet skille lag med Keil p.g.a. langt fremskredet malaria. Fristelsen drog meg likevel ned til den nyoppussede brønnen som fremsto tilslørt i kledelig kalk, som holdt dens indre borte fra mine lystne øyne. O mihi frustra suscepti labores! Vi stod der og kunne ikke annet enn å gå inn på kafeen ledsaget av en horde arbeidsledi-

ge tyrkere. Resten av kvelden løp tankene igjennom hodet: hvordan skulle dette presenteres?

Vel hjemme i Stavanger etter tre uker i Tyrkia, nærmet julen seg og det skulle skrives julebrev til professor Petzl i Köln. Han redigerer et nytt corpus (TAM V:X) med innskriftene fra Philadelphia. Tyrkia reisen ble omtalt i generelle vendinger. I hans svarbrev fortalte han at han hadde vært i Tyrkia i september for å arbeide på et corpus over bekjennelse-sinnskrifter. (Han hadde søkt, men ikke fått svar før avreise. Svaret ventet på ham da han kom tilbake, og var negativt.) I den sammenheng hadde han tilbragt en dag i hagen til museet i Uşak for å innspisere en rekke relevante innskrifter. I løpet av dagens arbeid ble han var et innskriftsfragment, henslengt under et tre, uten inventarnummer, dekket av skitt og blader. Før han gikk hjem rensket han det. 2. linje virker kjent, vel hjemme i Köln ser han at det er innskriften fra Aga Bey Köyü!

I sannhet, epigrafikkens veier er uransakelige!

Tor Hauken

De latinske papyrene fra Herculaneum

Hvor gamle er de små bokstavene?

Hvorfor er det så få latinske papyrer i Herculaneum?

Det er rullet opp 62 latinske papyrusruller fra den såkalte Papyrusvillaen i Herculaneum. Det er omtrent ti prosent av de greske papyrene som er funnet samlesteds. Ti prosent er imidlertid også forholdet mellom latinske og greske tekster fra antikken. (Denne opplysning har jeg fra Egil Kraggerud, som har beskjeftiget seg med keisertidens biblioteker i Roma.) De relativt få latinske papyrer fra Herculaneum behøver derfor ikke å være noe tegn på at interessen for latinsk litteratur var mindre enn for gresk litteratur i Papyrusvillaen. Det er ikke sikkert at det var så mange latinske papyrer å få tak i.

De latinske papyrene i dårlig forfatning

Nesten alle de latinske papyrene er sterkt vann- og brannskadet fra naturkatastrofene under Vesuvs utbrudd i 79 e.Kr., meget mere enn de greske. Det kan tyde på at de latinske papyrene ble oppbevart på samme sted i villaen. Deres dårlige forfatning er også grunnen til at de er forblitt nesten ukjente til denne dag.

En unntagelse er den såkalte *Carmen de bello Actiaco* (pap. nr. 817), et heksameterdikt som handler om Octavians egyptiske felttog etter slaget ved Actium (31 f.Kr.) og Kleopatras selvmord. Det er uenighet om hvem dikteren er. Ifølge en ny teori av Marcello Gigante er det Varius Rufus, Vergils venn. I så fall må diktet være skrevet mellom 31 og 14 f.Kr. (da vet vi at Varius var død). Gigantes teori stemmer godt med skrifttypen, «Pre-Classical Capital», en forløper for «Classical Capital» som viser seg i 1. årh. e.Kr. (se oversikten «Latin Scripts in Herculaneum»).

Tegninger fra forrige århundre

Det finnes tegninger (*disegni*) i Napoli og Oxford av 30 av de 62 latinske papyrene. Disse tegningene ble laget i forrige århundre og var en vesentlig innsats for sin tid. På basis av 20 Oxford-*disegni* forfattet Lindsay sin oversikt over de latinske papyrene i 1890. Han kunne vise at papyrene inneholdt rester av heksameterdikt, taler, panegyrikk og dialoger.

Imidlertid var det helt tilfeldig hva tegnerne tok med og hva ikke. Det er meget

Latin scripts in Herculaneum

Capital

Capital

<u>Early Roman</u>			<u>Pre Classical</u>			<u>Classical</u>		
21	1829-31		817			1475		
(Enn.)	(Lucr.)		(Bell.Act.)			(Orat.)		
A	Ɀ	Λ	Ɀ			Ɀ	R	Ɀ
B	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	S	Ɀ
C	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	T	Ɀ
D	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	V	Ɀ
E	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	X	Ɀ
F	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	Z	Ɀ
G	Ɀ	Ɀ	Ɀ				INT	Ɀ
H	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	DIS	Ɀ
I	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	ACC	Ɀ
L	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	PAR	Ɀ
M	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ		Ɀ
N	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	COR	Ɀ
O	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ	DEL	Ɀ
P	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ		Ɀ
Q	Ɀ	Ɀ	Ɀ			Ɀ		Ɀ

Ɀ = 0,5 cm

mere tekst bevart i papyrene enn man kan se på disegni. Dessuten dreier det seg om frihåndstegninger som ikke gir noe tilforlatelig bilde av bokstavene. Hvis vi skulle ønske å sammenligne bokstavenes størrelse, er *disegni* helt verdiløse.

Mikrofotografi og mikroskopi

En ny metode for mikrofotografering av papyrene, utarbeidet av fotograf Ragnar Jensen (Anatomisk institutt, Bergen) og meg, gjorde det mulig å identifisere fragmenter fra Ennius og Lukrets. Denne fotometoden brukes nå på samtlige latinske papyrer.

Hittil er der tatt ca. ti tusen bilder. Nye ti tusen må tas for å få dekket alle papyrene. Bildene spres imidlertid til enhver tid over samtlige papyrer, slik at vi stadig får et samlet inntrykk av dem. Målet er å ha en fotosamling der hver kvadratmillimeter papyrusflate er registrert.

Store og små bokstaver

Det er tre hovedtyper av skrift i de latinske papyrene. De vises i oversikten «Latin Scripts in Herculaneum» under betegnelsene «Early Roman», «Pre-Classical Capital» og «Classical-Capital». Disse betegnelsene er lånt fra Jan-Olof Tjäder. De gir bedre muligheter for bestemmelser enn den gamle fellesbetegnelsen på skrift før 79 e.Kr.: *Capitalis Rustica*. Det er jo ikke bare én skrift før den tid.

Bokstavene i oversikten er tegnet fra fotografiene gjennom et mikroskop som

er utstyrt med tegneapparat. Alle bokstavene er i samme målestokk.

«Early Roman» finnes i Ennius- og Lukretspapyrene (pap.nr. 21 og 1827-31). Lukrets-papyrene er antagelig fra midten av 1.årh. f.Kr., Ennius-papyrusen (som er sjette bok av «Annalene») kan være meget eldre. Bokstavene hos Lukrets er større og tar mere plass enn de andre bokstavene. Dette taler for at «*De rerum natura*» hadde en viktig stilling i Papyrusvillaen. Den tjente som skole for epikureere.

«Pre-Classical Capital» finnes i *Carmen de bello Actiaco* (pap.nr. 817) om antagelig er skrevet mellom 31 og 14 f.Kr. (jfr. ovenfor), i tidlig keisertid.

«Classical Capital» finnes i pap.nr. 1475 som antagelig inneholder en offentlig tale (oratio). Samme type skrift kan vi se i Gallus-papyren fra Egypt. Skriften stammer fra 1.årh. e.Kr., senere keisertid, men naturligvis før 79 e.Kr.

At de to skrifttypene vi kaller «Pre-Classical Capital» og «Classical Capital» fantes i de latinske papyrene fra Herculaneum, har vært kjent lenge. Eksistensen av «Early Roman» var imidlertid ukjent til vi tok våre bilder.

Skrifttypene kan brukes til en relativ datering: papyrene med «Early Roman» tilhører republikk-tiden, de med «Pre-Classical Capital» tidlig keisertid, og de med «Classical Capital» senere keisertid før 79 e.Kr. Dog er en viss forsiktighet på sin plass. «Early Roman» kan også være brukt senere parallelt med «Pre-Classical» og «Classical Capital» i keisertiden slik vi kan se av graffiti fra

Pompeii som «Early Roman» er beslektet med, og «Pre-Classical» og «Classical Capital» kan være brukt alt tidligere i republikk-tiden, som vi kan se i den tids innskrifter. Men som et første og foreløbig fremstøt mot de latinske papyrene vil vi la dateringen gjelde.

«Early Roman» er en ujevn håndskrift beslektet med graffiti fra Pompeii. Noen bokstaver er høye og store, andre lave og små. Noen lener seg til høyre, andre til venstre. Denne ujevnheten forsvinner i «Pre-Classical» og «Classical Capital». Skriften blir jevn og regelmessig. «Early Roman» bruker også flere av «våre» små bokstaver: a, b, d, h (i Lukrets), p, q, r. Det blir gjerne hevdet at de små bokstavene utviklet seg fra uncialene i 5. årh. og de karolingiske minuskulene i 9. årh. (se f.eks. «Store norske leksikon» under «Skrift»). Men det kan knapt være riktig. De er jo allerede her i våre papyrer fra 1. årh. f.Kr., og må ha levd sitt liv ved siden av de store bokstavene gjennom århundrene. De «små» bokstavene har opprinnelig vært like store som de «store», først senere er de blitt små.

Formene for v er også karakteristiske: man begynner med den runde u i «Early Roman», som forandres til spiss v i «Pre-Classical» og «Classical Capital».

«Pre-Classical» og «Classical Capital» bruker bare «våre» store bokstaver: A, B, C osv. Den viktigste forskjell mellom dem er at «Pre-Classical» er en enkel og elegant skrift uten ekstra utsmykning, mens bokstavene i «Classical Capital» er utstyrt med ekstra «hoder» og «fötter» som gir dem et noe tungt inntrykk; se f.eks. formene av A, E, F (ingen «Classi-

cal Capital» G har ennå dukket opp i våre fotografier), H, I, M, N, P, R, X.

Det er ikke urimelig å tro at de mer utbroderte bokstavene har utviklet seg fra de enklere og altså at de vi kaller «Pre-Classical Capital», virkelig er eldre enn «Classical Capital».

I tillegg til bokstavene finnes også andre tegn. *Interpunctio* (i oversikten forkortet INT) mellom ord er en romersk oppfinnelse som også finnes i innskrifter, men ikke i de greske papyrene fra Herculaneum. *Distinctio* (DIS) er plassert etter et heksameter. *Accentus* (ACC) markerer takten (ictus) i heksametret. *Paragraphus* (PAR) under en linje eller et vers, på venstre side av kolonnen, angir pause. Bare *paragraphus* finnes i de greske papyrene.

I Ennius-papyren (pap.nr. 21) finnes også *coronis* (COR) som markerer slutten på en bok, et tegn velkjent også fra de greske papyrene. Videre er det mulig at det finnes et *deleatur*-tegn (DEL) hos Ennius, en t med et kryss over. I de greske papyrene blir bokstaver strøket ved å sette et punkt over dem eller en strek på tvers.

Hva kan vi vente oss av de latinske papyrene?

De tre skrifttypene fordeler seg på følgende måte: 30 papyrer er skrevet i «Early Roman», hører altså sannsynligvis til 1. årh. f.Kr., republikk-tiden. 11 er skrevet i «Pre-Classical Capital», altså fra slutten av 1. årh. f.Kr., fra 31, tidlig keisertid.

17 er skrevet i «Classical Capital», altså fra 1. årh. e.Kr., senere keisertid til 79.

Denne fordelingen av skrifttyper viser at biblioteket i Papyrusvillaen har vært et aktivt bibliotek som har vært holdt å jour til siste slutt.

Det er flere papyrer med «Early Roman» enn med «Pre-Classical Capital» og «Classical Capital» tilsammen: 30 mot 28. Vi har altså muligheter for å gjenfinne gammellatinisk litteratur.

Minst 11 av papyrene med «Early Roman» inneholder heksametre. Det kan vi lett se fordi *distinctio* (heksametertegnet) forekommer i dem. To av papyrene inneholder også gresk skrift, trolig termini eller sitater slik vi kan se det hos Cicero.

Tre av papyrene med «Pre-Classical» (tidlig keisertid) og tre med «Classical Capital» inneholder heksametre. En papyrus med «Classical Capital» inneholder også gresk skrift.

Moderne hjelpemidler

Dechiffrering er tidkrevende: fotograferer papyrer, tegne bilder, rekonstruere bokstaver, fylle ut tekster. For å gjøre arbeidet lettere, har vi utarbeidet edb-programmer for å lage ordlister og for å søke etter ord og bokstavkombinasjoner. Billedmanipulasjon på skjerm for å få skriften tydeligere frem er også på trap-pene.

Da Lindsay skrev sin artikkel for over hundre år siden, hadde han ikke sett papyrene selv, han kjente bare et begren-

set antall *disegni*. Allikevel anbefalte han sterkt et fortsatt studium av de latinske papyrene: «It would be a long and laborious business, but quite worth doing.»

Idag, med bedre teknikk, utstyr og metoder, vil jeg gjerne gjøre Lindsays ord til mine egne. Det er fremdeles en lang og slitsom affære, men absolutt verdt å gjøre.

Litteratur og dataprogrammer:

R.D. Anderson et al.: *Elegiacs by Gallus from Qasr Ibrim*, «The Journal of Roman Studies» 69, 1979. 125-155.

J. Baima: *LBase for CD-ROM, The Language Database*, «Software for Scholars», Silver Mountain Software, Dallas 1990.

M. Gigante: *Virgilio e i suoi amici tra Napoli e Ercolano*, «Accademia Nazionale Virgiliana», Mantova 1991, 87-125.

K. Kleve: *Lucretius in Herculaneum*, «Cronache Ercolanesi» 19/1989, 5-27.

K. Kleve: *Ennius in Herculaneum*, «Cronache Ercolanesi» 20/1990, 5-16.

K. Kleve: *Phoenix from the Ashes*, «The Norwegian Institute at Athens», 1991, 57-64.

K. Kleve et al.: *Informatica Papyrologica*, «Papyrologica Florentina» 19, Firenze 1990, 77-100.

K. Kleve et al.: *Three technical guides to the Papyri of Herculaneum*, «Cronache Ercolanesi» 21/1991, 111-124.

E. Kraggerud: *G. Zecchini: Il Carmen de bello Actio*, «Gnomon» 1992, 168-169.

W.M. Lindsay: *The Bodeleian Facsimiles of Latin Papyri from Herculaneum*, «Classical Review» 4, 1890, 141-445.

E. Ore: *Litt om bilder og datamaskiner og lagringsplass*, «Humanistiske data» 1, 1991, 5-9.

J.O. Tjäder: *Skrift, skrivande och skrivkunnighet i det romerska världsriket*, «Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala», 1981-1982, 83-127.

K.Q. Vo: *Concordance Program to the Philodemus Papyri*, Oslo-Naples 1992.

Knut Kleve

Roma i tekst

XIII

Med Horats på 'Den hellige vei' – satire I 9 *in situ*

Det år vi er inne i, er blant klassiske filologer annus Horatianus (8 + 1993–1). Rundt om blir 2000 årsdagen for hans død – 27. november år 8 f.Kr. – markert med arrangementer og utgivelser. Italianerne hedrer ham bl.a. med en Enciclopedia slik de gjorde det i forbindelse med Dante- og Vergil-jubiléene i 1965 og 1981, om enn i et mer beskjedent volum enn for de to nasjonaldikterne. Men den plass Horats har utenom latinistenes rekke, er dessverre skrumpet kraftig inn. Han har forlenget opphørt å være en av de selvfølgeligste referanser i skrift og tale slik han var i det 18. og 19. århundre over hele Europa. Den danske

litteraturhistoriker Vilhelm Andersens 'Horats' (1939–1951) med sine vel 2000 sider er et voluminøst vitnesbyrd om den høye stjerne Horats hadde som klassiker selv i vår del av Europa – og også om hans posisjon ennå for Vilhelm Andersens generasjon.

Jeg tror ikke at jeg i jubileumssammenheng kan bruke min «serie» på noen bedre måte enn ved å minnes dikterens muntre rådvillhet på og ved Forum Romanum – det må ha vært enten i 37 eller 36 f.Kr., med andre ord den kjente satire I 9. Satiren berører såvidt sentrale, men forskjelligartede spørsmål i Romas to-

pografi at vi her for anledningen gjør den til en 'dobbeltkronikk'.

Dikteren var ved den tiden satiren foregår, ennå i slutten av 20-årene og hadde ikke debutert for den større offentlighet. Likevel var han nylig sluppet inn i Romas mest kresne litterære sirkel, den som C. Cilnius Maecenas omga seg med, triumviren Octavians høyre hånd. Ikke så mange år i forveien hadde Horats som ung student i Athen stilt seg på den 'gale' siden i oppgjøret mellom Caesar-morderne (Brutus og Cassius) og Caesars arvtagere (Octavian, Antonius og Lepidus). Han kunne være glad til – underoffiseren – da han slapp fra redslene ved Philippi (42 f.Kr.) ikke bare med livet i behold, men med seierherrens amnesti i tillegg (Epist. II 2, 46ff.). Så vendte han 'hjem', til Roma. Den egentlige hjembyen Venusia på grensen mellom Apulia og Lucania hadde ingenting å by ham lenger. Faren, eks-slaven Horatius, hadde alt ved midten av 50-årene sagt byen endelig farvel for å sette sin begavede gutt i Orbilius' skole i Roma. Orbilius hadde forresten alt på den tid en adstendig alder. Da han omsider døde, omkring de 100, satte Horats ham et nidmonument i to halve verslinjer i epistel II 1 (Augustusepistelen), skrevet omkring 12 f.Kr. Hovedgrunnen til at Horats hadde ham i ukjærlig erindring, var ikke at han var plagosus, 'pryleglad', for spanskroret satt løst hos de fleste lærere i de dager, men at han brukte den korporlige pedagogikk på en så uverdig sak som Livius Andronicus' Odysse-oversettelse og dermed i bokstavelig forstand forfektet en bakstreversk litteraturoppfatning (Sat. I 6, 71 ff., Epist. II 1, 70 f.).

Ingenting tilsa at veien skulle bli lett for den hjemvendte taper. Men Horats' suksess var påfallende. Til å begynne med fikk han en sekretærstilling knyttet til kvestors kanselli. Det kunne han sikkert takke forbindelser for. Horats beveget seg i litterære kretser. Han var eller ble kjent med de kommende navn: Vergil og Varius oppdaget ham først. Han kan ha skrevet ting som ble lagt merke til, han utmerket seg utvilsomt med vidd og kunnskaper der han kom. Om tidlige dikteriske forsøk kan identifiseres med noe bestemt i hans produksjon, blir temmelig usikkert. Man har gjettet på satire I 7 og den berømte borgerkrigsepoden (nr. 16). Folk som kjenner undertegnedes bidrag på området, vet at jeg er skeptisk, men jeg innrømmer at det kan være enkelte epoder (f.eks. Canidiaepoden nr 5), kanskje også oder, som er skrevet alt i disse tidlige Roma-år og som banet vei for karrieren.

Hva var det så som skjedde? Horats gir oss noen glimt. Høsten 38 fikk han foretrede for Maecenas. Vergil var den første som anbefalte ham. Ikke uten overdreven selvironi forteller Horats hvor lite verdensmannaktig han opptrådte ved det første intervju (sat. I 6, 56-57). Månedene gikk. Horats sier ingenting (v. 61) om at Maecenas i mellomtiden bl.a. var fraværende i viktig diplomatisk oppdrag hos Antonius i Hellas. Da Horats ble invitert for annen gang, ble han med engang omgangsvenn. Han var den av de begavede 'stipendiater' som i særlig grad kom til å stå Maecenas personlig nær. Den første diktningen under den nye beskytter, gjenspeilte utvilsomt det sosiale talent han hadde, med en sprudlende intelligens og en aldri sviktende formsans som viktige kjennetegn.

Satire I 9 er den siste av de tre anekdotiske små satirene som utgjør den siste gruppen i første satirebok. Det finnes dessverre meg bekjent ingen oversettelse til norsk av den.¹ For å bøte på denne forsømmelsen som best jeg kan, har jeg ved velvillig imøtekommenhet fra redaktøren fått lov til å oppheve Klassisk Forums spalteformat i 78 linjer fremover (av hensyn til heksameterlinjen):

- Nylig jeg vandret 'Den hellige vei' og funderte på småting,
vet ikke hva, slik jeg pleier, så ganske fortapt i min verden.
Da kom det løpende mot meg en mann som jeg kjenner av navn kun.
Fast grep han tak i min hånd: «Aller kjæreste venn, hvordan går det?»
- 5 «Bra nok for tiden», sa jeg, «– og de hjerteligste ønsker tilbake».
Ivrig han fulgte meg tett. Hvorpå jeg: «Var det da noe mere».
«Meg må du kjenne», han svarte, «jeg er litterat»; jeg bemerket:
«Aktar deg kun desto mer» og forsøkte forgjeves å fri meg.
Snart gikk jeg raskere på, snart stanset jeg opp og hvisket
- 10 slaven i øret en eller annen beskjed, alt mens svetten
silte meg nedover bena: «Å kjære Bolanus, velsignet
være ditt hissige hode», jeg sa til meg selv, mens den annen
skravlet i vei, priste byen og strøket. Da jeg ikke svarte,
ikke et mukk, sa han snurt: «Du forsøker omsonst å forsvinne,
- 15 ser det forlengst, men det hjelper deg ikke, jeg holder meg nær og
følger deg dit hvor du akter deg hen.» «Du trenger da ikke
trekkes omkring, jeg skal se til en venn som *du* ikke kjenner.
Hinsides Tiberen ligger han, nær de caesariske haver.»
«Intet jeg har å bestille, er rørig og følger deg gjerne.»
- 20 Ørene faller på meg som man ser det på eselet, det arme,
når dets bær blir for tung for dets rygg. Han begynner så atter:
«Dersom du kjente meg godt, sto visst Viscus' og Varius' vennskap
ikke mer høyt i din kurs, for hvem er i stand til å skrive
flytende strofer og vers mer behendig enn jeg? Hvem kan opptre
- 25 mer grasiøst? Hermogenes selv kan misunne meg sangen.»
Her var det plass for en liten replikk: «Har en mor du i live,
slektinger ellers som trenger din omsorg?» «Jeg har ikke noen,
alle i grav har jeg lagt.» Lykksalige! Nå er det min tur.
Gjør det kun slutt! Som sabinerkjerringen spådde meg engang
- 30 da jeg var gutt, fra sin urne; uhygg'lig var skjebne som ventet:
«Gruelig gift eller fiendtlig sverd tar ei denne av dage,
heller ei hoste og smerte for bryst og den sene podagra,

1) Av fullstendige danske oversettelser jeg kjenner er Vilhelm Andersens under tittelen «En Snob» (i «Horats», B. I, s. 19f.) den festligste.

- nei, en dag gjør en pratmaker av med ham. Hvis han er klok nok, unngår han taletrengt folk så snart han når alder og visdom.»
- 35 Nå var vi nådd til templet for Vesta – tre timer av dagen var alt forløpt – og det traff seg at mannen var stevnet for retten etter kausjon. Om han valgte å utebli, tapte han summen. «Kjære, vær snill! «ba han nå, hjelp meg aldri så lite.» «Nei pokker, om jeg vel orker å stå eller kjenner sivil prosedyre.
- 40 Dessuten haster jeg dit som du vet.» «Men jeg vet ikke hva jeg skal gjøre. Oppgir jeg deg eller saken?» «Meg, er du snill.» «Nei, umulig!» sa han og bega seg i forvei, jeg fulgte den seirende fane – kjempe imot var for hårdt.» «Hvordan går det meg deg og Maecenas?» tok han opp tråden på ny. «Han er kresen med folk og forsiktig.»
- 45 «Da er du heldig som få. I meg kan du verve en hjelper, mektig og sterk; jeg kan med bravur sekundere din rolle, bare du introduserer meg hos ham. Og pokker skal ta meg dersom jeg ikke fikk fjernet dem alle!» «Den stil som vi følger, er ikke slik som du tror: intet hjem er mer forskånet,
- 50 står mere fjernt ifra den slags intriger. Om noen er mere rik eller lærd, det gjør ikke meg det minste; det finnes plass for enhver.» «Så storartet, knapt til å tro.» «Men det stemmer likefullt helt.» «Du vekker kun sterkere lyst til å bli en venn av ham selv.» «Ja, ønsket er fritt. Slikt et kampmot som *du* har
- 55 blir det triumf, han lar seg beseire, om enn det er svært å komme ham førstegang nær innpå livet.» «Jeg skal ikke svikte, gaver skal myke opp slavene. Om jeg idag ikke slippes inn til ham selv, står jeg likevel på, jeg skal passe på sjansen, gå ham i møte på gaten og følge ham hjem. Livet gir oss
- 60 ingenting uten en innsats.» Men mens han ga dette til beste, kom som bestilt Aristius Fuscus, min venn, en som kjente godt nok den annen. Vi stanset, og «hvor kommer *du* fra, hvor *skal* du?» spør han og svarer tilbake. Jeg nappet og knep ham med klypen stadig i hans likegyldige arm, jeg nikket og rullet
- 65 øynene frem og tilbake og bønnfalt om redning. Men skurken smilte som ingenting var, og gallen meg brente i livet. «Visstnok du nevnte en ting du ville på tomannshånd drøfte sammen med meg.» «Det minnes jeg vel, men jeg finner en annen bedre anledning. Idag er det sabbat og nymåne, du vil vel
- 70 aldri fornærme de omskårne jøder.» «Jeg har ingen skruppel»— «Det har nok jeg, er av svakere to, bare en av de mange. Så du får unnskylde meg. Ser deg siden.» At jeg fikk se en ulykkesdag som denne! For feigingen rømte og lot meg ofres for dolken. Tilfeldigvis dukket hans ærede motpart
- 75 opp i hans vei. «Din frekkas, hvor skal du?» lød det fra ham og vendt imot meg: «Kan jeg ta deg til vitne?» Jeg rakte ham flippet. Slik var det gjort: Han ble trukket for retten, fra begge lød rop og skrik, overalt løp man til – og slik ble Apollon min redning.

Det satiriske budskap

Vår satire er vel det stykke Horats-diktning som minst trenger til vidløftig kommentar. Så finnes det da ofte tatt inn i elementære utvalg og antologier hvor utvalget fra Horats ellers er smalt. En satire, ja vel, men fri for edder og galle, for samfunnsforbedrende og refsende patos. Horats' form er humor, om enn ikke uten snert. Han tar en type på kornet. Med det sterke innslag av dialog kan satiren minne om en sketsj. Den siden er en arv fra genregrunnleggeren Lucilius. Vi kan kalle vår satire en anekdote, eller helst en 'historie', med en gresk term en 'ainos' (fabel, Fraenkel), en slik som vi alle kunne tenke oss å underholde med i festlig lag, om vi mestret form og tone, eller som vi i hvert fall gjerne lar oss underholde med av andre. 'Ibam forte', begynner han rett på sak og plasserer det inntrufne i tid (blant ferske opplevelser) og rom (i Romas sentrum): – En dag jeg var ute og gikk, så hendte meg dette», og så følger tilsynelatende en serie av trivialiteter som står og faller med fortelleren. Men etterlater det hele noe varig inntrykk? Er det simpelthen en underholdende historie og ikke noe mer? Eller har Horats et satirisk eller diktetisk ærend? Horats er i mer enn én forstand en sokratiker, så tro ikke at han ikke har et eller annet på hjertet: *Ridentem dicere verum, 'å si sannheten léende'*, kan vi hente ut som en programklæring for satirediktningen (Sat. I 1, 24).

Nå har det med stor skarpsindighet vært lansert en teori (Buchheit) om at vår satire egentlig beveger seg på det mer eleverte plan: Vi skulle i virkeligheten ha å gjøre med en nokså alvorlig kamp om litterære idealer og aspirasjoner. Alle

uttrykk for kamp og duell i satiren tas slik som kalkulererte henspillinger på motsetningen mellom skoler på det litterære område. Det er riktig nok at den plagsomme er en litterat. Han mangler unektelig også en formsans som vi vet Horats ser på som ganske vesentlig i diktningen, satiren medregnet. Horats vil ikke etterlate noen tvil om hvilken elefant fyren ville være om han slapp inn i Maecenas' porselensbutikk. Og det var unektelig en dårlig egenattest i Horats' øyne å skryte av å kunne skrive en masse vers på kort tid (v. 23-24; smlgn sat. I 4, 14-16). Den innpåslitne skulle dermed være demaskert som en 'lucilianer' (slik Horats nettopp har karakterisert denne anti-modernisten i begynnelsen av 4. satire). Men dette er likevel bare en flik av bildet og er overhodet å ta litt tungt teoretisk på satiren.

For mange har personjakten vært det sentrale. Hvilken påtrengende person er det egentlig vår diktet er ute etter? Han kjenner ham bare av navn, men hva er navnet? En litterær uvenn eller rival som Horats sikkert hadde noen stykker av (smlgn. Sat. I 4, 78ff.)? Mon ikke en elegiker? Kanskje til og med Propert's? Horats skrev ikke elegier, gjorde han vel? Men hvorfor skal plageånden på død og liv være gjenkjennelig som denne og ikke hin? Det er knapt den riktige måten å lese en Horats-satire på, å grave etter svar der dikteren diskret lukker sin munn. Anonymiteten er sikkert valgt med vitende og vilje fra Horats' side når vi tenker på at han tar opp en genre som står i gjeld til den gamle komedie (Aristofanes) med dens programmatiskke 'onomastif komodein', 'å spotte under fullt navn'. Horats vil være både mer raffinert og mer hensynsfull. I vårt tilfel-

le benytter han seg av fiksjonskunstnerens privilegium, den å kunne forme en personlig og 'sannere' virkelighet ved å smelte sammen mange slags erfaring og allmenn menneskekunnskap – og uten å såre slik den gamle satire og komedie var kjent for.

Ellers har forskningen vært opptatt av å innfange anonymus ved hjelp av den ene riktige karakteretiketten. Han er kjent som 'the Bore' i engelskspråklig litteratur, i tysk går han som 'Der Schwätzer'. Garrulus ('pratmakeren') blir nesten et egennavn på ham i de antikke kommentarer (scholiene). Det er ikke noe direkte galt i disse betegnelsene, men ser vi nøyerer etter, oppdager vi at Horats selv ikke har karakterisert den oppdukkende med noe bestemt adjektiv. Han skriver da heller ikke noen studie à la Theophrasts 'Karakterer'. Den ene gang han bruker et adjektiv og fikserer vedkommende – og det har altså gitt opphav til 'Der Schwätzer' – da skjer det indirekte, gjennom spådommen Horats fikk som gutt: en garrulus, 'en pratmaker', vil komme til å gjøre det av med ham. Han advares generelt mot snakkesalige folk (loquaces). Det er ingen tvil om at fyren holder munntøyet gående på tomgang når det tjener hans sak. Han 'skravler' i vei: garrure er det verb Horats bruker om ham (v. 13): han produserer snikksnakk om løst og fast, han skryter av gatebildet og av byen. (For øvrig er dette den eneste antydningen Horats gir av at bybildet er i ferd med å forandre seg radikalt i disse år: Octavian og enkelte allierte blant aristokratiet viderefører åpenbart fornøyelsen av byen fra Pompeius og Caesar også midt i triumviralperioden.)

Men vi ser også at alt snakket bare er noe utvendig. Horats bruker den indirekte karakteristikk og avslører mannen gjennom hele hans opptreden. Det skjer både gjennom mannens egne 'utspill' og gjennom den måten han reagerer på. Da viser det seg at han i og for seg kunne karakteriseres ved en hel rekke adjektiver – som Horats selvsagt overlater til oss å sette på ham. Han er anmassende, taktløs inntil det skamløse. Han er døv når det gjelder å oppfatte hint, og blir talen mer direkte, blir han også grov. Apropos ærend består noe av Horats' kunst i gradvis å la mannen avsløre seg selv til hans plumpe og selviske ærend står der i klartekst. Veien er kort og nesten forutsigelig fra det hyklede vennskap til han buser ut med hva hjertet er fylt av. Den 'vennskapelige hjelp' er ikke annet enn et rent og skjært påskudd.

Den delen som går på å blottstille garrulus som en innbilsk og maktglad intrigant går frem til v. 60. Det latinske begrep ambitio ville være treffende i denne sammenheng. Diagnosen er ikke vanskelig. Den formidles nettopp gjennom serien av ironiske og komiske innslag.

Men gjennom vrengebildet, utlevert til vårt mer eller mindre sarkastiske smil, har vi også, nesten umerkelig, nærmet oss det som er et seriøst anliggende fra Horats' side. I programsatiren I 1 understreker han som en hovedsak: å bibringe alvorlige og fundamentale ting ved å by leseren 'crustula' slik som læreren i barneskolen (I 1, 25; 'smågodt' som vi sier idag). Iocularia, risus og ludus har likefrem et etisk-sokratisk sikte. Og hva er så dette som ligger under den muntert-

overdrevne overflaten i vår lille satire? Hovedsaken ser jeg for min del i det bilde Horats gir av vennekretsen rundt Maecenas. Det skjer gjennom korte, men megetsigende glimt hvor pussig nok plageånden selv gir viktige stikkord, både direkte og som provokasjon. Vi blir minnet om arten av det vennskap som knytter Maecenas-kretsen sammen. Vi er forsåvidt forberedt tidligere i samlingen. I satire I 5, 'Brundisium-reisen' (Iter Brundisinum), har vi lært Horats' venner å kjenne. Under stadig skiftende omstendigheter ser vi det stabile og 'bærende' fundament av forståelse og vennskap som knytter disse intellektuelle sammen, slik som i skildringen av gleden over gjenmøtet med Plotius, Varius og Vergil, 'oppriktige venner som jeg er mer knyttet til enn noen, og i bildene av deres utvungne og hyggelige samvær' (v. 50-70). I vår satire er det Varius og Viscus som nevnes, ironisk nok av garrulus. Dette vennskapet utelukker rivalitet. For Horats er nettopp det verdt å nevne utad. Folk har innbilt seg noe annet. Men dette mangler garrulus fullstendig sansen for, om han i det hele tatt kan forstå denne dimensjonen av Horats' tilværelse. Det største i Horats' øyne er at samværet med Maecenas ikke gir rom for ambitio, at man er trygg for intriger. Horats uttrykker dette med «enhver har en plass for seg», med andre ord: her er ingen albuer å frykte, intet avansement på andres bekostning. Men de samme ord gir bare garrulus blod på tann: så kan da han vinne en plass i solen helt for seg selv og trenger ikke å opptre som haleheng for en annen. Alt det som garrulus er og representerer, det er altså hva Maecenas-kretsen er helt fremmed for, både menneskelig og kunstnerisk.

Slik trer det frem et positivt motbilde til det anonymus står for, som jo er verden slik den vanligvis er. Hovedpersonen i det hele, og den egentlige motpol til garrulus, blir selvsagt Maecenas selv. En finere indirekte hyldest har ingen romersk diker gitt av sin protesje enn Horats i versene 43-60, partiet som begynner med at garrulus, sleskt fortrolig og frekt spør: 'Maecenas quomodo tecum?' ('Hvordan har du det egentlig med Maecenas?'). Horats' avvissende måte å svare på gir allikevel helt pregnante utsagn om dette personlige forhold, vel å merke for dem som forstår. Det er dette som så å si er satirediktningens grunnfjell.

Men nå er vi kommet et stykke bort fra det sceniske miljø som vi forespeilet til å begynne med og som også er en viktig side av satiren:

Sacra via

Satire I 9 er den eneste av Horats' 18 satirer som utspiller seg 'ute på byen', i storbyens sceniske rom. Akkurat som i komedien, hos en Plautus eller en Terents' befinner vi oss hele tiden 'på gaten', i det offentlige rom. For middelhavsmennesket er dette som kjent en mer naturlig del av det daglige og private liv enn på våre breddegrader. I satiren finner vi gate og bygninger, to sceniske personer utvides til tre og det ender med en kaotisk massescene og en deus ex machina – det hele er dramatisk tenkt fra ende til annen. Men mens komediens byscene gjennomgående er stilisert og 'typisk', lar det seg gjøre å lokalisere Horats' scene eller snarere scener. Topo-

grafi er naturligvis ikke noen hovedsak i satiren. Horats lar falle tre bemerkninger i løpet av den korte handlingen, og han gir viktig peiling på et fjerde – det er det hele. Det gir oss visse 'clues', men nettopp disse reiser interessante spørsmål. Det ligger så å si i sakens natur. Horats kunne trygt regne med at hans lesere ikke hadde vanskeligheter med å se for seg sted og bakgrunn. Men vi må møysommelig forsøke å rekonstruere om så bare omrisset av dette miljø. Horatskommentatorene har ikke hatt særlig mye å bidra med. Like til det siste bærer den slags litteratur lite preg av den økte viten de siste hundre år har bragt om selve byen Roma.

Horats var altså en dag ute og spaserte langs Sacra via – eller, via Sacra, som han sier med den inverterte ordstilling som de metriske hensyn la nær. Gaten er bare så altfor gjenkjennelig. Den som har løst den etter hvert dyre inngangsbillett til Forum, har kunnet vandre Sacra via forbi bl.a. Antoninus Pius' tempel, Maxentius' basilica, oppover mot Titusbuen. Var det ikke her også Horats tråkket? Hva som er Sacra via på selve Forum-plassen har vært mer uklart for den besøkende. Var det langs nord-østsiden (basilica Aemilia) eller på sydvestsiden (basilica Julia) gaten gikk? Eller hadde den delt seg og gikk langs begge sider?

Ibarn forte via Sacra: Topografi er til og med bare én side av et så enkelt utsagn, for det har sikkert en overført betydning i tillegg: Jeg vandret på dikternes Hellige vei, tro mot mitt kall, fullt opptatt av dette. Slik forstått korresponderer åpningen med avslutningen: redningen

gjennom den musiske gud, sangerguden Apollon: «og slik ble Apollon min redning» (sic me servavit Apollon). Men selvsagt utelukker ikke et slikt perspektiv at det ligger konkrete topografiske realiteter til grunn: Horats spaserte altså en dag gjennom sentrum av Roma, fulgt av en slave (v. 10) (som han underveis kunne diktere sine dikteriske innfall) – vel, nettopp da får han et helt sugett ubedt i fanget (smlgn. Agatha Christie's novellet «The Mystery of the Second Cucumber»). Nå er Sacra via i løpet av det siste decennium et hett tema blant spesialistene, etterat Filippo Coarelli begynte sin store topografiske odysse gjennom det antikke Roma nettopp med å stille spørsmålet om Sacra vias løp og avgrensning. Spørsmålet blir hos ham samtidig et oppgjør med det meste av den gamle skole. Den får høre at den ikke har gjort hjemmeleksen sin skikkelig, det vil si lest det antikke kildemateriale med forstand før man til enhver tid tolket sine og andres arkeologiske funn.

Når det gjelder Sacra via bringer Coarelli til heder og verdighet to passasjer fra antikkens lærde litteratur, av Varro og av Festus (sistnevnte bygger på Verrius Flaccus fra Augustus' tid), kilder som i høy grad synes relevante også for Horatsleseren uten at dette nevnes av Coarelli.

Varro som ikke er så langt unna Horats i tid, har noen linjer om gaten i sitt verk *De lingua Latina* (bok 5, 47). Her er han inne på om bydelen Carinae muligens henger sammen med ordet for seremoni (*caerimonia*). Dette er naturligvis noe tøv som så mye antikk etymologisk spekulasjon, men i den begrunnelsen han gir finnes i alle fall verdifulle opplysninger om

Sacra via: «fordi herfra (dvs. fra Carinae) tar Sacra via sitt utgangspunkt, ved Strenia-kapellet, og går like frem til Arx («Borgen», den nordlige Capitol-topp). På denne (veien) bringes det hver måned ofre til Arx, og langs den pleier augurarene å dra ut fra Arx for å ta sine varsler. Den eneste del av denne Hellige vei som er alminnelig kjent, er den som er i begynnelsen av bakken når man kommer fra Forum (Huius Sacrae viae pars haec sola volgo nota quae est a foro eunti primore clivo). «Vår umiddelbare reaksjon til det siste: Det kan ikke være rare gateløpet som dekkes av en slik formulering. Partiet ville da også knapt ha vært til å forstå hvis vi ikke samtidig hadde hatt den lærde Festus som kommer med en lignende, men spesifiserende opplysning. Her påpekes det at man ikke bare må forstå betegnelsen Sacra via slik folk flest mener (ut vulgus opinatur), nemlig om strekningen «fra Regia til offerkon-

gens hus» (a Regia ad domum regis sacrificuli), men også om den fra «kongens hus til Strenia-kapellet» og på den annen side fra Regia like til Arx» (sed etiam a regis domo ad sacellum Streniae «et rursus a Regia usque in arcem).»

For å holde oss til Coarelli: Det er klart at disse lærde menn begge regner med en populær og vanlig betegnelse Sacra via, som bare dekker et kort veistykke i umiddelbar nærhet av Forum og en mer 'lærd' (og tydeligvis ikke så gangbar betegnelse) på hele gateløpet fra Carinae-området til Arx (Capitol). Coarelli legger stor vekt på å avgrense Sacra via i engere forstand og mener å kunne påvise at betegnelsen gjelder det stykke som går fra Regias østside – godt synlig i Forumlandskapet også i dag – til omtrent på høyde med det s.k. Romulus-tempel (se fig. 1). Han estimerer dette løpet til å være ca. 80 til 100 meter.

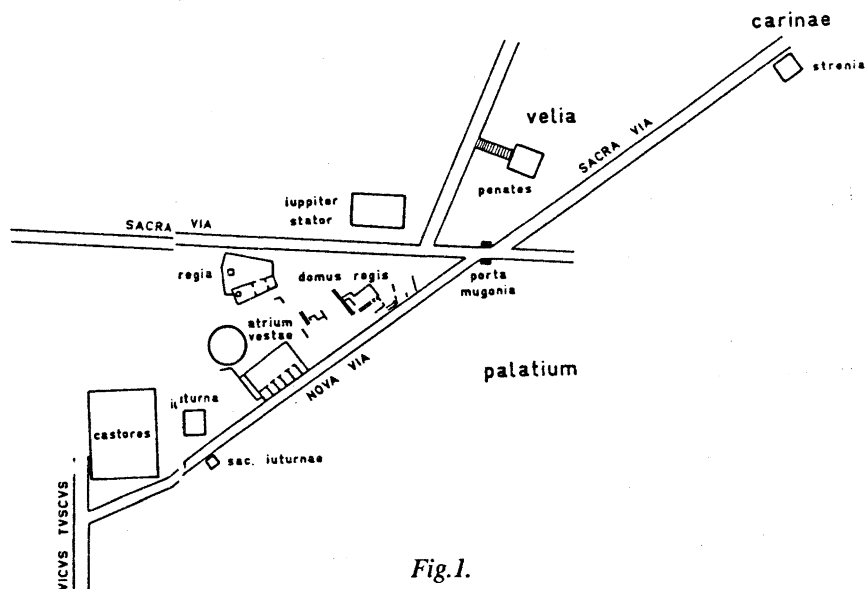

Fig.1.

Denne saksfremstilling skaper et problem i forhold til vår satire som jeg gjerne skulle ha hørt Coarellis kommentar til: Det er ikke mulig å forstå *Sacra via* hos Horats i en så innskrenket betydning. Det er simpelthen ikke nok scenisk rom til den 'handling' som Horats lar utfolde seg. Leseren tar jo del i et nokså plagsomt samvær hvor Horats gjør flere avvarerende forsøk. Den eneste rimelige fortolkning er derfor at Horats har *Sacra via* i den utvidede forstand i tankene. Slik blir teksten forstått også av Kiessling-Heinze som peker på at Horats sikkert kom fra Eskvilinhøyden hvor han antagelig hadde sin bolig. Men i så fall må vi konkludere: Når Horats bruker betegnelsen *Sacra via* i denne betydning i sin satire, måtte han uten videre ha regnet med å bli forstått på den riktige måten av sine lesere. Og i så fall betyr dette at Varro og Festus (alias Verrius Flaccus) ikke uttrykker seg hundre prosent treffende når de vil ha oss til å tro at *Sacra via* i denne utvidede betydningen bare var kjent blant de få og at den andre (innskrenkede) betydningen av navnet var den eneste gangbare. For å ta en mulig analogi: Sier vi 'Karl Johan', tenker vi kanskje i første omgang på strekningen mellom Universitetet og Stortorget, men vi kjenner naturligvis resten av gateløpet også. Med 'volgo nota' ('kjent for mengden') og 'ut vulgus opinatur' ('som mengden tror') mener vel de lærde forfattere den del av gateløpet man oftest sikter til når man sier 'Sacra via'. Dette er samtidig den eldste del som de vel fant oftest omtalt i sine kilder, for nettopp langs denne korte strekningen fantes ærverdige bygninger knyttet til kongetiden, det eldste forum samt sentrale sakrale funksjoner. Men den vanli-

ge romer var godt klar over at det også fantes et utvidet begrep av den samme gate, for den sakens skyld kunne den gjerne være den mer moderne betegnelsen.

Hvor gikk så Horats' vei? Ikke borte fra Collosseum-kanten og ned fra Titusbuen slik man ledes til å tro når man går på den antikke brolegning i dag og slik også ekspertene stort sett har tatt for gitt. Her har Coarelli gjort et verdifullt oppklaringsarbeide ved igjen å gå tett inn på Varro og Festus som man tidligere så på som besværlige, knapt nok brukelige kilder: Siden *Sacra via* hadde sitt utgangspunkt i Carinae-området, og denne bydelen befant seg vest for Colosseum, bak Maxentius' basilica, under og noe på den andre siden av 30-årenes *Via del'Impero*, blir det mye rimeligere å legge *Sacra via*s opprinnelige trasé i østlig retning, sammenlign kartskissen (fig. 1). Gaten går over Velia, men selvsagt ikke så snorrett som på tegningen. Senere, etter bybrannen under Nero og især i begynnelsen av det fjerde årh.e.Kr. i forbindelse med byggingen av Maxentius-basilicaen, ble veien omlagt. Vi kan derfor bare glemme senere kilders referanser når vi skal forestille oss det senrepublikanske gateløp.

Coarelli mener også å ha gjenfunnet stedet hvor *Sacra via* tok av fra den nåværende brolegning oppi bakken (in clivo som Varro sier). Det dreier seg om et sted midt utover Maxentius' basilica. Jeg har selvsagt ikke noe arkeologisk grunnlag for å bestride dette, men vil inntil mer er påvist, la dette forslaget stå mer åpent. Det er grunn til å vise på nytt til Varro og Festus. Deres avgrensning

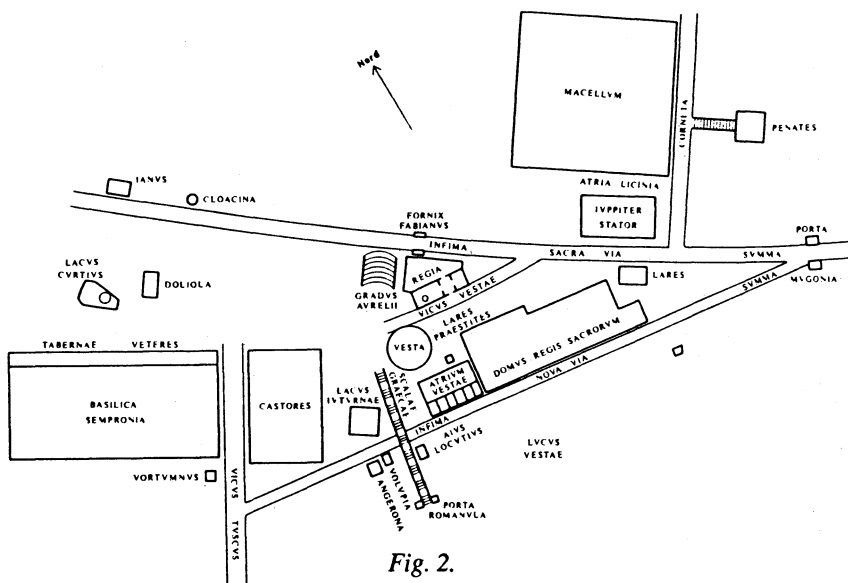

Fig. 2.

av Sacra via til henholdsvis et engere og mer utvidet begrep skulle man tro burde samsvare med et eller annet i terrenget, og Coarellis avbøyning er ikke særlig markert. Ifølge Festus gikk den 'egentlige' Sacra via til 'offerkongens bolig' (domus sacrificuli). Som Coarelli smukt påviser, er denne bygning identisk med pontifex maximus' embedsbolig og lå ovenfor og i flukt med vestalinnenes bolig (se fig. 2). Da befinner vi oss på høyde med det s.k. Romulus-tempel, den antatte beliggenhet av Jupiter Stator-templet på den andre siden av gaten. Da spør man seg om det ikke blir mer sannsynlig å identifisere Sacra vias avbøyning og utvidete løp med den passasjen vi kan se tydelig nok i dag mellom Romulus-templet og Maxentius' basilica og som på Horats' tid sannsynligvis førte forbi Penattemplet på Velia. Slik får vi også en skikkelig avbøyning, og de som kom denne veien ville se nettopp

enden av 'domus regia' som den første bygning på den andre siden. Er dette riktig, blir Sacra via (i den snevre forstand) faktisk enda kortere enn den er ifølge Coarelli, knapt mer enn 60 meter.

Det er også en ting til ved Coarellis rekonstruksjon av interesse for oss som Horatslesere. Vi skjønner ikke riktig hvorfor Horats, som har tenkt seg over Tiberen (trans Tiberim) i retning av 'Caesars haver', ikke slo inn på Nova via når han skal ned Vicus Tuscus (se fig. 2). Dette bare for å antyde hvilke problemer man raskt kommer oppi, når man forsøker å tilpasse 'kartet' (i dette tilfelle Coarellis) med allehånde kilders 'terreng'.

Om Sacra vias videre løp på selve Forum går Coarelli inn for, og her følger jeg ham gjerne, at gaten gikk på nordsiden av Forumplassen, langs Basilica Aemi-

lia og forbi Janushelligdommen og kurien for så å ende på Arx, eller for triumftogets vedkommende, slik at man bøyde av og fulgte Clivus Capitolinus opp til Area Capitolina.

Men nå følger jo ikke Horats i noe fall denne delen av Sacra via. Han tar av i det hjørne hvor Regia ligger og følger det som på plantegningen kalles Vicus Vestae. Dette kan ha vært så selvsagt for ham og hans lesere at han ikke behøvde å nevne at han forlater Sacra via for deretter å følge en gate med et annet navn. Men også på dette punkt er det mulig å hekte på en aldri så liten reservasjon inntil videre og spørre om det fortsatt kan være noe i det inntrykk Horats har etterlatt hos sine lesere, at Sacra via gikk til (og forbi) Vestatemplet.

Hvorom allting er: Det sceniske sentrum i satiren er Vesta-templet med nærmeste omgivelser i retning av sydsiden av Forumplassen, hvor Castortemplet reiser seg veldig, og med basilica Julia bortenfor. Men denne neste scenen, lokaliteten og ikke minst virksomheten

som foregikk der, får utstå til neste nummer av Klassisk Forum.

Litteratur:

E. Fraenkel, Horace, Oxford 1957.

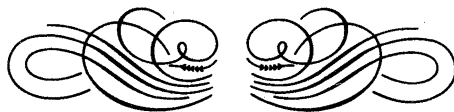
A. Kiessling – R. Heinze, Horaz. Kommentar, B. I (Satiren), siste utg. ved E. Burck, 1957.

V. Buchheit, «Homerparodie und Litterarkritik in Horazens Satiren I 7 und I 9», Gymnasium 75, 1968, 519-555.

W. Hering, «Gedanken zu einer Satire des Horaz (I 9)». I. Fragen der Komposition i: Acta classica Universitatis Scientiarum Debrecensis X-XI 1974-1975, 55-64; II. Interpretation einzelner Stellen i: Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock XXIII 1974, 245-249.

F. Coarelli, Il Foro Romano. Periodo arcaico, 2.utg. Roma 1986, kap. I «La Sacra via», s. 11-118.

Egil Kraggerud

Tegea

Tredje utgravningssesong 1992

Den tredje feltsesongen i vårt internasjonale, norskledede utgravningsprosjekt i helligdommen for Athena Alea i Tegea var som før lagt til juli måned, men med utvidelser både i tid og personell: vi arbeidet i fire uker i stedet for tre, og hadde et mannskap på 20 deltagere (8 norske, 4 svenske, 6 amerikanske, en italiensk og en fransk) samt 9 greske arbeidere. De norske bidragene, fra NAVF og fra instituttet i Athen, la ikke opp til noen slik utvidelse, men i år kom det for første gang bidrag som virkelig monnet fra utenlandske kilder: omtrent 150.000 kroner hver fra det svenske forskningsrådet og fra National Geographic Society i USA. Det utenlandske samarbeidet, som vi har hatt så mye faglig glede av og som vi er avhengig av for å håndtere oppgaven, gir nå en helt ny økonomisk bærekraft til prosjektet og gjorde det bl.a. for første gang mulig å kanalisere hele det norske bidraget til reise- og oppholdsomkostninger for de norske deltagerne (samt vår ene italienske medarbeider.) Oppgaver å bruke penger på mangler vi ikke; vi hadde igjen behov for å bruke maskiner til å rydde et litt større felt for overflatejord oppe i nordfeltet, brukte flere greske arbeidere som med alle sosiale utgifter etc. etter hvert er blitt ganske kostbare, og får også etter hvert større utgifter til

lagring og beskyttelsestiltak, til dokumentasjon, til analyser og eksperter etc. etter hvert som materialet vokser. Vi fikk også losjiutgifter igjen, fordi skolen ved Episkopi skulle brukes til andre formål denne sommeren; heldigvis lot det seg gjøre å finne brukbare hus til leie i landsbyene.

Allerede den første sesongen, i 1990, hadde vi forsøkt å ta opp en sjakt i den nordligste delen av feltet nærmest veien for å finne ut hvor langt helligdommen strakte seg i den retningen. I første omgang hadde vi måttet gi opp dette, fordi lagene etter moderne landsbyhus viste seg å gå ned til nesten to meters dybde; her var det åpenbart mer å gjøre for bulldozere og lastebiler, noe det ikke hadde vært plass til på budsjettet i 1991. I år var dette ikke noe problem, og et par dager før innledningen av gravningssesongen ble satt av til dette, slik at vi skulle få et sammenhengende, 10 m bredt gravningsfelt fra templet og opp til den moderne veien. Det viste seg raskt under dette arbeidet at vi hadde vært uheldige i 1990, for alle andre steder enn akkurat der vi hadde gravd, gikk de moderne lagene vesentlig mindre dypt; stort sett måtte vi stoppe maskinene ved et sterilt sandlag som markerer overgangen mellom de antikke lagene og rester

fra senere perioder, og la de greske arbeiderne fortsette frileggingen med hakke og spade. Og godt var det, for umiddelbart under det nivået hvor vi lot maskinene stoppe, dukket utgravningens hittil fineste enkeltfunn opp: en legemsstor marmorstatue av en drapert kvinneskikkelse, antagelig fra senhellenistisk eller tidlig romersk tid, som var blitt brukt i en liten støttemur i nyere tid. Hode og armer var innsatt separat og mangler dessverre, men den draperte torsoen er et utmerket arbeid, med bl.a. tydelige markeringer av de brettefoldene i klesplagene som er et vanlig trekk i sene draperistatuer av denne typen. Vår kvinnekjære, franske medarbeider døpte henne omgående «Désirée», og hun ligger

foreløpig på ryggen i inngangshallen i museet i Tegea og avventer videre behandling.

I utgravningsfeltet på nordsiden av templet fortsatte arbeidet i de samme fire 5 x 5 m-feltene hvor vi hadde arbeidet i 1991, med de samme to arbeidsgruppene ledet av en fransk og en italiensk arkeolog. Chiara Tarditi og hennes gruppe (som for det meste består av nordmenn) begynte allerede i 1990 på sine to ruter og har derfor et visst forsprang på sin franske kollega, som kom i gang i dette området først i 1991. Hun kunne i år så smått begynne å undersøke de tidlige lagene under den fyllmassen som antagelig ble lagt på i forbindelse med

Marmorstatuen, under utgravning.

byggingen av det klassiske templet, og kom her bl.a. over en serie større og mindre stolpehull etter en enkel trekonstruksjon. Vi har enda alt for lite av den til å kunne danne oss noen oppfatning om form, størrelse og funksjon, men det er vel helst tale om en liten, enkel sekundærbygning som sto i denne delen av helligdommen i den tiden da det eldre, tidligarkaiske templet var i bruk, etter ca. 600 f. Kr. Under det forholdsvis tynne og funnfattige laget med stolpehullene har vi, foreløpig bare på et meget begrenset område, også så vidt begynt å undersøke et tykt, sterkt rødlig farget lag som åpenbart kommer til å bli meget spennende. Her har vi kunnet påvise rester av en ødelagt bygning av soltørket leire, med hvit murpuss, sammen med keramikk og smågjenstander fra det 7. årh. f. Kr. Svært mange av de små bronsegjenstandene vi finner skriver seg fra denne perioden, som åpenbart var viktig i helligdommens historie, men i tempelområdet har den ikke etterlatt seg noen dokumentasjon; bare i nordfeltet kan vi regne med å knytte forbindelseslinjen mellom de primitive, førarkaiske tempelbyggene fra det 8. årh. f. Kr. og det første monumentaltemplet fra ca. 600.

Jean-Marc Luce og hans broket sammensatte arbeidslag, med både norske, svenske og amerikanske elementer, kom først i år ned på lagene fra den klassiske og etterklassiske helligdommen, etter en del tidkrevende arbeid med bysantinske og etterbysantinske graver som vi etter hvert begynner å bli temmelig lei av. Et hovedproblem i dette området gjelder overflaten i den klassiske helligdommen, som må ha vært i bruk omtrent uforandret fra ca. år 350 f. Kr. til antik-

kens slutt – vel 700 år –, og det er derfor merkelig at det har vist seg så vanskelig å påvise den med sikkerhet. Jean-Marc fikk et gjennombrudd i dette problemet i år da han klarte å påvise et par hjulspor, antagelig etter en tung transportvogn som på et eller annet tidspunkt har beveget seg over dette feltet, på noe som da selvfølgelig var en overflate. Men problemene er ikke løst med dette, og Chiara og Jean-Marc har så forskjellige oppfatninger av dem at det i år var visse tilløp til spenning over den fransk-italienske demarkasjonslinjen mellom rute C7 og D7. De lar seg neppe løse definitivt uten at det tas opp et nytt felt.

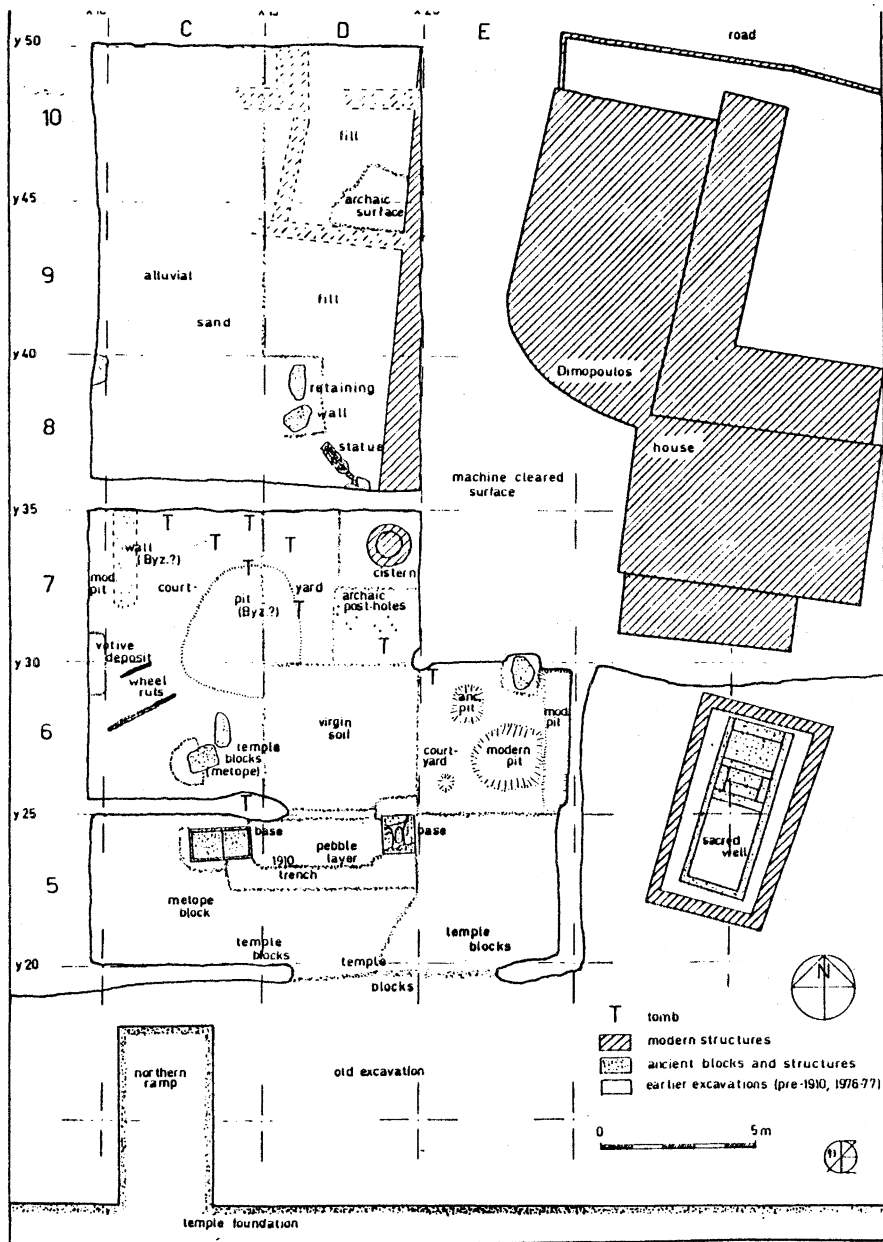
Inne i templet, mellom restene av de indre søylestillingene i det tidligarkaiske bygget, fortsatte Gullög Nordquist fra Uppsala sine undersøkelser av de eldste tempelrestene. Vi satset i år på å få frem de fullstendige dimensjonene av den lille bygningen i tre og soltørket leire som vi hadde funnet i 1991, og utvidet derfor det lille feltet på 5 x 2 m både mot nord og mot øst, slik at vi nå har et felt på 3 x 9 m som dekker hele den disponible bredden mellom de to senere fundamentene. Utvidelsen mot nord ga den største overraskelsen, for det var her det dukket opp spor av en ny vegg av soltørket leire med trestolper og flettverk, like utenfor nordveggen av den lille bygningen vi hadde påvist forrige sommer. Vi regner med at dette er et noe senere og litt større bygg av samme form og samme type, oppført utenpå restene av det eldste bygget, og kanskje med taket båret av en serie midtstolper som har etterlatt seg noen av de merkelige stolpehullene i gulvflaten som vi ikke fant noen forklaring på forrige sommer.

Hvis dette holder stikk, har vi nå to suksessive bygninger med tempelfunksjon som har avløst hverandre i løpet av det 8.årh. – lenger ned i tiden rekker nemlig ikke keramikken. For å gi plass til denne utviklingen må vi antagelig trekke det minste bygget lenger tilbake i tiden, kanskje til begynnelsen av det 8.årh., og et nærmere studium av keramikken har faktisk allerede vist at vi har atskillig mer fra denne såkalte mellomgeometriske perioden enn vi hittil var klar over. Dessverre har det vist seg påfallende vanskelig å skille ut klare kulturlag i forbindelse med hver bygning, og vi er heller ikke kommet så langt at vi kan bestemme lengden deres; dette blir oppgaver for de kommende sesongene. Men om vi virkelig har et lite kultbygg fra begynnelsen av det 8.årh., smaker det av fugl når vi vet at det ellers ikke er påvist templer noe steds i Arkadia før omtrent 600 f.Kr., og at de færreste greske helligdommer har kultbygg som går så langt tilbake i tiden.

For å støtte opp denne gravningen med en undersøkelse av lagfølgen på et punkt som vi kunne være sikre på lå utenfor bygningene, lot vi i år et lite lag grave i den fremste enden av feltet mellom de arkaiske innerfundamentene, der senere pronaos i det klassiske templet kom til å ligge. Her viste det seg at franskmennene ved århundreskiftet hadde rotet atskillig mer enn de – heldigvis – har gjort der de tidlige templene ligger, men i et lite, urørt felt fant vi en spennende overraskelse: en metallsmeltegrop full av slagg og leire fra den samme tidlige perioden. Denne gropen vil bli nærmere undersøkt til sommeren, med assistanse av svenske og greske eksperter. Vår

gamle antagelse, at det har foregått produksjon av metallgjenstander til dedikasjon i selve helligdommen, har altså vist seg å holde stikk; og ikke nok med det, produksjonen har foregått like for øynene på guddommen, umiddelbart foran inngangspartiet til templene. I senere helligdommer er det helst alteret som er plassert slik. Om også de eldste templene har hatt altre, og hvor de i så fall har ligget, vet vi foreløpig ingen ting.

Strømmen av funnmateriale som skal renses, ordnes, katalogiseres og dokumenteres har vokst jevnt og sikkert fra år til annet, og truet i år med fullstendig å drukne den lille gruppen som skal ta seg av dette. Den ledes av dr. Mary Voyatzis fra universitetet i Arizona, som i tillegg til å ha tappekanaler til dollarsekkene i USA også er den eneste av oss som kan se forskjell på mellomgeometrisk III og sengeometrisk I og derfor har en særlig sentral plass i teamet. Allerede i 1991 var arbeids- og lagringskapasiteten i hennes lille arbeidsværelse i lagerbygningen i realiteten sprengt, og vi hadde håpet at eforatets planer om å sette opp et tilbygg til lageret skulle føre til bedre arbeidsforhold i år. Tilbygget sto praktisk talt ferdig ved sesongens begynnelse, men uten at den overflytningen av materiale fra det eldre bygget som skulle frigjøre plass til oss, var kommet særlig langt. Vi måtte derfor også i år arbeide under samme forhold som tidligere, og det gikk på et vis, men problemene med å holde orden og oversikt over funnene ble etter hvert enorme. Vi ser frem til neste år å få et større rom med ordentlig hylleplass til funnene, men får en stor jobb før sesongstart med å ordne materialet slik

Plan over det nordlige udgravningsfeltet.

at det blir mer oversiktlig og lettere tilgjengelig.

Det blir mye materiale av en moderne utgravning, for også ting som før bare ble kastet, skal nå helst tas vare på og undersøkes. Slagglumpene fra smeltegropen og fra strøfunn forøvrig er et typisk eksempel på slikt, de kan gi viktige opplysninger om tidlig metallurgi og metallproduksjon. Jordprøver fra stolpehullene har vi også tatt, for om mulig å få identifisert trevirket i stolpene, og et laboratorium ved landbruksfakultetet i Piacenza i Italia tar seg nå av denne oppgaven. Dyreben finner vi en god del av, både i nordfeltet og i templet, og ved slutten av sesongen lyktes det å få en utmerket ekspert fra det naturhistoriske museet i Paris til å komme og se på dette materialet. Særlig benmaterialet fra templet kan bli viktig, for det gir opplysninger om offerritualer og offer-skikker fra en periode vi ellers vet lite om. Den største overraskelsen var imidlertid en stor kinntann fra nordfeltet, som dr. Poplin med sikkerhet kunne identifisere som en tann av en løve. Som kjent snakker Herodot om at den persiske invasjonshæren i 480 møtte løver i Makedonia, og det er ikke usannsynlig at dyret ennå kan ha levd også i Hellas på den tiden. Vår tann føyer seg her inn i en beviskjede som også omfatter ferske funn fra Delfi.

Med denne tredje sesongen er vi allerede nådd over halvveis gjennom det femårsprogramet vi arbeider etter, og vi må nå snart ta stilling til et viktig spørsmål: om vi etter de fem årene skal avslutte arbeidene i Tegea, eller om vi, etter et par års pause til materialstudium og publika-

sjonsarbeid, skal ta sikte på å føre dem videre. Norsk forskning har med dette prosjektet fått fotfeste på en av de betydeligste og mest spennende utgravningslokalitetene på det greske fastland, hvor det ligger oppgaver for årtiers arbeid; resultatene av de tre første, korte og beskjedne sesongene gir bare en foreløpig smakebit på hva som kan komme ut av en langsiktig og systematisk undersøkelse av denne helligdommen. Særlig gjelder dette hvis det tilgjengelige området kan utvides, slik det nå er konkrete planer om; de som eier hus på helligdommens område, fikk i år ekspropriasjonsvarsel fra de greske myndighetene. Prosjektet kan utvides også i andre retninger; vi har allerede fått en føler om å sette opp en plan for opprydning, ordning og katalogisering av bygningsmaterialet fra det klassiske templet (minst 3.400 blokker av forskjellig størrelse, de største veier flere tonn), og det har også vært tale om en overflate-survey av det antikke byområdet, hvis topografi foreløpig er meget dårlig kjent. Oppgaver av slike dimensjoner kan bare løses ved å videreføre det internasjonale samarbeidet som allerede har gitt så gode resultater, for Norge alene og vårt spinkle fagmiljø er de åpenbart for store. Men denne måten å arbeide på er ikke vanlig i Hellas og har vakt en del forbauselse, og vi har fått klare signaler om at hvis prosjektet skal fortsette utover de fem årene, venter man seg et vesentlig sterkere norsk engasjement. Dette vil avhenge av faglige og økonomiske prioriteringer som Athen-instituttet og fagmiljøet bak det ganske snart kan komme til å bli stilt overfor.

Erik Østby

Alexander den Store i senantikken

Med Alexander den Store (336-323) blev det ungdommelige ideal introduceret i herskerikonografien.¹ Tidligere regenter, inklusiv Alexanders far Philip II, havde båret fuldskæg som det var skik og brug for voksne, modne mænd. For Alexander, der kom til magten allerede som 20-årig (og døde da han var 33), måtte der nødvendigvis skabes et nyt regent *image*: han blev fremstillet som en ung, glatraget mand (Fig. 1). Grundformlen var den konventionelle *kouros*, der repræsenterede evig ungdom og styrke. Samtidig var det også et billede, der ledte tankerne i retning af unge hårfagre guder og heroer som Apollon, Helios, Dionysos og Achilles.

Alexanders ikonografi består af et antal karak-

teristiske træk: det store hår, der nåede til omkring midt på halsen, over panden redt op i den berømte løvemanke-agtige *anastolé*, den heroiske pandesvulmen, det smægtende blik og hoveddrejningen (cf. Plutarch, Alex. 2.2). Hans billede kan ses som en personifikation af det, der i fysiognomikken (læren om at man kan slutte sig til en persons karakter ud fra hans udseende) er kendt som den

«løvagtige» type, modig og retskaffen af karakter. Med andre ord den ideelle mand.²

Hvordan Alexander egentlig så ud, er uvist og følgelig omdiskuteret.³ Stor eller lille, lys eller mørk, smuk eller ej – det vides ikke. Alexander-portrættets funktion var ikke primært at vise herskerens udseende men at gengive

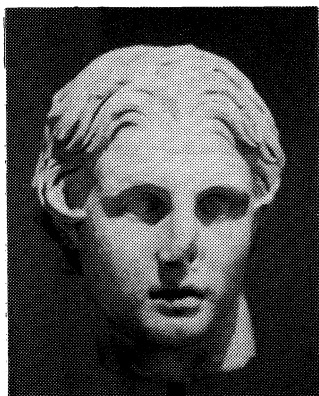

Fig. 1: Alexander fra Pergamon, 2. årh. f.Kr.
Istanbul Arkæologiske Museum.

- 1) J.J. Pollitt, *Art in the Hellenistic age*, Cambridge 1986, 20-31 (med yderligere litt.); B. Kiilerich, *Græsk skulptur – fra dædalisk til hellenistisk*. København 1991 (2.ed.), 266-268.
- 2) B. Kiilerich, *Physiognomics and the iconography of Alexander*, *Symbolae Osloenses* 63, 1988, 51-66.
- 3) Se fx T. Hölscher, *Ideal und Wirklichkeit in den Bildnissen Alexanders des Grossen* (Abh. Heidelberg Akad. Wiss., Phil.-Hist. Kl. 1, 1971); E. Schwarzenberg, *The portraiture of Alexander*, i: *Alexandre le Grand*, Fondation Hardt, Entretiens XXII, Beneve 1975, 223-278.

hans indre kvaliteter, hans *ethos*. Et billede hvor ideelle egenskaber som mandsmod og viljestyrke kom til udtryk, kort sagt hans *andreia* og *areté*. At vægten i Alexander portrættet ligger på det indre frem for det ydre er interessant ikke mindst i forbindelse med det senantikke portræt, hvor netop det indre tilægges stor betydning.

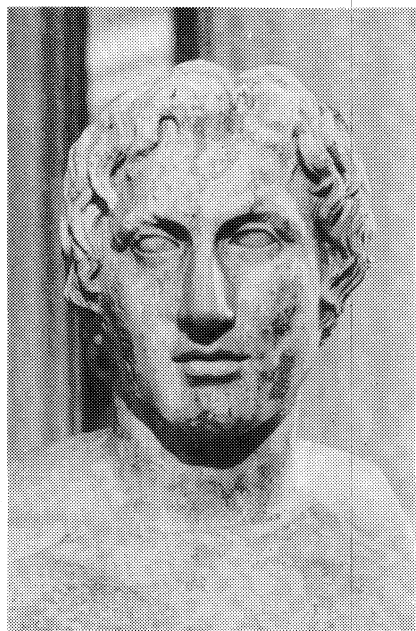

Fig. 2: Alexander Azara, 2.årh. e.Kr.
Paris, Louvre.

Alexanders billedtype blev yderst populær. Der blev muligvis opstillet statuer så fjern som i Indien (Philostratos omtaler guldstatuer af Alexander i nærheden af Taxila, Vit. Apolls 2.24; 2.42). Antallet af bevarede fremstillinger er stort. Indbyrdes varierer skulpturerne en del, afhængig af hvilken periode og hvilket miljø de er skabt i. Kun een, Azara hermen i Louvre, har navneindskrift og den er således grundlag for identifikationen af andre portrætter (Fig. 2). Azara hermen er desværre et temmelig tørt og yderst middelmådigt værk fra kejsertiden (2.årh. e.Kr.). Til trods for det store antal skulpturer, som er bevaret, er der ikke overleveret et eneste billede, som kan siges at give et fyldestgørende indtryk af, hvordan de samtidige portrætstatuer udført af kunstnere som Lysippos og Leochares kan have set ud.

Ofte er det vanskeligt at afgøre, om man står over for et portræt af Alexander eller en Alexander imitator. *Imitatio Alexandri* fandt sted i hellenistisk så vel som i romersk tid. Velkendt er bl.a. Pompejus Magnus' forsøg på at gengive Alexanders *anastolé*, og Caracallas hoveddrejning og *trux frons*.⁴

Alexander forblev en vigtig figur, et forbillede også i senantikken⁵ Gamle statuer stod endnu, og der blev stadig

- 4) C. Bohm, *Imitatio Alexandri im Hellenismus: Untersuchungen zum politischen Nachwirken Alexanders d.Gr. in hoch- und späthellenistischen Monarchien*, Munich 1989. D. Michel, *Alexander als Vorbild für Pompejus, Caesar und Marcus Antonius*, Brussels 1967; K. «Barbaren»-Köpfe: zur Imitation Alexanders d.Gr. in der mittleren Kaiserzeit, i: *The Greek renaissance in the Roman empire*, S. Walker, A. Cameron, eds., BICS suppl. 55, London 1989, 108-113.
- 5) B. Kiilerich, *The public image of Alexander the Great*, *Analecta romana Instituti Danici*, suppl. 1993 (i trykken). (Akte fra «Alexander den store. Myte og virkelighed», Rom januar 1992, med bidrag af bl.a. H. Montgomery, S. Sande).

skabt nye billeder af ham i skulptur, mosaik og andre materialer. Hans *image* fungerede på forskellig vis: i visse tilfælde citeredes enkelte træk fra hans ikonografi – specielt den berømte hårhvirvel; samtidig kan man tale om en generel indflydelse fra Alexander-unglinge typpen: skulle man afbilde en ung mand var Alexander en brugbar model.

Kejser Galerius fulgte som erobrere af Orienten i Alexanders fodspor som en ny Dionysos. Alexander den Store var et af forbillederne for Konstantin den Store. Når Konstantin blev udstyret med en ørnenæse er det muligvis fordi kilderne foreskrev, at en hersker burde se sådan ud. Det berettes at Konstantin så Alexander for sig på sit persiske felttog, og han lod sig, ligesom Alexander, vælge til strateg af athenenserne (Julian, Or. I. 8 c). Som andre eksempler på den hellenistiske verdenserobrers popularitet i 4. århundrede kan nevnes *Alexander romanen* af Pseudo-Callisthenes fra det sene 3. eller tidlige 4. århundrede, oversat til latin omkring 330 af Julius Valerius Polemius.⁶ Alexanders og Trajans bedrifter i Østen blev beskrevet i det anonyme skrift *Itinerarium Alexandri Magni*, en lille bog forfattet for Konstantius II i forbindelse med dennes persiske felttog.⁷

I kejserbiografierne der er samlet i den såkaldte *Historia Augusta*, skrevet formentlig i slutningen af det 4. århundrede, berettes om en familie, Macriani, der dyrkede Alexander (Tyr. trig. 14. 3-6).⁸ I «Herculis Cornelius Macer» templet udgød de libationer med en patera af elektroen «quae in medio vultum Alexandri haberet et in circuitu omnem historiam contineret signis brevibus et minusculis» (14.5); altså en flad skål med Alexanders ansigt i midtmedaljonen og scener fra hans liv langs kanten. En vis forestilling kan måske fås ud fra en sammenligning med en skål fra Mildenhall skatten, hvis medaljon, en behjelmet mand i profil uden specielle karakteristika, er forsøgt tolket som Alexander.⁹ I *Historia Augusta* hedder det videre «... quae Alexandri effigiem de licis variantibus monstrent.» (Tyr. trig. 14.4) – muligvis en hentydning til dragter med afbildninger af Alexander, benyttet i forbindelse med fester til hans ære – og «... qui Alexandrum expressum vel auro gestitum vel argento.» (Tyr. trig. 14.6).

Kejser Alexander Severus' (222-235) statuegalleri skulle efter sigende (*Historia Augusta*, Alex-Sev. 29ff.), have inkluderet statuer af «Apollonius fra Tyana, Christus, Abraham, Orpheus og Alexander den Store» – i sandhed en blandet

6) R. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, *Zetemata* 9, 1954.

7) ed. D. Volkmann 1871; Merkelbach, op.cit., 179-182.

8) L. Cracco Ruggini, *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1964-65* (1966), 80ff (Beiträge zur *Historia-Augusta-Forschung* 3, *Antiquitas* 4); R. Syme, *Fiction and archaeology in the fourth century*, *Tardo antico e Alto Medioevo*, Rome 1967 (1968), 23-30, esp. 27f.

9) J.W. Brailsford, *The Mildenhall Treasure: a provisional handbook*, 2.ed. 1955, no. 10.

forsamling. Denne gruppering reflekterer formodentlig snarere theodosiansk end severisk tid. Nogle af de gamle statuer af Alexander, der var opstillet rundt omkring i romeriget, stod i nogle tilfælde til langt ind i middelalderen.¹⁰ En statue af vognstyrenen Porphyrios (monument D) blev omkring år 540 opstillet på hippodromen i Konstantinopel i nær-

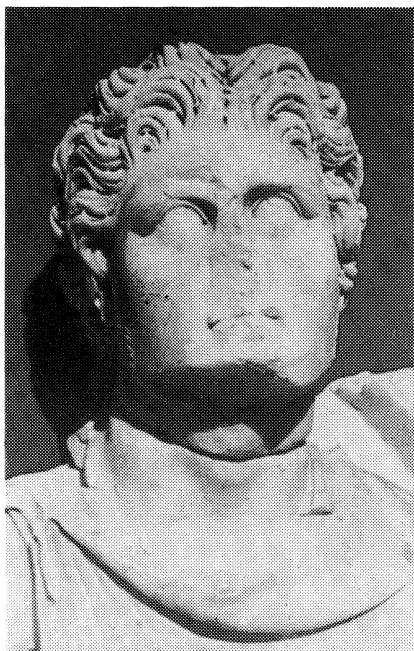

Fig. 3: *Alexander-Meleager*, 4.årh. e.Kr.
Milano Arkæologiske Museum.

heden af en statue af Alexandrou nr. 345).¹¹ Desuden blev nye portrætstatuer af Alexander opstillet mange århundreder efter hans død, langt ind i den senromerske periode. Inskriptioner fra begyndelsen af 3. århundrede på baser fra biblioteket i Thessaloniki omtaler statuer af Alexander, hans søn Alexander IV, samt hans søster Thessaloniki (IG X, 2, 1 no. 275-277). En anden base stammer fra en statue af Alexander alene (IG X 2, 1 nr. 278).

Den karismatiske, nærmest mytiske status Alexander havde fået kommer til udtryk på mange måder. På de hedenske kontorniat medaljoner præget 56-395 er Alexanders åsyn så absolut det mest benyttede, han er langt mere populær end eksempelvis Homer og Virgil.¹² Hans ansigt blev tillagt en magisk kraft, således bebrejder Johannes Chrysostomos omkring år 400 nogle folk i Antiochia at de bar Alexander mønter som amuletter (Ad illum. catachesis 2.5).

Alexander-look'et blev meget udbredt, og mange lod sig afbilde under indflydelse af den unge hersker. I visse tilfælde er det usikkert, om en given figur forestiller Alexander selv eller blot er inspireret af hans ikonografi. En senantik marmor statuette i Milano (Fig. 3), forestiller en yngling nøgen med undtagelse

10) R. Lambert, *Beloved and god. The story of Hadrian and Antinous*, London 1984, 192ff, især 196: «His images survived publicly till the very final prohibition of paganism under Theodosius in 391».

11) A. Cameron, *Porphyrios the charioteer*, Oxford 1973, 186f, foreslår at det måske var en af Lysippos' statuer af Alexander.

12) A. og E. Alföldi, *Die Kontorniat-Medaillons*, Berlin 1976, cat.nos. 1-60, pls. 1-20.

af en kort chlamys over skulderen, og med håret redt i den karakteristiske *anastolé*. Det kunne være en fremstilling af Alexander, men er nok snarere en mytologisk person, måske Meleager, inspireret af ham.¹³ Den lille figur (bevaret højde fra isse til knæene 0.49 m) minder om den art dekorativ mytologisk skulptur, der endnu blev produceret blandt andet i Aphrodisias i det 4. århundrede. Den har måske dekoreret en privat villa, hvis ejere lige så vel kan have været kristne som hedenske.

I modsetning til Milano statuetten er der derimod ingen tvivl om, at en marmor tondo, fundet i Aphrodisias i 1981 sammen med portrætter af Aristoteles, Pythagoras, Pindar og andre berømte mænd fra fortiden, er ment som et portræt af Alexander (Fig. 4).¹⁴ Denne senantikke skulptur, ca 420 måske, er muligvis et af de sidste skulpturelle portrætter af Alexander, når ses bort fra middelalderlige fremstillinger af hans himmelfart som kendes fra reliefskulptur bl.a. i kirker og katedraler i Basel, Narni, Fidenza og Venezia.¹⁵ Varianten fra Aphrodisias er interessant for sin blanding af gamle og nye elementer. Velkendt er *anastolé*, hoveddrejning og opadvendt blik; bakkenbarter har denne figur ligesom Alexander i den berømte mosaik i Pompeji. Men det kraftige, firkantede ansigt, tyrehalsen og det energiske udtryk afviger en del fra visse – især sen-

Fig. 4: Alexander fra Aphrodisias, 5. årh. e.Kr. Aphrodisias Museum.

hellenistiske Alexander gengivelser. I stedet for en romantiseret Alexander møder vi et ansigt der udtrykker kraft og styrke. Til trods for at tondoen er skabt mange århundreder efter regentens død virker den langt mere overbevisende som et visuelt symbol på Alexanders specielle evner end Azara hermen. Netop sådan, måske, som man kunne forestille sig at den lysippiske prototype kan have været.

Bente Killerich

13) Milano capitale dell'impero romano 286-402 d.c., Milano, Palazzo Reale 24 gennaio-22 aprile 1990, 5a ff.

14) R.R.R. Smith, Late Roman philosopher portraits from Aphrodisias, JRS 80, 1990, 127-155.

15) C. Settis-Frugoni, Historia Alexandri elevati per griphos ad aerem, Rom 1973.

Det olympiske programmet i antikken

Tre grunnleggende særegenheter ved den hellenske sivilisasjonen tok form på 700-tallet f.Kr.: Orakelet i Delfi, Homerisk diktning og de olympiske leker. Ca. 800 f.Kr. finner vi også de første polis (den greske bystaten) kjennetegnene. Og fram mot 400 e.Kr. finner vi få av disse kjennetegnene igjen. Og i hele denne tiden har altså de olympiske lekene en sentral plass i det hellenske helhetsbildet.

En sammenligning med de forandringer vi ser i den hellenske verden på denne tiden, – og de forandringer de moderne Olympiske leker gjennomgår til stadighet, viser at antikkens olympiske program er stabilt i hele denne perioden.

Det programmet som jeg tar for meg her (stammen i det olympiske programmet slik som M.I. Finley og H.W. Pleket ser det i sin bok: «The Olympic Games: The first thousand years» –) er det klassiske 5 dagers programmet etter at lekene ble reorganisert i 474 f.Kr.

På våren i det olympiske året reiste tre budbringere fra Olympia rundt i Hellas – og meldte om de olympiske lekene. En måned før konkurransene startet måtte utøverne innfinne seg i Elis (– den bystaten som lå nærmest Olympia og som arrangerte lekene). Der skulle de bo og

trene slik at de olympiske dommerne skulle være sikre på at alle utøverne var godt nok forberedt på de harde konkurransene. Atletene ble i denne perioden diskvalifisert hvis dommerne mente de trente for dårlig eller var i for dårlig form. De måtte også sverge på at de i de ti siste månedene hadde trent og forberedt seg med de olympiske lekene som mål. To dager før det hele braket løs begynte hele selskapet av dommere, utøvere og trenere å bevege seg mot Olympia som lå femten kilometer unna.

DAG 1:

På morgenen den første dagen avla utøverne og dommerne den olympiske eden til Zeus. Etter denne høytidelige delen av lekene var det mange mindre private og offentlige bønner og ofringer i Altis (det området som Olympia ligger i). Ettermiddagen denne første dagen hadde en mer verdslig karakter. Nå talte filosofer, poeter og historikere til folkemengden.

DAG 2:

Den første konkurransedagen åpnet med oppmarsjen av firspannene, den mest glamorøse delen av hele det olympiske programmet. Det å ha hest i Hellas på

denne tiden var tegn på stor rikdom, og man kan lett tenke seg hvilket inntrykk det gjorde da de i tillegg var pyntet opp i sin fineste stas. Oppmarsjen ble anført av de olympiske dommerne, en budbringer og en trumpetist. Da hestene og vognene passerte dommertribunen ble eierens navn, fars navn og hjemsted ropt opp. Grekerne ønsket at lekenes åpning skulle tiltrekke seg størst mulig oppmerksomhet gjennom pomp og prakt. Og vi må si de klarte det med glans!

Første øvelse var den mest prestisjefylte av alle, firspann (tethrioppon). Hver vogn ble trukket av fire hester. Lengden på hippodromen (der konkurransenene ble holdt) var tre stadier (litt under 600 meter). Og distansen var ca. 9 kilometer. Det mest interessante med denne øvelsen i forhold til vår tids travløp (i Olympia var det galopp) er selve startprosedyren. Firspannene sto oppstilt etter en slags pyramideform, med hestene i midten lengst framme. Firspannene stod også adskilt fra hverandre. Foran hestene var det strukket et tau for å hindre tyvstart. Da startsignalet gikk var det hestene som sto ytterst som startet først. I det hestene passerte dem som stod innenfor seg, startet neste firspann. På denne måten fikk hestene med de minst gunstige startposisjonene hele tiden «flying start» på dem med gunstigere startposisjon, og forholdene jevnet seg ut. I hver ende av hippodromen sto en søyle som de skulle rundt. Kampen om de beste posisjonene før søylen – og selve rundingen av søylen må ha vært svært tøff, og i mange tilfeller direkte farlig. Kollisjoner og ufine midler synes å ha vært regelen og ikke unntaket. Det lå stor prestisje i å vinne dette løpet,

spesielt hvis eieren selv kjørte firspannet. Men det var svært farefullt, og derfor brukte man ofte profesjonelle vognførere. Alkibiades som i 416 f.Kr. har sju firspann med (disse tar blant annet 1., 2. og 4. plass), og det sier seg selv at han umulig kan ha kjørt mer enn ett selv. Vi hører også om andre som deltar med mer enn ett firspann.

Bruken av slike profesjonelle vognførere førte til at kvinner kunne vinne en olympisk seier. En kvinne kunne godt stå som eier av et firspann, men hun hadde ikke lov til selv å være inne på det hellige området. Dette var den eneste måten en kvinne kunne delta i en olympiade på.

Andre øvelse var hesteløp. Denne øvelsen hadde på langt nær den samme prestisjen som den foregående. Men også dette kunne lett bli en blodig affære. Rytterne var nakne, og de red uten stigbøyle og sal. I tillegg mente man også at sædveiene kunne bli midlertidig ødelagt. I denne øvelsen var det også vanlig at eieren fikk andre til å ride for seg. Distansen var seks stadier, dvs. noe i underkant av 1200 m.

På ettermiddagen den andre dagen var det klart for femkampen (Pentathlon). Femkjemperne var beundret for sin allsidighet, men de var først og fremst et forbilde rent kroppslig. De utviklet en muskuløs og harmonisk kropp som ikke var overdimensjonert.

De fem øvelsene var diskos, stille lengde, spyd, løp over en stadié og bryting. Bryting foregikk trolig ved alteret til Zeus, de 4 andre øvelsene på stadion.

Diskos var første øvelse. Selve diskosen minner mye om den man bruker i dag, men de var som regel av bronse. Det virker litt uklart hvordan man kastet diskosen. Historikere som har tatt opp dette spriker mye i sine forklaringer. H.A. Harris («Sport in Greece and Rome»: Thames and Hudson 1972, s. 38) mener å se av noen få kunstarbeider og fra litterære kilder at man roterte i kastet. Judith Swaddling sier i sin bok «The Ancient Olympic Games»: British Museum 1980 s. 51, at diskoskasterne hadde individuelle teknikker. Hun sier videre at det ikke finnes bevis for at kasteren snudde seg mer enn 3/4 før man kastet (dvs et stille kast). I «The Olympic Games: The first thousand years» Clarke; Irvin & Co. Ltd 1976, s. 32, nøyer M.I. Finley og H.W. Pleket seg med å si at diskosen i antikken ble kastet mye likt den teknikken man har i dag. Selv mener jeg at det må ha vært mange individuelle teknikker, men at man ikke kan utelukke en form for rotasjon. Som kaster, kan jeg vanskelig forestille meg at modellen i Myron-statuen kan vise et kast uten rotasjon. Beina er så tett samlet at kasteren ville falle. Det er derimot en ok stilling som utgangspunkt for en rotasjon. Hver deltaker fikk fem forsøk, og bare det beste telte. Kastlengden ble ikke målt, det gjaldt bare å kaste lenger enn de andre.

Den andre øvelsen var stille lengde. Til forskjell fra hvordan man i dag hopper stille lengde benyttet man en slags hantler (halteres) laget av stein. Vekten på hantlene varierte fra en kilo til over fire kilo. I satsen ble hantlene ført framover. Like før landing ble de trukket raskt bakover. Hantlene hadde to funksjoner,

å øke lengden på spranget samt og sikre en stødig landing. Hoppet kunne bli underkjent om landingen ikke var stødig. Grekerne selv så lengde som den vanskeligste av alle øvelser.

I spyd brukte man de samme regler som i diskos. Spydteknikken ligner mye på vår egen. Men på to områder var den forskjellig. Det første er at kasteren i det siste kryssteget snur hodet vekk fra kastretningen og ser bakover på spydet. Trolig gjorde de dette for å få større kontroll over spydet. Jeg kan imidlertid vanskelig forestille meg denne teknikken brukt i krig, – fordi det å snu seg vekk fra fienden er farlig. Den andre forskjellen er at de brukte en rem. Denne remmen var tvunnet rundt spydets likevektspunkt etter et spesielt mønster, slik at det var igjen en løkke til fingrene. Remmen førte til at kasteren fikk lenger arbeidsvei samt at spydet spant i luften. Spinnet gjorde at spydet fikk en stødigere tur gjennom luften, og dette pluss den økte arbeidsveien gjorde at man kastet lenger.

Disse tre første øvelsene av femkampen, ble kun utført i femkampen og eksisterte ikke som egne øvelser. De to neste øvelsene, løp over en stadie (sprint over ca. 200m – i Olympia drøyt 192m) og bryting, ble det konkurrert i som selvstendige øvelser utenom femkampen.

Den fjerde øvelsen var altså sprint over en stadie. En stadie var 600 fot. Men lengden på en fot kunne varierte fra sted til sted. Jeg har her satt en stadie til ca. 200 meter. Den korrekte lengden i Olympia var drøyt 192 meter, men i Delfi, hvor de Pythiske Lekene ble ar-

rangert, drøyt 178 meter. Den siste øvelsen, og finalen i femkampen var bryting. Jeg kommer tilbake til disse to øvelsene senere.

Man har diskutert hvordan dommerne gikk fram for å kåre en vinner i femkampen. En mulighet er at femkampen ble avgjort slik en fem sets tenniskamp blir avgjort i dag. Den som først vant tre øvelser gikk av med seieren totalt. Om en atlet vant de tre første øvelsene var han seierherre. Hvis det var flere som vant en øvelse løp vinnerne en stadie. Og om det etter dette heller ikke kunne kåres en vinner, så brøt de to raskeste løperne om seieren.

En annen teori som er lansert, er en form for utsalingsmetode. I diskos måtte man kaste over en viss linje (som man hadde satt opp på forhånd) for å gå videre. Videre fikk de fire beste lengdehopperne kaste spyd. Den som kastet kortest ble her slått ut, og de tre beste løp en stadie. De to raskeste gikk videre til finalen, som var bryting.

Den første teorien er mest troverdig. I antikkens Hellas var det kun vinnerne som ble vist ære. Og det å skille ut vinnerne av de forskjellige deløvelsene til å stille opp mot hverandre virker på meg mer på linje med datidens ideologi enn å skille ut taperne. Det logiske ville altså etter min mening være at dommerne fokuserte på vinnerne.

Femkampen ble sett på som en av de aller hardeste konkurransene i Olympia. I 628 f.Kr. ble femkamp for gutter innført, men ble øyeblikkelig tatt av programmet igjen. Dette var trolig fordi femkampen var for tøff for gutter.

DAG 3:

Den tredje dagen falt alltid sammen med fullmåne. Om morgenen var det en religiøs sermoni til ære for Zeus. Det var et stort opptog til Zeusalteret, av dommerne, prester, ambassadørene fra de greske polisene, idrettsutøverne og offerdyrene. Det ble ofret hundre okser på alteret, og innvoller og knokler som menneskene ikke tok til festmåltid, ble brent på alteret. Og askehaugen vokste og vokste, og på 100-tallet e.Kr. var den ca. 6,5 meter høy.

Ettermiddagen denne tredje dagen var det klart for nye øvelser, for gutter fra tolv til atten år. De konkurrerte i løp over en stadie, bryting og boksing. Idrettskonkuranser andre steder hadde ofte en finere inndeling av aldersklassene, men Olympia var gjennom hele sin historie konservativt og beholdt sin «enkle» inndeling.

DAG 4:

Denne siste konkurransedagen var svært hektisk. På morgenen ble de tre løpsøvelsene, en stadie, diaulos og dolichos arrangert. Målplassering var trolig på den siden av stadion som var nærmest Zeusalteret. Ved de tidligste olympiade-ne, før den stadion vi ser idag ble bygd, var målplassering trolig ved selve alteret. Ved starten var det gravd ned marmor-blokker med groper i, slik at løperne startet med en fot foran den andre. Arme-ne var strukket rett frem. Startsignalet var et skrik (apite – gå) eller et trumpet-signal. Det er uklart hvordan løperne utførte vendingen når de løp diaulos. Løp de i adskilte baner, eller snudde alle rundt den samme søylen? Ved langdis-tanseløpet dolichos og ved bevæpnet løp snudde man rundt den samme søylen slik man gjorde ved kappkjøringene på hippodromen.

Seier i stadieløpet var noe for seg, for dette løpet var det eldste og det helligste. Det olympiske året ble oppkalt etter vin-neren. Da disse tre løpene var unnagjort, var det klart for kampsportene på etter-middagen. Ved siden av firspannkon-kurransen var det høyest sansynlig kamp-sportene, og da spesielt Pankration, som fikk størst oppmerksomhet.

Alle tre øvelsene kunne være svært bru-tale, og blodet fløt. Det var få regler, ingen vektklasse, ingen tidsbegrensning og ingen ring eller matte. Det var nå klart for de riktig store guttene. «Ikke engang Zeus kunne se på uten å skjelve», sier en forfatter når Nichophon, giganten fra

Milesia med oxenakken, jernskuldrene til Atlas, skjegget til Hercules og en løves øyne, vant boksekonkurransen i 8 f.Kr.

Første øvelse var bryting. For å vinne måtte du få tre fall på motstanderen. Og det var definert som fall hvis et kne kom nær bakken. Det meste var lov. Men to ting var forbudt: å bite og å stikke fingeren i øyet på motstanderen. Sammenlig-net med boksing og pankration ble ikke bryting sett på som en brutal sport.

Bokserne brukte lærremmer på nevene som beskyttelse. Disse var ment mer med tanke på egne never enn for å beskytte motstanderen. Lærremmene ble surret rundt håndleddene og fingerkno-kene. Opprinnelig var lærremmene my-ke og bløte, men etterhvert ble de harde-re og skarpere. Selve fingrene var frie slik at atletene kunne slå både med knyt-tet og åpen hånd. Konkurransen pågikk, uten pause, helt til den ene var slått ned og ikke kunne reise seg, igjen eller at han strakk høyre arm i været som et tegn på at han ga seg. Slik forstår vi at blodtapet ofte var den minste skaden etter en kamp. De fleste slagene ble trolig utført mot hodet, men grekerne var klar over at slag mot kroppen også hadde en effekt.

Alle kampsportene ble dømt av domme-re som sørget for at de få reglene som var ble overholdt. Tilskuere kom for å se blod. Så om de ikke var fornøyd med de tøffe boksekampene, hadde de mye å se fram til. Den neste øvelsen var nemlig pankration, favorittøvelsen framfor no-en. Ordet pankration kommer fra det

greske adjektivet «pankrates» – som kan oversettes til kraftfull». Og det er i sannhet hva øvelsen var! Den kan best beskrives som en vill gateslårskamp hvor alt bortsett fra det å stikke fingeren i øyet og bite var tillatt. Men selv disse reglene ble ikke alltid overholdt. Man slåss stående, knestående og liggende. Kampen fortsatte helt til den ene parten gav seg eller en av utøverne døde. Men også her var det unntak! Vi leser om en kamp der en kjempe fra Arkadia og en ukjent motstander møtes. Motstanderen tar et saksegrep og kveler vår mann fra Arkadia. Men før døden tar ham får han tak i motstanderens tå og bryter den. Så idet arkadieren dør, så må motstanderen gi opp på grunn av smertene, og den døde blir derfor erklært som olympisk seierherre.

Fra blodet går vi over til den siste øvelsen, – bevæpnet løp over to stadier (hoplitodromos). Opprinnelig løp mennene i full rustning, men etter en tid ble bevæpningen redusert til hjelm og skjold. Det virker som dette løpet ble sett på som et show og noe mindre seriøst. Øvelsene viser idrettens nære forbindelse med krigen.

Bevæpnet løp og spydkast er de øvelsene som står krigen nærmest, mens diskos og lengde kan virke noe fjernere. Diskos er en rar og lite logisk øvelse. Homer beskriver opprinnelsen til øvelsen. Diskosen ble kastet i begravelsesfester. Den ble også brukt som premie. Alle øvelser var opprinnelig ment som en treningsform til krig. Soldatene hoppet ikke høyde fordi man sjelden eller aldri måtte

hoppe høyt for å forsere et terreng i krig. Derimot var det vanlig at man måtte hoppe over bekker og raviner. Og derav får vi lengde som en egen øvelse.

DAG 5:

Den femte dagen var idrettskonkurransene over, og det var tid for seiersseremoniene. Opptoget av vinnerne marsjerte fram til Zeustemplet. Der ble de kronet med olivenkranser, fra den sjette Olympiaden den faste «premien» for seier i Olympia. Ved de fem første olympiadene var premien et eple. Men det var ikke premien i seg selv som var det utøverne strebet etter, det var ÆREN. Polisen som produserte den olympiske mesteren høstet også stor ære gjennom utøverens prestasjoner. Både utøverens navn, farsnavn og polis ble ropt ut ved seiersseremonien. Også gjennom seiersoder, skrevet av kjente poeter som Pindar og Bacchylides, ble det gjort ære på atleten og polisen. Disse odene var bestillingsverk på lik linje med statuer som ble satt opp på det hellige området som gave til gudene. En statue av seierherren kunne også bli satt opp i hjempolisen, og ofte fikk han æresbespisning på polisens bekostning.

De olympiske lekernes prestige kan ikke betviles. Tilskuerne kom fra alle hjørner av den hellenske verden. Tiden ble målt i olympiader, med 776 f.Kr. som utgangspunkt. Lekene overlevde krig, sult og de store kulturelle og geopolitiske forandringer og pågikk uten stopp i mer enn tusen år.

Nedenfor følger en oversikt over når de forskjellige øvelsene kom med i det olympiske programmet. J. Swaddling: The Ancient Olympic Games – British Museum 1980:

Olympiade nr:	År f.kr.:	Øvelse:
1	776	1 Stadie (ca. 200m)
4	724	Diaulos (2 stadier)
15	720	Dolichos (24 Stadier)
18	708	5-Kamp
18	708	Bryting
23	688	Boksing
25	680	Tethrippon (Firspann)
33	648	Hesteløp
33	648	Pankration
37	632	Løp og bryting for gutter
38	628	5-Kamp for gutter
41	616	Boksing for gutter
65	520	Bevæpnet løp
70	500	Apene (eselvogn løp)
71	496	Calpe/Anabates (løp for hopper)
93	408	Synoris (tospann)
96	396	Konkurranse for budbringere og trumpetister
99	384	Firspann for føll
128	268	Tospann for føll
131	256	Hesteløp for føll
145	200	Pankration for gutter

Flere av disse øvelsene ble etter en liten stund tatt av programmet. Men de fleste øvelsene var kommet for å bli.

Håvard F. Johansen

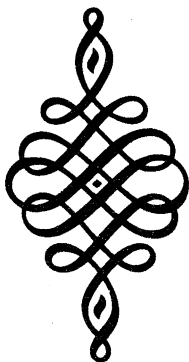
Trenger vi en ny latinsk ordbok?

Naturligvis ikke! Og det er i det hele tatt taktløst mot Cappelen og Samlaget å spørre. Begge forlag har generøst (og med litegrann hjelp) trosset markedsløvene og bekymrede lagersjefer for å holde 'Rektorordboken' og 'Steinnes – Vandvik' i sirkulasjon. Og med hånden på et varmt hjerte: Takk og ære for det. Men i leksikografien må man være ute både i tide og utide. Jeg tenker alt på det eventuelle neste opplag – og på neste årtusen. Og hva markedet for denne slags utgivelser angår, så bør i alle fall klokken være slagen for det særnorske og selvkonkurrerende minimarked. Ved hjelp av en smule godvilje og markedsføring bør det i neste omgang satses på en åpning mot et nordisk marked.

Da var det bare å rykke ut med hva saken gjaldt. Og har jeg begynt i det paradoksale hjørne, kan jeg like godt fortsette: Idag har vi ikke noen latinsk ordbok. Vi har aldri hatt noen heller. Ikke noen ordbok som med rett og rimelighet kan kalles LATINSK ORDBOK. Den er meg bekjent, synd å si!, ikke oppfunnet ennå – ikke i praksis. For det er egentlig ganske utrolig at det ikke forlengst finnes slike ordbøker rundt omkring i de større og mindre arveland til den latinske kultur, denne årtusenlange skriftkultur som de nasjonale er vokst gradvis ut av. Selv om de fleste nå vil ha skjønt hvor

jeg vil hen, tar jeg ikke noe ekstra for å stove meg gjennom den faktiske mistrøstighet en gang til. Hva vi har, er ordbøker over den antikke, ikke-kristne latinitet. De dekker garantert ikke mer enn noen promille av det som er skrevet på latin – sier jeg mens jeg for tiden sitter og ser på femti hyllemeter eller deromkring med serier som Mignes Patrologia, CSEL (Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum), CCL (Corpus Christianorum, series Latina), MGH (Monumenta Germaniae Historica), AH (Analecta hymnica medii aevi) for bare å nevne noen av den senere latinitets standardserier. Våre håndordbøker har ikke vært i nærheten av dem. Eller sagt på en mer direkte måte: Det finnes ikke en ordbok du og jeg kan bruke både til Plautus og til Macropedius, til Cicero og til tridentinerkonsilet, til Ovid og til Archipoeta. Og det enda det jo dreier seg om samme språk med relativt små variasjoner og avvik. Trosskifter, imperiesammenbrudd og massemigrasjoner til tross – latinen er gjennom tidene forbløffende sammenhengende. Plautus og Macropedius er alen av samme stykke. Og for alt hva jeg vet, finnes det en suprastellar bolig hvor Cicero kjeder seg blant kuriens talløse bind. Han savner i så fall bare en ordbok, en ordbok som (ved siden av å inneholde hans egne eksemplariske gullkorn) kan forklare

ham enkelte halvbarbariske nyord og de sære betydninger på det han trodde han selv hadde slått fast som knivskarpe begreper.

Vi er i utgangspunktet litt bedre stillet enn Cicero. Vi flyter tross alt på brokker av barnelærdom der ordboken tier. For tier gjør den, men hvorfor skal den tie lenger? Av og til tier den på en nærmest bisarr måte. Ordet faller meg i munnen når jeg blar i min kjære 'Rektorordbok'. Her plukker jeg opp viten om ordbruk og vendinger hos forfattere – med all respekt naturligvis – som: Aurelius Victor, Lampridius, Macrobius, Vopiscus, Justin. Det er helt i sin orden. At ingen lenger bryr seg om å lese dem, betyr ikke all verden. For språklig sett er det likegyldig om ekserptmaterialet kommer fra mediokre ånder eller genier. Middelmådigheten gir et både interessant og representativt innblikk i hvordan latinen ble brukt mot slutten av keisertiden. Likevel gjør min ordbok seg skyldig i diskriminering som jo er straffbar hvis den skjer på grunnlag av bl.a. konfesjon. Eller finnes det en annen forklaring på at ordboken utelukker: Ambrosius, Prudenti-

us, Tertullian, Hieronymus, Augustin, Boethius? Det har i hvert fall ikke noe med deres levetid å gjøre; de tilhører like meget senantikken som den første gruppen av forfattere. Det kan riktignok legges dem til last at de er betydelige og nyskapende både litterært og språklig. Men dette er ikke uten videre en følge av den tro de bekjente seg til (Augustins *Confessiones*, Boethius' *Consolatio Philosophiae*). Nå er det selvsagt en hel del individuell, kunstnerisk språkbruk jeg ikke forlanger at en håndordbok skal registrere og kommentere. Jeg ville ikke finne på å kritisere Cappelens store Engelsk-norsk ordbok for at jeg ikke finner enkelte vendinger la oss si fra Shakespeares 'King Lear' der. Men en følelig mangel blir det hvis en slik ordbok ikke registrerer det som er gått inn i et språk som uunnværlige begreper og semantiske kategorier for å beskrive virkeligheten. Selv en ordbok som setter grensen ved antikkens utgang, kan derfor ikke unnlate å ta opp språket i den latinske bibel og hos kirkefedrene. Her finnes beskrevet en ny virkelighet som det er satt ord på, og den dekkes av en omfattende litteratur som er blitt til gjennom mer enn halvparten av den tid den latinske litteratur er morsmålsbasert. Og nettopp dette vokabularet er samtidig nøkkelen til den senere latinitet. Det blir faktisk bare et lite skritt å inkludere den s.k. middelalderlatin og latinen i og etter renessansen hvis man først har lagt et godt grunnlag i beskrivelsen av hele den antikke latinitet. Og da først vil vi kunne tale om en latinsk ordbok i sann forstand. Da først har vi en ordbok som bygger bro til våre moderne språk. Personlig har jeg ingenting å beklage meg over, særlig ikke i Bodleian Library. Jeg sitter midt i

smørøyet, omgitt av omtrent alt som er utgitt av ordbøker og hjelpemidler. Men det er for galt å være avhengig av et helt batteri av leksika bare man gjør en liten avstikker fremover i latinen. Det er i en slik situasjon jeg etterlyser en ny latinsk bruksordbok mellom to, og kun to, ikke altfor vidt adskilte permer – en ordbok du kan gripe med venstre hånd og la hvile i dens flate og som både studenten, hvermann og forskeren har like stor glede av til daglig.

Jeg kan ikke la være å komme med en liten ad hoc digresjon. Jeg velger en ukomplisert glose fra middelalderens allemannslatin hentet fra en av våre tekster til halvsemesteremnet i middelalderlatin, historien om Barlaam og Josaphat fra Jacob av Voragines *Legenda aurea* (ca. 1260). Mens Catull og Tacitus forvitret i klostergjemmer, var Jacobs bok en bestselger. Vår fortelling har en østlig opprinnelse og er full av parabler, enkelte mer som anekdoter å regne. En forteller om kongssønnen det gjaldt å beskytte mot omverdenen. Da han endelig slapp ut i det fri, kjente han ikke de rette navn på tingene. Han måtte få dem nevnt for seg i tur og orden. Også kvinner var ukjent. Da prinsen spurte hva de het, var det en hoffmann som ikke kunne dy seg: 'De er demoner som forfører oss'. Da så kongen spurte sin sønn om hva han hadde likt best av alt det nye, kom svaret: «Det må jo være de demone ne det, far, de som forfører oss.» Her står ordet 'anxie' (adv. til 'anxius'): 'Cum autem nomen mulierum anxie quaereret (sc. filius regis)'. Betydningen er grei: 'Da han spurte ivrig om betegnelsen på kvinnene'. Noe egentlig problem er det altså knapt nok tale om. Bekreftelsen på

at 'anxie' ikke betyr 'engstelig', men snarest det motsatte, finner vi i den tilgrunnliggende greske Barlaam-roman. Her står det: «Da han higet etter å få vite (ereto mathein) etc.». Og engelsken skal ikke være glemt, for kontinuiteten i vokabularet er fabelens moral. Hvis det sies om helten i en engelsk roman: «He was anxious to see her again», betyr det selvsagt ikke at heltinnen har skremt ham eller at han led av en eller annen inhibisjon vis-à-vis det annet kjønn. Så har da også den første den beste engelske ordbok (under 'anxious') følgende: 'characterized by strong earnest desire: ardently wishing' (etter for øvrig ha opplyst om opprinnelsen: 'adj. taken directly from Latin'). Det er fortsatt den latinske ordboken jeg klager på. Slår vi opp i 'Rektorordboken' er det ingenting som opplyser om denne betydningen. Ellers er det greit hva vi lærer: hvordan 'anxius' konstrueres f.eks. at grunnbetydningen tydeligvis er 'engstelig', 'bekymret', 'urolig', at det (som mange tilsvarende adjektiver) har en aktiv bruksmåte i tillegg (f.eks. når det snakkes om 'engstende', 'angstvekkende', 'angstpreget', frykt og bekymring. Vi kan såvidt ane at det er en semantisk utvikling i den antikke latinitet når det opplyses om betydningen 'pinlig nøyaktig' med henvisning til Gellius 'sermonis elegantia anxia': 'omhyggelig', 'aktpågivende', 'forsiktig' for å angi det semantiske feltet her. Selv de viktigste middelalderordbøkene har ikke noe mer. Det er bare i de nasjonale ordbokverkene for henholdsvis tysk og polsk middelalderlatin jeg har funnet grei beskjed om den tydeligvis helt kurante middelalderbetydning: I en polsk tekst står det: 'cum Helena ... percepisset Paridem ... pulcherrimum viro-

rum advenisse, venit ad solennitatem festi, anxia Paridem visura.' («Da Helena hadde fått vite at Paris, den vakreste blant menn, var kommet, gikk hun til festhøytideligheten, oppsatt på å se Paris.») På tysk område var 'anxie quaerere' og 'cupere' kurante uttrykk i denne betydning.

Det er egentlig ikke all verden å få med seg hva som skjedde i latinen fra der de fleste skoleordbøker av vår type setter strek. Her er kort hva jeg ville gjøre:

1. «Scanne» en av våre eksisterende nordiske skoleordbøker.
2. Betegne det antikke som var i den med la oss si betegnelsen A og føye nye bokstaver til med det kristne og det sene-

re ord- og betydningstilfang, men slik at det diakroniske perspektiv ble godt synlig.

3. Ha oversettelser på dansk og svensk så samme ordbok kunne brukes i Danmark, Norge og Sverige.

Omfangsmessig ville ordboken ikke bli utvidet med mer enn en tredjedel. Det ville fortsatt være en håndordbok. For å få den i stand burde det organiseres et nordisk prosjekt slik at man kunne fordele ekserperingsoppgavene på et passende team og få den nødvendige støtte til redigeringen og den elektroniske databehandling. Det ville være overkommelig, ikke noe verre enn å lage en tradisjonell ordbok. Den ville sikkert danne skole i de store kulturland. Men viktigst: Få ting ville kunne tjene latinens sak bedre både imorgen og i overmorgen.

Edil Kraggerud
p.t. Oxford.

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1. oktober 1993

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permen.

Classica Americana 92/93

En situationsrapport från Princeton och New Orleans

Under år 1992 kunde APA American Philological Association, motsvarigheten till NKF (si parva licet componere magnis) registrera inte mindre än 53 nödrop från Classics Departments över hela landet som kände sig hotade av nedläggning. Det skall jämföras med åtta liknande nödrop året innan, och alls inga under en följd av tidigare år. Och där inte hela institut är hotade, råder i varje fall i praktiken anställningsstopp som innebär att inga nya klassiska filologer och antikhistoriker tas in för att ersätta den naturliga avgången. Någon katastrofberedskap har man inte haft, krisen har drabbat de klassiska ämnena både oväntat och oförtjänt, menar åtminstone den äldre generationen i fackorganisationens topp. Ämnenas popularitet bland studenterna visar ingen nedgång, tillströmningen till graduate studies är större än nånsin.

Representanter för de yngre, de som efter avlagd PhD står utan utsikter till fast jobb, är av annan mening: detta kunde förutses, utbildningen är alltför traditionellt upplagd, klassiker isolerar sig i sin självtillräcklighet och i sin tro på de klassiska studiernas egenvärde – och

nu, när krisen är ett faktum, måste bromsarna slås på, de högre studierna spärras, inga fler doktorer i Classics utbildas till arbetslöshet!

Scenen för det stundom hetsiga meningsutbytet är New Orleans Hilton Riverside, där APA och AIA (The Archaeological Institute of America) höll sitt gemensamma årliga möte mellan jul och nyår. Några av de bakomliggande orsakerna till krisen var man överens om, speciellt den allmänna nedgången i den amerikanska ekonomin, som förstås också drabbat universiteten. Några av de fattigare staterna skär drastiskt ner anslagen till högre utbildning, Louisiana (där mötet hölls) med 20–30%, rykten gick om nedskärningar upp till 50% på andra håll. Samtidigt finns det en stark trend för nyetablering av program för studium av etniska och andra minoriteter (African-American studies, Hispanic American studies etc.). Klassiska studier hamnar i kniptången mellan nedskärningarna och nyetableringen inom politiskt mer säljbara fält. Som en talare uttryckte det, personifierar de klassiska instituten tre av de (i detta universitetspolitiska sammanhang) mest negativt

laddade begreppen: Male – White – European.

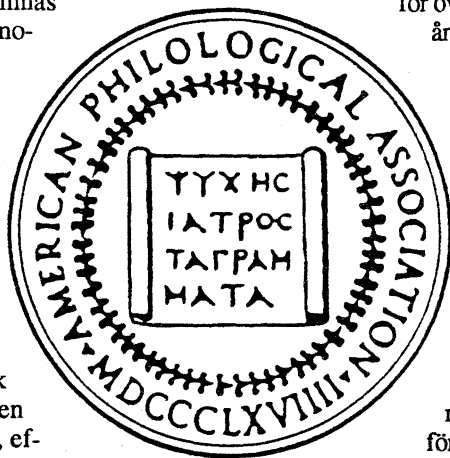
APA:s ordförande under detta krisår, historieprofessorn Erich Gruen, försökte i sin högtidsföreläsning «Cultural Fictions and Cultural Identity», ingjuta mod i leden genom att demonstrera hur just klassiska studier är idealiska för ett fördomsfritt studium av också de mest brännbara sociala temata. Var kan «ethnic diversity» studeras bättre än i hellenismen eller det romerska imperiet? Det var en välformulerad och välargumenterad föreläsning, men gav den egentligen svar på fotfolkets frågor och problem? För dem gäller det inte att övertyga avancerade studenter om antikstudiets inneboende möjligheter och mångfaldiga nya utmaningar, utan att finna en strategi för att få universitetspolitiker och administratörer att fortsätta att bevilja pengar till undergraduate-kurser i Classical Civilization och Classics in Translation, trots att kortsiktiga fördelar, inte minst PR-mässigt, kan vinnas genom satsning på moderna inne-temata.

För övrigt bjöd årsmötet på ca 250 filologiska och lika många arkeologiska bidrag, som löpte i upp till tolv parallella sessioner under tre dagar. Mestadels var det yngre folk som stod i talarstolen eller satt i panelerna, eftersom detta är det stora

tillfället att visa upp sina talanger på arbetsmarknaden. Anställningsintervjuer ägde kontinuerligt rum bakom kulisserna, även om denna verksamhet av naturliga skäl inte var så omfattande i år som tidigare. APA har som fackförening utarbetat etiska regler för intervjuer och övriga anställningsprocedurer, och en klagonämnd är upprättad dit kandidaterna kan anmäla brott mot dessa regler. T.ex. får en kandidat i samband med att han söker jobb, skriftligt eller muntligt, inte tillfrågas om ras, ålder, civilstånd, antal barn, eller huruvida make/maka är villig att flytta med...

APA tillhandahåller också statistik över väntade utlysningar av jobb; för de närmaste tio åren räknar man med att det är betydligt större behov för latinister än grecister, ca 80 mot ca 50, medan ett 60-tal tjänster för antikhistoriker kan bli lediga – allt förstås under den riskabla förutsättningen av status quo för de klassiska ämnenas ställning vid amerikanska universitet. Siffrorna skall för övrigt ställas mot den årliga produktionen av ca 50 nya doktorer i Classics.

Ämnesmässigt var det stor spridning på de 250 filologiska «papers», trots de förväntade tyngdpunkterna Homeros, Euripides, Platon, Cicero, Vergilius – och förstås «Gender», «Friendship», «Ritual»,

APA:s emblem

«Rhetoric» och liknande aktuella stickord. Metodiskt dominerade de traditionella filologiska frågeställningarna och forskningsstrategierna, såvitt jag kunde finna, över försöken att tillämpa senaste mode (eller åtminstone senaste terminologi) på klassiskt material. Kvalitetsmässigt var variationen naturligtvis stor. Etablerade storheter som Froma Zeitlin och Simon Goldhill stod för en ganska bisarr och ofokuserad session om det potentiellt givande temat «Ekphrasis», medan ett ämne som romersk egyptisk demografi oväntat ledde till en sprudlande vital diskussion. En Plutarchos session och en om senare grekisk prosa (bl.a. Richard Janko om Filodemos) hörde till det jag själv lyssnade till med intresse och behållning.

Men om de yngre hade kommit för att visa upp sina talanger, måste den dåliga publikuppslutningen på somliga av sessionerna ha varit en besvikelse; inte många potentiella arbetsgivare hade gjort sig besväret att komma. Helt tydligt räknades detta i stället som årets stora sociala evenemang, tillfället när man mötte gamla studiekamrater, utbytte erfarenheter, skvallrade om kolleger och akademiska skandaler, eller helt enkelt åt och drack gott och tillgodogjorde sig nattdivet i New Orleans. Ett informellt kvällsmöte med Petronius Society (sällskapet för antika romanstudier) på en av hotellsviterna hörde till det jag själv fick med mig, liksom samtal med andra kolleger som tidigare bara varit namn på brevpapper eller titelsidor.

En stark magnet för många utgjorde också den väldiga bokutställningen, där så gott som alla amerikanska universi-

tetsförlag och de största europeiska fackbokshusen hade egna stånd, där man kunde bläddra i de senaste årens nyheter, få kilovis av kataloger och broschyrer, diskutera nyproduktioner med förlagens klassiska redaktörer som mangrant var på plats samt, inte minst, köpa med sig eller beställa de utställda böckerna till 20% rabatt. Universitetsförlagets senaste klassisk filologiska produktioner var mycket riktigt med bland det Oxford University Press visade fram. Ytterligare ett norskt bidrag till det rikhaltiga mötesprogrammet bör till sist nämnas: professor Erik Østby stod som medförfattare till ett «paper» om utgrävningarna i Tegea sista dagen men vid den tidpunkten hade mitt plan redan lyft mot nordost.

AIA:s emblem

Tillbaka i Princeton, där jag tillbringar mitt sabbatsår, försökte jag ta upp temat om de klassiska ämnenas och institutens kris med amerikanska kolleger. Likaså intervjuade jag mina värdar om saken i samband med att jag i mars höll en gästföreläsning vid Columbia University i New York. Men reaktionen var en av fullständig oförståelse: vilken kris?

Återigen får man lära sig att USA är ett mångfaldens land, och att inga generaliseringar är giltiga. Princeton och Columbia hör ju till de s.k. Ivy League universiteten, de åtta stora prestigeladdade och forskningstunga institutionerna på östkusten (Brown, Harvard och Yale hör också dit), och där märker man uppenbarligen ingen kris, inga nedskärningar som går mer ut över klassiska ämnen än över andra (för visst märks det generellt hårdnande ekomomiska klimatet även här). Man har kanske bara ännu bättre möjligheter än vanligt att välja och vraka bland kandidaterna till nya jobb. Visst hade man varit på årsmötet i New Orleans, men tiden hade inte räckt till för kvällsdebatten om arbetsmarknadssituationen, och ryktet om den yngre generationens upprördhet över bristande förutseende och hotande överproduktion hade uppenbarligen inte nått fram...

IAS:s emblem

Slutsatsen tycks bli att det stora flertalet klassiker, som arbetar vid de många små och medelstora universiteten över landet, befinner sig i hård motvind och kämpar för att överleva, medan de stora klassiska instituten vid elituniversiteten – de som vi oftast hör talas om – inte känner sig hotade. Det är inte tal om att kasta ut de klassiska ämnena från amerikanska universitet, och de bästa nya doktorerna (de som ändå bara kunde tänka sig Harvard eller Berkeley!) har en ganska oförändrad arbetsmarknad. Den vitala amerikanska antikforskning som tar sig uttryck i en stor bokproduktion vid universitetsförlagen visar heller inga tecken till avmattning, snarare kan ju en kämpande arbetsmarknad leda till ökat bokskrivande, i meriteringssyfte, som fallet nu länge varit i England.

Om Princeton University inte är typiskt för *Classica Americana* 92/93 ur arbetsmarknadssynpunkt, så gäller detsamma också den vetenskapliga stabens forskningsinriktning och därmed det utbud av kurser studenten av Classics möter. Men just därför kanske en konkret redogörelse kunde ha sitt intresse och undanröja eventuella fördomar om att amerikanska klassiker bara sysslar med de högklassiska perioderna.

Visst finns också här en betoning av kärnområdena, speciellt på undergraduate nivå i språken. Nybörjarna i grekiska läser Platon (Ion, Euthyfron) efter nybörjarboken (Luschig, *An Introduction to Ancient Greek*, eller Hansen & Quinn, *Greek: An Intensive Course*), de i latin läser Cicero (nybörjarbok Moreland & Fleischer, *Latin: An Intensive Course*);

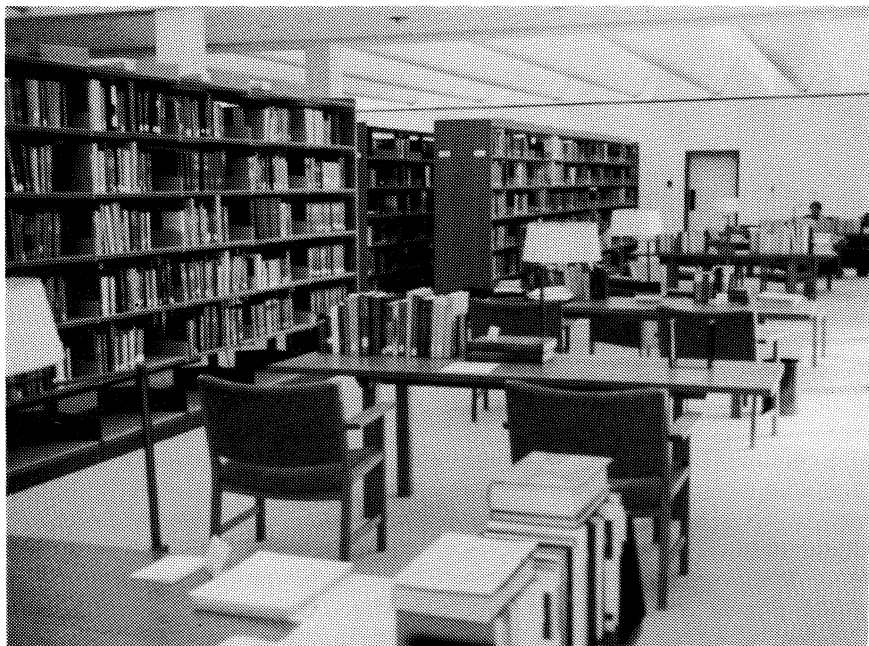
Institute for Advanced Study, Princeton huvudbyggnaden, Fuld Hall

och man fortsätter gärna med Homeros resp. Livius och Vergilius. Men redan på nästa nivå har man möjlighet att välja «Koine to Standard Late Greek» (Polykarpos' martyrium, Lukianos, Filostratos, Porfyrios) resp. silverålderlatin (Senecas Apocolocyntosis, Juvenalis, Martialis...) eller medeltidslatin (Vulgata, Augustinus, Beda, Peter Abelard, Hildegard av Bingen, Carmina Burana). Också de kurser som inte förutsätter textläsning på originalspråken har klassiska grundalternativ: klassisk mytologi (med läsning av tragedier), krig i antiken (från Iliaden till Aischylos' Perserna!), «New and Old Tragedy» (Aristofanes' Grodorna, Aischylos, Euripides), försokratisk filosofi, det romerska imperiet

(31 f.Kr. – 337 e.Kr.). Men också här märks en tydlig dragning mot senare perioder, speciellt senantiken. Denna termin pågår ett seminarium under ledning av Garth Fowden (som delar sin tid mellan Athen och Princeton) om «Spiritual Authority in Late Antiquity», och Fowden har också tillsammans med Peter Brown (som flyttade från Berkeley till Princeton för ett par år sedan) en seminarieserie om «Origins of the Middle Ages». Dessutom måste nämnas Peter Browns forskningsseminarier på söndageftermiddagen (!) en gång i månaden, detta läsår om «Friendship, Love and Enmity in Late Antiquity», med gästutpträdanden av forskare från när och fjärran och livliga diskussioner.

Princeton har också sedan några år ett snabbt expanderande «Program in Hellenic Studies», där de bysantinska och moderna perioderna odlas särskilt. Här undervisas i nygrekiska på olika stadier, här ger Judith Herrin (Princeton-professor sedan något år) en «Introduction to Byzantine Culture», och här finns också kurser av mer tvärvetenskapligt snitt, med lockande titlar som «Literature and National Identity: Greece and the Seduction of the West» och «Visions of an Antique Land: The Idea of Greece in Modern European Art and Culture». Man har bland både lärare och studenter ett markant inslag av greker, inte minst grek-amerikaner, kanske kan detta ses som Princeton-klassikernas sofistikerade

de svar på ropen att universiteten skall bli mer samhällstillvända och tillgodose också landets etniska minoriteter? Princetons akademiska anseende, läge (en timmes tågresa från New York) och vetenskapliga öppenhet gör att man i tillägg till det ordinarie programmet kan bjuda fakultet och studenter på en strid ström av prominenta gästföreläsare. Var vecka under terminstid får man inbjudan till ett eller flera evenemang, med åtföljande mottagning (vitt vin och ost!), och det gäller att välja strikt om man inte skall tillbringa hela sin tid på skolbänken. I privata samtal kan man höra klagomål från lärarstaben på Classics Department om att denna verksamhet är alltför splittrande och tidskrävande;

IAS: interiör från det historisk-samhällsvetenskapliga biblioteket

men naturligtvis är det en prestigesak att hålla den igång. Själv har jag hört föreläsningar av Margaret Alexiou, Froma Zeitlin, Denis Feeney och Averil Cameron, och skall nästa vecka lyssna till Nicole Loraux. Men jag kunde alltså ha besökt mångdubbelt fler, om det nu inte var så att jag var här framför allt för att forska...

Nu är det inte vid Princeton University jag tillbringar mitt friår, utan vid en fristående forskningsinstitution, The Institute for Advanced Study. Den skiljer sig från ett universitet genom att den inte har några studenter, inte utdelar några grader, har några få forskningsmässiga tyngdpunkter och ett starkt begränsat medlemstal: omkring 200, fördelade på fyra «schools»: Historical Studies, Mathematics, Natural Sciences, Social Science. De allra flesta är medlemmar endast en kort tid, från ett halvår till ett par tre år; den fasta fakulteten består av cirka 25 professorer, vartill kommer ett antal emeriti. IAS grundades genom en donation år 1930 och är väl mest känt som det ställe där Albert Einstein tillbringade sina sista tjugo år. Men många andra giganter inom matematik och teoretisk fysik har varit knutna hit (såsom von Neumann, computers fader), och dessutom många framstående humanister. Här kan man ännu möta, i full aktivitet, forskare som knöts till institutet redan under Einsteins tid: den norske matematikern Atle Selberg, Moskva ambassadören, historikern och samhällskritikern George Kennan, eller den verk-

lige nestorn, Agora-utgrävaren Homer Thompson, professor här sedan 1947!

IAS ligger i parkliknande omgivningar i utkanten av Princeton, en kvarts gångväg från universitetet. Här finns inga laboratorier, det är en tänkandets och de teoretiska vetenskapernas högborg. Eller, för att citera ur grundningsbrevet: «The primary purpose is the pursuit of advanced learning and exploration of fields of pure science and high scholarship to the utmost degree that the facilities of the institution and the ability of the faculty and students will permit.» Varje skola har så småningom utvecklat sina specialiteter. De första humanisterna här var antikhistoriker/epigrafiker (Benjamin Meritt) och konsthistoriker (Erwin Panofsky), sedan kom arkeologerna. Detta har förblivit tyngdpunkter vid School of Historical Studies, med öppningar också mot filosofi/vetenskapshistoria, medeltids och renässansstudier och historia generellt. Kring dessa fält har biblioteket byggts upp, det rymmer nu närmare 100.000 volymer och över 1.100 periodika; också en klassisk filolog kan där finna praktiskt taget allt av texter, handböcker och tidskrifter han kan behöva. (Och finns inte boken där, är det troligt att man hittar den på «Firestone», dvs. bland UB's 3 miljoner volymer humaniora och samhällsvetenskap, eller på «Speer», det stora religionsvetenskapliga forskningsbiblioteket vid Princeton Theological Seminary.) Epigrafiker är f.ö. speciellt väl tillgodosedda på IAS med eget handbibliotek och ett arkiv som bl.a. innehåller avklappningar av samtliga drygt 7.000 Agora inskrifter och många andra attiska inskrifter.

För att belysa IAS:s speciella historia och atmosfär vill jag komma med ännu ett citat, ur en nekrolog över Doro Levi i senaste häftet av AJA (93:1, 1993). Doro Levi, senare mest känd som Fais-tos utgrävare och direktör för det italienska Athen institutet i 30 år, kom till IAS som flykting undan fascisterna och använde åren 1938-45 till att bl.a. publicera de amerikanska Antiochia utgrävningarna, Clelia Laviosa skriver: «Doro Levi used to remember this period as one of the most stimulating in his life because of the opportunities for study – which to us then seemed almost unthinkable – in wellfurnished libraries, because of the spirit of cooperation with which he was received, and the possibility to meet and exchange ideas with specialists in the most diverse fields, who came together in Princeton from every corner of the world. When he had returned to his normal active life, his mind would often nostalgically go back to the days spent in Princeton's 'Antioch Room' where he was confronted only by the book on which he was then working.»

IAS sätter fortfarande en ära i att så långt möjligt befria medlemmarna från praktiska bekymmer. Alla erbjuds (subventionerad) bostad på området, dimensionerad efter familjens storlek. Där finns Laundry, Nursery School, Dining Hall (med lunchservering), Common Room (med en internationell uppsättning tidningar och eftermiddagste kl. 3!), promenadområden, simbassäng under sommarhalvåret... Man får eget rymligt kontor, 24 timmars tillgång till biblioteket (med minimala formalia för lån), inget trafikbuller stör vare sig sömn eller arbete. Som någon har uttryckt det, institutet

undandröjer effektivt alla ursäkter för att inte få forskning utförd. Blir det inget resultat av ens period här, är det alltså ens eget fel... (Mycket riktigt råder det nu, när läsåret närmar sig sitt slut, en något mer dämpad stämning runt lunchbordet än i början av hösten; alla stolta projekt har förvisso inte rots i hamn!)

Nu har ju också solen sina fläckar. IAS har inte helt hunnit med i den moderna samhällsutvecklingen. Hela institutionen är något patriarkalisk, och den utlovade barnehagen visade sig bara vara öppen 9-13. Och School of Historical Studies har inte hunnit till dataåldern, ingen PC på kontoret och inget nätverk, en enda Mac till disposition på hela fakulteten, uppställd med printar och TLG på biblioteket. IAS bibliotekarierna skriver fortfarande kartotekskort, så för att företa privat «sök» får man gå till UB.

För den som har de praktiska möjligheterna till en längre utlandsvistelse för forskning inom antika eller medeltida ämnen, kan jag dock tveklöst rekommendera IAS. Konkurrenten till platserna är visserligen hård, en på fyra eller fem blir antagen, men man försöker sörja för balans mellan etablerade forskare och sådana som befinner sig i början av karriären. Har man planer att söka, bör man höra av sig till någon av de fasta fakultetsmedlemmarna i god tid, helst ett år före ansökningsstidens utgång i oktober. De som just nu representerar våra ämnen är professorerna Christian Habicht (antikhistoria och epigrafik), Glen Bowersock (grekiska studier) och Giles Constable (medeltidsstudier).

Detta om IAS. Princeton som sådant kan naturligtvis inte mäta sig med den historiska miljön och atmosfären i universitetsstäder som Oxford eller Heidelberg (där jag tillbringat tidigare friår). Inte heller i allmänt kulturutbud; men så är å andra sidan New York tillgängligt för dagsturer! I ett avseende tror jag dock att forskningsuppehåll vid något av de ledande amerikanska universiteten är överlägsna varje europeiskt alternativ: den lätta tillgången till böcker. De stora forskningsbiblioteken är inte bara otroligt välförsedda, de präglas också av en öppenhet och brukarvänlighet som före-

faller en skandinavisk besökare helt överkliga. Firestone (huvudbiblioteket i Princeton) har öppet från morgon till sen kväll sju dagar i veckan (vard. 8–23.45, lörd./ sönd. 9–23.45!). Computer-katalogen, som snart kommer att omfatta hela samlingen, är (enligt min erfarenhet) både mer lätthanterlig och inventiös än BIBSYS, Open-stacks-systemet gör att man snabbt kan orientera sig till rätt hylla och själv ta fram boken; ingen väntetid. Genom den systematiska uppställningen kan man samtidigt konsultera annan litteratur i samma ämne. Kopieringsapparater för personligt bruk

IAS: ett fragment av tidsskriftslesalen, A - Apollo

finns spridda över den väldiga byggnaden, och det är gott om studieplatser. De flesta böcker kan dessutom lånas ut ur huset (elektroniskt system, inga scheman behöver fyllas), lånetiden för fakultetsmedlemmar (inkl. IAS) är hela läsåret, om inte annan låntagare anmäler sig. Å andra sidan: blir en bok inkrävd i förtid, måste man ovillkorligen hålla fristen, annars kostar det \$1 per dag och man är spärrad från all lånerätt tills boken är tillbaka och böterna betalda!

Man frågar sig varför våra universitetsbibliotek inte byggts upp efter detta forskarvänliga mönster, utan efter slutna

européiska modeller. Men som det nu är, kan just biblioteken tjäna som ett utmärkt argument för en USA vistelse. Tack vare den är det möjligt att göra ett mer effektivt bruk av tiden än hemma, samtidigt som ens litteraturkännedom ökar hela tiden som en automatisk följd av systemet. Särskilt om man bedriver tvärvetenskapliga studier eller arbetar sig in på nya ämnesområden är detta naturligtvis oskattbart. Det är alltså ingen tvekan om vad jag själv mest kommer att sakna när detta Amerika-år snart är ett minne blott...

Tomas Hägg

David Chytræus (1530 - 1600)

En lærd tyskers kjennskap til samtidens Norden

Nedenstående tekst, som her publiseres på norsk for første gang, er en oversettelse av et håndskrift¹ (Urb. lat 839 fol. 94r-106v) som er å finne i Bibliotheca Vaticana. Mens skriveren er ukjent (han underskriver seg med «J.»), har det hittil fra Vatikanbibliotekets side vært antatt

at forfatteren er en viss Theodorus Roderici (Tord Röríksson). Arbeidet med håndskriftet viser imidlertid at han er stamfar til den svenske kongeslekten (se oversettelsen)! Forfatteren av teksten var ikke vanskelig å finne. Utsagnene i avsnittet om Norge, vedrørende Jens

1) Jeg skylder førstearkivar Helge Kongsrud takk fordi han gjorde meg oppmerksom på manuskriptet.

Nielssøn i Oslo og Anders Foss i Bergen, begge bisper her i landet i siste del av 1500-tallet, finnes også i et trykt verk av den samme personen. Det dreier seg om David Chytræus' *Chronicon Saxoniae et vicini orbis Arctoi* (Krønike om Sachsen og dets nordlige naboer) fra 1593, en utgave som han forøvrig sendte et eksemplar av til Jens Nielssøn. Resten av teksten i manuskriptet stemmer imidlertid ikke overens med denne utgaven, og spørsmålet meldte seg selvsagt om det foreliggende håndskriftet kunne være trykt et annet sted. Svaret fant vi i D. Klatts oversikt ² over Chytræus' historiske verker. I Mecklenburgische Landesbibliothek i Schwerin finnes et eksemplar (kanskje det eneste som er bevart) av et særtrykk av *Vandalia* ³ 1589. Trykt sammen med dette finner vi teksten i vårt manuskript med samme tittel: *Brevis et Chorographica insularum aliquot maris Balthici & reliquarum orbis Arctoi prouinciarum, enumeratio et Regum proximorum series*. Det er til dette eksemplaret (1589) notene i vår oversettelse refererer. Den latinske teksten i den trykte utgaven og manuskriptet stemmer rimelig⁴ overens, men hvilken som er eldst, er det ikke tatt stilling til.

Hvem var så denne

David Chytræus?

David Chytræus var en elev og nær venn av Philipp Melanchthon, og han ble ansatt ved universitetet i Rostock i 1550. I 1561 ble han professor samme sted. Han var interessert i historie fra barnsben av, og allerede få år etter sin ankomst til Rostock tok han opp Herodot, senere Thukydide i sine forelesninger. Hans *Chronologia Historiae Herodoti et Thukydidis*-utgave (Kronologien i Herodots og Thukydides historier) kom ut første gang i 1562, men ble opptrykt mange ganger. Fra seksti-årene og frem til sin død foreleste han flere ganger også over Carions krønike, en universalhistorie som i 1532-utgaven på tysk hadde Melanchthon⁵ som medforfatter. Den ble 1500-tallets mest utbredte historiebok. I 1561 tok David Chytræus opp emnet historie og verdien ved å beskjefte seg med den i *De historiarum lectione* (Om historiestudiet). Den regnes for den første sammenfattende behandling i de tyske land av metodiske spørsmål i forbindelse med historiestudiet og ble opptrykt mange ganger.

2) Klatt 1908 s. 186.

3) D.v.s. første bok av *Chronicon Saxoniae*.

4) Se diverse noter til oversettelsen.

5) Den ble oversatt til latin av H. Bonnus i 1537. Senere bearbeidet Melanchthon den selv på latin og utga de første to deler av den i 1558 og 1560. Hans svigersønn, Caspar Peucer, fullførte arbeidet og ga den ut samlet i 1572.

Chytræus' mest omfattende historiske arbeid er imidlertid hans *Chronicon Saxoniae*. Som Sleidan hadde behandlet Sydtyskland, ville Chytræus ta for seg Nordtyskland. I 1585 kom første utgave som var uten bok- og kapittelinndeling, men lett å dele i Vandalia, Saxonia og Westphalia. Utgaven fra 1588 er utvidet til å omfatte Norden og har følgende tittel: *Chronicon Saxoniae et vicini orbis Arctoj*. I 1590-årene kom verket ut flere ganger, hele tiden med forbedringer og utvidelser. I alt kom det til å omfatte 31 bøker, og Sachsens historie utviklet seg til en hel Europahistorie.

Chytræus' mange kilder til verket finnes i hans korrespondanse med mer enn 400 personer. Til enkelte personer er det bevart minst 60 brev på latin. Fra 70-årene antar disse brevene historisk karakter som vi ser det i hans brev til Simon Skriver i Oslo i 1588, til Niels Olsson fra Tønsberg, til Jens Nielsson i 1589, og endelig til Jørgen Eriksson i Stavanger i 1590. For å stille korrespondentene tilfreds måtte han utgi flygeblad og årlige krøniker. Dem sendte han til sine brevvenner for korrigerering og trykte dem senere opp i Saxonia. Nedenstående tekst er et eksempel på en av hans årlige krøniker.

Chytræus var en særdeles etterspurt mann. Han organiserte landskirker i flere av de tyske land og ble tilbudt stilling ved universiteter i Tyskland, Danmark og Sverige, men takket nei. Som et eksempel på hans virksomhet kan organi-

seringen av Helmstedt universitet nevnes. Det ble grunnlagt i 1576 og dets historieinstruks ble influert av Chytræus. Det ble her opprettet to professorater i historie, noe som var helt uvanlig på den tiden.

Chytræus ga med sine forelesninger historie en selvstendig stilling ved universitetet i Rostock, men utfra samme syn som vi finner hos Melanchthon og Luther, utfra nyttehensynet, og overveiende i poesiens og retorikkens interesse. Men selv om forelesningene manglet pragmatisk karakter, lyktes Chytræus i den metodologiske videreutvikling av historiestudiet, spesielt av historiens hjelpevitenskaper genealogien og kronologien. Den nære forbindelse den tid så mellom geografi og historie, fremgår av nedenstående tekst.

Chytræus' betydning for faget historie ligger også i hans ansporing av studenter til historieskriving. Av Chytræus' elever her i Norden kan nevnes islendingen Arngrinus Jonas (Arngrimur Jónsson) som skrev om Islands historie. Også for Oslohumanisten Halvard Gunnarsson, lektor i Oslo 1577-1608, var han en inspirasjonskilde. Halvard studerte i årene 1566-72 i Rostock og tok sin magistergrad mens Chytræus var ansatt der. Halvard forfattet senere en versifisert utgave av Carions krønike i to bind (1596 og 1601) samt en nasjonalhistorie, Norges kongekrønike (1606).

Inger Ekrem

SCHONLANDIA XIII NOVA TABVLA

Sebastian Münsters «Schonlandia XIII Nova Tabula» 1540.

En kort og geografisk beskrivelse av en god del øyer i det Baltiske hav og de øvrige områder i Norden samt en liste over deres sistlevende konger.

Tysklands nordlige naboområde, Scania og Scandinavia, som de gamle kalte et stammevrksted og Plinius en utrolig stor folkelivmor, har i mange århundrer vært skilt i tre meget store riker, Danmark, Sverige og Norge, og strekker seg over et sammenhengende område fra den femogtyvende lengdegrad langs Norges vestkyst like til den femogfemtiende, d.v.s. til Viborg, Karelia og Hvit-sjøen. Parallellen femogfemti grader fra ekvator som går gjennom Eideren og øyene Femern, Falster og Bornholm, er

den første av breddegradene som går fra Østersjøen i syd til det hyperboreiske hav eller Ishavet. Sekstigraders parallellen går gjennom Oslo i Norge, Skara, Nerike og Stockholm i Sverige og Pärnu i Livland. Polarsirkelen berører Islands sørkyst på den 355. lengdegrad og går i en lang strekning gjennom Nidaros i Norge som tidligere var sete for erkebiskopen, provinsene Jemtland og Medelpad i Sverige og Jyväskylä og Viborg i Finland. Derifra strekker disse rikene

seg til den toogsyttiende breddegrad som utgjør grensen i nord mot Ishavet som går rundt hele Norge og Sverige. Man fortalte at engelskmennenes skip i år 1555 for første gang seilte gjennom det havet rundt Norge og Sverige fra vårt Vesterhav til Dvinas munning ved Sankt-Nikolas-fjorden i Moskva<riket> og senere tilbake igjen⁶ fordi Østersjøen var stengt på grunn av svenskekrigen.

At hele Danmarks rike med rette kalles østersjøisk fremgår av øyene og halvøyene hvorav den største er den kimbriske halvøy i vest der Eiderelven skiller Romerrikets nordligste provins Holstein, før kalt Nordalburg, fra slesvigsk eller sønderjysk maktområde som, som det første under dansk herredømme og jurisdiksjon, ligger på en smal strekning på seks eller åtte mil mellom det østlige havet, eller Østersjøen, og Vesterhavet. De mest fremstående byene på østkysten er Slesvig, hovedstaden i Angeln, tidligere berømt handelssted og bispesete grunnlagt av keiser Otto i år 946, Flenopel eller Flensburg som ligger på en lang strekning mellom åsene og fjorden, <en by> som på grunn av byggevirkksomhet og handelssamkvem med mange folkeslag er i blomstring nå for tiden, og som først fikk byrettigheter av hertug Valdemar av Jylland i 1288. Haderslev som ligger syv mil ovenfor Flensburg fikk byrettigheter av den samme Valdemar i 1292. På vestkysten <ligger> Tønder som Abel, hertug av Jylland, ga byrettig-

heter i 124<3>⁷. Husum ved Høyerbukten er konkurrent til Flensburg, et nytt handelssted som Adolf, hertug av Holstein, først i vår tid ga lover og egen jurisdiksjon i 1582. Tønning i Eiderstedt, ikke langt fra Eiderens utløp, har på samme måten først kommet opp nå.

Fra Kolding (som er navn på både kongeborgen, byen og elven som flyter forbi) og Ribe, som ligger tvers overfor ved Vesterhavet og er bispesete og et kjent handelssted, begynner Nordjylland som ligner en hånd som stikker ut fra kroppen og etterhvert blir bredere, og hvis vestlige del er goldere, men likevel har rikelig med gode beitemarker. Østsiden er mere oppdyrket med grøderike åkrer og med byer som det i hele Jylland finnes 28 av samt 20 kongeborger, 14 klostre og 4 bispebyer hvorav Århus, remernes hus, 12 mil ovenfor Kolding ble innviet av <erkebiskop> Adaldag av Hamburg omkring år 1000. Ovenfor denne <Århus> blomstrer den mindre byen Randers. Mot nordvest <riktig: nordøst>⁸ ligger kongeborgen Kalø og den store halvøya Helgenæs. Som nabo mot vest og i det indre av landet ligger storbyen Viborg som i gammel tid ble bestemt til tingsted for Jylland og er kjent for sitt bispesete og storfe- og hestemarked som det sendes mange tusen <dyr> fra til Tyskland hvert år. Ti mil ovenfor denne ligger Ålborg, en skjønn by og et folkerikt handelssted ved Limfjorden som er en meget dyp fjord som skjærer seg

6) 1589: «strakte seg mot».

7) 1589: «1243».

8) 1589: «mot øst».

gjennom nesten hele Jyllands bredde og sprer seg i sidefjorder og bukter seg rundt øyer og halvøyer og utgjør en meget nyttig vei for varetransport. Den deler Vendsyssel som er Jyllands nordligste provins fra resten av halvøya slik at den bare henger sammen ved et smalt eide i vest. Vendslia eller Vendsyssel strekker seg fjorten mil fra Limfjorden, der Ålborg ligger, til Skagen, det ytterste forberget på den kimbriske halvøya, et farlig rev eller en grunn sandbanke i storhavet der overfarten til den nærmeste norskekysten ikke er mere enn åtte mil. Biskopen i Vendsyssel ble først kalt bispen i Børglum etter klostret der han bodde, men har nå sete i Ålborg.

Den kimbriske halvøys mere kjente øyer er ved vestkysten den som Ptolemeus kalte Saksenholm, nå Helgoland ikke langt fra Eiderens utløp, eller Strandfrisland⁹ som før hang sammen med fastlandet i området ved Husum og Bredstedt, dessuten Föhr, Sylt ved Tønder, Rømø, Mandø, Fanø ved Ribe og Nyminde nedenfor Ringkøbing. På østsiden nedenfor Skagen ligger Hirsholmene og naboholmer, Læsø ved byen Sæby i Vendsyssel, nedenfor Århus ligger Tunø og Samsø

som er større og delt i fem kirkesogn, og endelig Endelave utenfor Vejleområdet. Øst for Kolding og Haderslev ligger Fyn som er ti mil lang og like bred, og som på grunn av det gode jordsmonnet og de mange innbyggerne har mange byer og bygder, og der Odense ligger nesten midt i og er hovedstad og bispesete. Denne <øya> er i alle retninger, men mest mot syd, nært og kjært¹⁰ omgitt av vel tredve øyer hvorav Als, som ligger i retning av Flensburg, er vel tre mil lang og pryder seg med mange kirkesogn, og Sønderborg som nå er sete for Hans den yngre, hertug av Holstein. Derfra mot øst ligger Ærø og Langeland som har navn fra lengden. Og mellom dem og Vagrias ytterste forberg må Femern eller Lille Kimbria, som er to mil lang og én bred og utmerker seg ved byen Burg og fire kirkesogn, tilsist regnes med her på østkysten.

Men Danmarks viktigste og største øy og nå for tiden hovedstad i hele riket, sete for kongens slott og akademiet, er frem for alt Sjælland, fjorten mil lang og seksten bred, som skilles fra Fyn med det fire mil brede sundet <Store>belt som hele dette østlige Balterhavet <Østersjøen> har navn fra. På samme måten er den skilt fra Skåne i øst ved et fem tusen skritt bredt sund, mellom Helsingør eller borgen Kronborg og Hålsingborg, som vi kan kalle den danske Hellespont. Gjennom dette sundet har skip fra England, Belgia, Frankrike og Spania sin

9) Jfr. øya Nordstrand utenfor Husum.

10) 1589: «tett».

adkomst til disse østersjøkystene, til Preussen, Livland og Sverige.

Sjællands og hele Danmarks rikes hovedstad København, der kongeborgen nå er, ble grunnlagt på en øy mellom Sjællands fastland og Ama<ger>¹¹ av Absalon, biskop av Roskilde omkring år 1165, og gitt faste privilegier av Jakob, biskop av Roskilde, femtende mars 1254. Byrettigheter fikk den først av kong Christoffer i 1443. Christian den første grunnla akademiet i 1478, som hans barnebarn Christian den tredje gjenreiste i 1538 etter at det hadde brutt sammen, og Frederik den annen rundhåndet utvidet i krigens tid, i 1569.

Det tidligere bispesetet Roskilde ved elven eller havsfjorden Ise som strekker seg langt fra nord inn midt i Sjælland, har fått navn etter grunnleggeren kong Roe og de mange kildene og ble gitt byprivilegier av Svein Haraldsson omtrent år 1000. Domkirken i byen, som ble grunnlagt av kong Harald den sjette i 948, ble videre prydet av sønnen Svein. Begge er gravlagt der sammen med dronning Margrethe, den danske Semiramis, Christoffer av Bayern, Christian den første og den tredje og Frederik den annen.

Utenfor Sjællands sørkyst ligger øyene Lolland og Falster som et smalt sund skiller ved Gedser odde der det til Tysklands nærmeste kyst og havnen Rostock er en overfart på syv mil. Mot øst <lig-

ger> Møn, som kan sees langt til havs på grunn av de hvite krittklintene, nær byen Præstø, og Amager som er københavnernes hage og spiskammer, og i Øresund <ligger> Ven som nå er Uranias <Urani-
borgs> sete.

På den andre siden av Hellesponten ligger Skåne, på den største halvøya i Norden, som Plinius også kaller Scandia og Scandinavia og den andre verden. Den sørligste delen er meget vakker og meget rik på korn, med tett befolkning og mange byer. Langs vest- og sørkysten ligger Hälsingborg, Landskrona, Lund som før var erkebiskopens sete og «Ellebogen» <Malmö?> som etter bygningenes og festningsverkernes prakt kommer nest etter København. Etter disse er Falsterbo, Falkenberg¹², Ystad, Åhus, Sölvesborg, Ängelholm og Ronneby på sven-
skegrensen nær Kalmar mest kjent blandt disse folkene.

Mot nord ovenfor Hälsingborg <ligger> Laholm, Halmstad og Varberg like ved Elvsborg og Ny Lödöse der grensene til Nordens tre riker, Danmark, Sverige og Norge, møtes.

Siden jeg en annen gang skal snakke om Sveriges provinser, legger jeg nå til en kort beskrivelse av de mest fremtredende steder og kyster i Norge, som nå er forenet med Danmarks rike, alene i den hensikt å oppmuntre de lærde personene Anders Foss, biskop i Bergen, og dikte-

11) 1589: «Amager».

12) 1589: «Trelchenborch».

ren som er elsket av Gud og musene, biskop Jens Nilssøn, og andre fedrelandsvenner, til en eller annen gang å meddele en fullstendig og omhyggelig utarbeidet beskrivelse av Norge til utlendinger.

Norge (som betyr Nordveien) som før var et eget rike i Norden men nå er underlagt Danmark, strekker seg med sin klippekyst som omgir det svenske rikets provinser mot vest og nord i en lang og svingete krets stadig avbrutt av fjorder, fra den 59. breddegrad til den 72., til den russiske grense utenfor Vardøhus. Hele landet er fullt av nesten vedvarende meget høye og ville fjell og klipper med daler imellom der innbyggerne bor og har levestilen fra et beskjedent jordbruk og meget rike beiter mens nesten alt korn blir innført. I vest og nord omflytes det av Norskehavet og Ishavet og kløves stadig opp av mange fjorder som skjærer seg seks, åtte, ti eller flere mil inn i landet, men ofte ikke er mere enn halvt så brede.

Kystene både dekkes og beskyttes av flere tusen øyer, av ulik størrelse med seks eller åtte mils omkrets eller bare en enkelt eller en halv mil, som strekker seg omtrent seks mil ut i havet fra fastlandet og alle steder omgir det med skjær som

stikker opp av vannet eller er skjult under det, og som demper, akkurat som skanser, mot havets angrep når det piskes opp av voldsomme vindkast.

I hele Norge er det nå fem kongeborger og hovedlen hvorav Båhus ligger lengst mot sør og nærmest oss. Den er nabo til byen Ny Lödöse som tilhører riket Sverige som via det trange utløpet av Trollhättan-elven mellom Norge og Halland har sin eneste havn til Vesterhavet ved Elvsborg nedenfor Ny Lödöse. Av Båhus lens byer er Marstrand som ligger på en steinete halvøy, berømt for sildefiske, og Kongelv og Oddevold mere ukjente.

Akershus ligger ved byen Oslo innerst i den syv mil lange Oslofjorden, fireogtyve mil fra Båhus. Fra den provinsen utskipes det hvert år til Spania og andre folk lange skipsmaster, eike- og granbjelker og trelast til husbygging, i stor mengde og til billig pris. Byene i denne provinsen er bisepset Oslo, Tønsberg eller Kongsberg syv mil vest for Oslo, Frederikstad, Sarpsborg og Skien der det er kobber- og jerngruver. Store og lille Hamar er områder som før utmerket seg med sin egen biskop, men nå er underlagt Oslobiskopens oppsyn. De ligger tyve mil ovenfor Oslo rett mot nord og skilles av Mjøs-fjorden som ligger mellom dem en tolv mils vei.

Norges kyst går fra Oslo ikke nordover, men mot syd eller sydsydvest til den ikke ligger lengre enn åtte tyske mil fra spissen av den kimbriske halvøy. Navnene på de skrekkelige stedene ved kysten tas trolig fra havner og skjær og ferskvannsfjorder, og jeg vet ikke om det er umaken verd å nevne dem.

Bergen som er det mest berømte handelsstedet og kornkammer for hele Norge, og sete for lensherre og biskop, ligger ti mil nordvest for Karmsund, fireogtyve fra Lindesnes og målt etter den buktende kysten hundre mil fra Båhus, og på den 61. breddegrad. Den har under seg byen Stavanger.

Byen Nidaros har navn etter elven Nid og rosen som er navn på kirken, Trondheim på folkemålet, og ligger femti norske eller hundre tyske mil rett nord for Bergen. Før var den erkebiskopens sete og det norske rikets hovedby, nå er den trykket ned i trelldom. Den har et meget stort bispedømme der det fanges mye fisk, som senere sendes til Bergen, og der det samles kostbare skinn.

Norges og den kristne verdens ytterste og siste borg mot nord og øst er Vardøhus på den lille øya Vardøy som har en omkrets på halvannen norsk mil. Selv er borgen liten og avlegs nå til dags uten en eneste befestning og utmerker seg hverken med tårn eller kastell. Til den ligger en bygd¹³ som består av fiskerhytter. I denne borgen eller dette huset bor kongens lensherre om sommeren og styrer dette vide kystområdet i den kalde sonen ved den 71. breddegrad like til Russlands grense. Det finnes ikke noen annen <borg>, den eneste er Vardøhus som etter det vi har hørt ligger etthundreogfireogførti norske mil, som utgjør nesten tre hundre tyske, fra handelsstedet Bergen. Derfra til det russiske handelsstedet

Sankt Nikolas ved Dvinas utløp under polarsirkelen på den 65. lengdegrad regnes det tohundre tyske eller hundreogåtte norske. Fra Vardøhus mener de nemlig at det er tyve mil mot sørsørøst til øya Kildin og Kola, til den første byen, kalt Malmis av nordmenn, i Russland i det området. Derfra til forberget Tiribisnes <Teriberka?> fire, til De syv øyene tolv, til øya Sitera seks, til Lapplands forberg Svyatoy Nos tolv. Mellom det og Kondomes tvers overfor på den russiske kysten gjennom streket til Hvitsjøen til De tre øyene <er det> seks <mil>. Derfra tolv til Panonuselvens utløp hvorfra man fra Lapplandskysten setter over til den østlige eller russiske kysten av Hvitsjøen (som er tolv mil bred) og derfra seiler de videre tolv mil til forberget Scarugel, og så etter ennå tolv kommer de til Sankt Nikolas.

I tillegg til disse store områdene på fastlandet, er mange øyer i Vesthavet underlagt riket Norge, hvorav den største er Island som noen mener ble kalt Thule av de gamle, og at navnet kommer fra den egyptiske kongen Thule som etter å ha seilt rundt hele jorden og undersøkt mange folks skikker, lot henge opp i Memphistemplet bilder av jorden og områdene slik beretningen også var i Apollonius' Argonautica. Da han spurte oraklet om det fantes noen større konge enn ham, svarte seeren: «Først er Gud, dernest ordet, og ånden med dem. Deres makt er evig. Men du, dødelige, gå hurtig bort for du har fullført et sporløst

13) 1589: «liten bygd».

liv.¹⁴» Da kong Thule etter dette orakel-utsagnet var gått ut av templet, ble han straks drept av sine egne menn og måtte bøte for hovmotet så denne straffen skulle advare andre om ikke å fremheve seg selv når det går godt. Men hvordan det nå var med denne Thule, strekker Island seg fra den 352. lengdegrad mer enn hundre tyske mil østover og er omtrent seksti bred. Det er bebodd langs hele kysten av mennesker som helst får leve-måten fra fiske, og fra fedrift. Men de midtre områdene er tynnere befolket på grunn av ugjestmildheten til de meget høye fjellene som er nesten dekket av evig snø. Kjeks¹⁵ (som de mere fremstående spiser, men må importeres, mens de andre lever av tørrfisk i stedet for brød), mel, bygg-gryn, øl, jern, kobber, engelsk klede og handelsvarer bringes hvert år på skip av kjøpmenn fra Hamburg, Lübeck, Bremen og så videre. Til gjengjeld skiper disse ut baller av fisk som er hardnet i kulden, hauger av svelle som blir gravet ut på øya, hvalolje, smør, talg, kuhuder, skater og vadmelsklede. På hele øya finnes det to biskoper som sendes dit fra akademiet i København, hvorav den ene styrer den nordlige del av øya og den andre den sørlige og har sete i Skálholt, og begge har i tilknytning til sine hus en liten skole der de på egen omkostning er forpliktet til å ernæ-

re og opplære fireogtyve gutter. De er lærenemme for vi har også i denne skolen i Rostock hatt noen islendinger som var måtelig godt opplært i latin og gresk, og i elementær matematikk, og ble rettroende og vellærde i den kristne tro. Men det finnes noen islandske geografiske kart og på dem i sørvest ser man halvøya Snæfellsjökull, og de meget høye fjellene dekket av snø ses mer enn tredve mil ut i havet. Derfra, forteller de, seiles det rett mot nordvest til Grønland som er rik på alle slags skinn og fisk, slik at når de har mistet Snæfellsjökull av syne, ser de etter tre dager Grønlands høyeste fjell som kalles Hvitserk¹⁶ av sjøfolk.

Inn i landet mot øst fra Snæfellsjökull ligger lensherrens sete Bessastaðir ved fjorden Hafnarfjörður. Sjøfolk kaller havnene på sørkysten Hafnarfjörður, hvor lensherrens borg er, Straum¹⁷, Vatnleysuvík, Keflavík, Båtsandar, Þorlákshöfn, Eyrarbakki og så videre, men jeg har ikke kunnet finne alle disse navnene på det geografiske kartet. Avstanden fra Elbens munning til den islandske fjorden Båtsandar er omtrent firehundre mil.

Nedenfor Island mot sør ligger Færøylene¹⁸. Derfra¹⁹, nesten til 64. breddegrad og sør for disse <ligger> Shetlandsøye-

14) Seerens svar, som er på gresk, er tydet av universitetslærer Bente Lassen.

15) Egl. dobbeltstekt brød.

16) Hvitserk, nå trolig Gunnbjørnfjellet, Grønlands høyeste fjell, på østkysten mellom Angmagalik og Scoresbysund.

17) Jfr. Straumsvík.

18) 1589: «Gemonæ insulæ» (= Vestmannaeyjar?).

19) 1589: «Inde Faræ» (Så følger Færøylene).

ne som etter det noen har skrevet, kalles Tillensell og som Orknøyene henger sammen med i en kjede som trekker seg like til Skottlands kyst.

Over disse vidstrakte land- og havområdene hersket i år 1500 kong Hans hvis far Christian, som ikke kom fra en kongelig, men fra den gamle og berømmelige oldenburgske og delmenhorstiske greveslekt, og som av Gud, som oppretter og overdrar riker, ved denne anledning ble opphøyd til Danmarks, Norges og Sveriges rikes høyeste verdighet.

Fra Karl den stores tid styrte konger fra én slekt av dansk kongelig blod i en sammenhengende rekke Danmark i sekshundre år like til Valdemar den fjerdes datter Margrethe, den danske Semiramis, som ble kalt fra denne jord i år

1412. Henne fulgte søsteren Ingeborgs dattersønn, hertug Erik av Pommern, som hun hadde i sitt ekteskap med hertug Henrik av Mecklenburg etter datteren Maria, men han trakk seg til sist, i 1438, trett av maktens bekymringer, tilbake til Pommern. Etter ham hevet danskene til kongeverdigheten Christoffer, sønn av Eriks søster Sophie, barnebarnsdatter av Valdemar den fjerde, og pfalzgreven Hans, og etter hans død i 1449 erstattet de ham med Christian den første, sønn av Diderik, greve av Oldenburg, og Hedvig (datter av Gerhard den første, hertug av Slesvig), og han fikk sønnen Hans og ble stamfar til den nåværende danske kongeslekten.

Christian den første av den oldenburgiske greveslekten ble valgt til konge av Danmark i 1449 og døde i 1481.

1 Hans, Danmarks, Sveriges og Norges konge, død 1513.

2²⁰ Christian II flyktet fra riket 1523, fanget 1532, død 1559.

3 Frederik I, konge 1523, død 1533.

|
Christian III, konge 1536, død 1559.

|
Frederik II, død 1588.

|
Christian IV, Danmarks konge.

20) På grunn av sideskifte fremgår det ikke hva slags tilknytning skriveren har tenkt seg mellom Hans, Christian og Frederik, men nummereringen viser rekkefølgen.

Sveriges rike på den umåtelig store nordlige halvøya, som de gamle kalte Skandinavia og som er omgitt av Ishavet, Norskehavet og det Baltiske havet, omfatter nå for tiden de vide og brede områder som ligger åpne mot øst og avgrenses av Norge i vest, en bukt av det Baltiske eller Tyske havet tvers overfor Wislas og Oders munning i syd, mot nord går det nesten til Ishavet og mot øst til det novgorodske Russland. Det går fra den 57. breddegrad og til den 73. og fra den 35. lengdegrad til den 58. i bredde. Det består dels av noen gotiske provinser som Östergötland der Skara²¹ er bispesetet, skilt i øst av sjøen Vättern, Södergötland eller Småland, «Quiscia»²², Varend der Växjö er hovedbyen, Moringen, og tvers overfor Småland den 18 mil lange øya Öland, delt i like mange kirkesogn, som er befestet med borgen Borgholm. Dels er det noen norske eller svenske <provinser>, som Uppland hvis hovedbyer er Uppsala og Stockholm. Og Stockholm ble grunnlagt av kong Valdemar omtrent år 1250 på en øy i Mälarfjorden og er nå for tiden hovedstad og slott for hele riket, et folkerikt og berømt handelssted, meget velegnet til varedistribusjon via Mälarsjøen som vidt og bredt strekker sine armer inn i landet og tar mot elver fra ulike provinser i riket slik at varer som blir bragt fra Tyskland og andre folk på skip lett kan

fordeles til fjernliggende steder, og varer fra Sverige i sin tur kan bringes tilbake. Adkomsten fra havet i øst er åpen gjennom en innsnevring i et dypt elveleie, og tre mil øst for byen ligger det meget faste tårnet Vaxholm, og i leden bjelker fra egnen som er festet til bunnen med staver²³ og styrket med bropæler. Slik beskytter de inngangen så ingen skip kan seile ut eller inn mot viljen til kongens prefekter som holder vakt der.

Sør for Mälaren²⁴ ligger de södermanlandske byene Tälje og biskopens sete, Strängnäs, og slottet Gripsholm. Mot sjøens vestside ligger Västmanland og byene Västerås og Arboga. Örebro er hovedslottet i Nerike, og derfra mot nordvest <ligger> østre, vestre og søndre Dalarna som er berømte for sølv, kobber og jern.

21) 1589: «Östergötland der hovedbyen er Linköping, Vestergötland der Skara ...».

22) 1589: «Tuiscia».

23) «med nedramningsmaskiner».

24) 1589: «Mälarens bredd».

Nærmest Uppland mot nord ligger Gestrike, så Hälsingland, deretter Medelpad og sist det nordlige og sørlige Ångermanland som Jemtland ligger vest for. Deretter følger Norrbotten som er delt i Västerbotten og Österbotten, provinser som brer seg ut over et stort landområde, og endelig mot nord <ligger> Skridfinland, Lappland og Bjarmeland. Den Botniske bukt som strekker seg fra det Baltiske havet rett mot nord mot Toronia og lengre enn polarsirkelen, skiller Sveriges rikes egentlige provinser, hvorav de fleste er gamle, fra den meget store halvøya Finland som utgjør en trekant der Ålandsøyene og bispesetet Åbo er toppunktet, vendt mot sør. De to sider som avgrenses av den Botniske bukt og den Finske eller Venidiske, er hver især nesten etthundreogfemti tyske mil lange. Grunnlinjen, som er av samme lengde, strekker seg fra den Botniske bukten til den fjerneste finske kysten, til Viborg under polarsirkelen. Finland deles i det sørlige og nordlige, som de vidstrakte finske områdene øvre og Nedre Satagundia, Savolaks og Tavastland hører til.

På den andre siden av Finskebukten ligger Karelia hvis hovedby er Kexholm <Priozersk>, og mot sør Vuoksen <Vuoksa> der elven Lovat, som naboe-

ne kaller Dnjepr, renner forbi Novgorod med utløp ovenfor Koporje. <Der ligger> Ingermanland der Jamy <Jamburg> og «Solonscia» der Ivangorod er hovedborgene i Narvaområdet.

Svenskenes provinser i Livland

Opp til disse mot sør grenser esternes livlandske provinser fra Narva til Reval <Tallinn> og Pärnu: Allentack <Alutaguse> der Narva, Wierland <Virumaa> der Wesenberg <Rakvere>, Harrien <Harjumaa> der Reval er hovedstad, Jerwen <Järvamaa> der Wittenstein <Paide>, Wiek <Läänemaa> der Hapsal <Haapsalu> er bispesete, og Dagö <Hiiumaa>, og størsteparten av alle disse områdene på den andre siden av Finskebukten ble underlagt for første gang i vår tid på grunn av Johan IIIs tapperhet og svenskenes lykke da Reval frivillig hadde underkastet seg svenskenes konge Erik XIV i 1565.

Svenskenes og goternes meget vidstrakte og gamle rike som i noen hundreår ble styrt av innfødte og hjemlige konger, hadde i ubrutt rekke i nesten tohundre sammenhengende år konger av Sankt Eriks etterslekt, som jeg skal legge frem for lesernes øyne i en kort tabell.

Sankt Erik, Sveriges tiende konge med dette navnet, som grunnla domkirken i Uppsala og som den første la Finland, som før hadde vært et lydrike under moskovittene, til det svenske riket omtrent år 1150.

Sveriges konger ²⁵

Sankt Erik år 1150.²⁶

Knut år 1168 e. Kr.	Valdemar I, konge av Danmark	
Erik XI 1220 - - - - -	Richissa	

Erik XII den stamme år 1222 e. Kr.	Ingeborg	- Birger, hertug av Östergötland
---------------------------------------	----------	-------------------------------------

Valdemar, konge 1250, byen Stockholms grunnlegger	Magnus år 1277	
--	----------------	--

Birger, konge år 1290, grunnla Viborg og la Karelia til Sveriges rike.	Erik	Valdemar	
--	------	----------	--

Magnus hertug, halshogd
av rikets senat.²⁷

Magnus Smek valgt
til Sveriges og
Norges konge som
gutt, først vel-
lykket og blomst-
rende, men til sist
avsatt av rikstendene
på grunn av utukt og
tyranni og for-
drevet av søster-
sønnen Albert.²⁸

Eufemia,
hustru til
Albrekt den
første, hertug
av Mecklen-
burg 1336.

Erik Håkon, Norges konge hvis hustru var Margrethe, Danmarks dronning og Valdemar IVs datter.

Olav som da han
døde 1387 ble fulgt
av moren Margrethe

Albert, Sveriges konge 1363	
--------------------------------	--

25) Linjen mangler i den trykte teksten fra 1589.

26) Linjen mangler i den trykte teksten fra 1589.

27) 1589: årstallet «1326».

28) 1589: årstallet «1363».

Da Sverige i noen århundrer hadde blitt forsvart og utvidet med tapperhet og hell av disse innfødte og hjemlige konger, kom den høyeste kongeverdigheten til Danmarks konger under hvilke det bølget frem og tilbake i mer enn hundre år, idet det dels adlød dem en lang tid, dels ristet dem av seg under påskudd av at de ikke holdt lovene som de hadde svoret under kroningen. Da Albert ble fanget, fulgte Erik, hertug av

Pommern, som var adoptert av den danske Margrethe, i år 1396²⁹. Da han frivillig sa fra seg rikene, og da danskene valgte Christoffer av Pfalz, satte svenskene i hans sted Karl Knutsson, først som riksførstander og etterpå som konge. Da han døde i 1470, styrte Sten riket i mer enn tredve år som riksførstander og ham etterfulgte Svante, Sten den yngre og til sist kong Gustav hvis slekt nedenstående side viser.

Tord Röríksson

Knut, Finlands høvedsmann		Karl
Birgitte, hustru til Gustav Sture	Karl Knutsson, Sveriges konge, død 1470	Sigrid, Nils Stures hustru
Birgitte, hustru til Johan Christiærns-son, ridder	Sten Sture, riksførstander fra år 1470 til 1503	Svante Sture, riksførstander i Sverige fra år 1504 til 1512.
Erik, halshogd av Christian, Danmarks konge. ³⁰		Sten Sture den yngre, riksførstander fra 1512 til 1520.
Gustav, Sveriges konge fra 1523 til 1560.		31
Erik XIV, konge fra år 1560 til 1568	Magnus Karl hertug	Johan III, konge fra år 1568
		Sigismund III, konge av Polen og L<.....> ³² i Sverige, kronet 11. desember 1587.

29) 1589: «1496».

30) 1589: årstallet «1520».

31) 1589: «Svante Stur, greve i Stegholm».

32) 1589: «utnevnt».

Litteraturliste:

Chyträus D. 1614, *Epistolæ editæ*, utg. av D. Chyträus, authoris filius (Hannover).

Gunnarssøn H. 1992, *Norges Kongekrønike med innledning, oversettelse og noter ved I. Ekrem* (Oslo).

Hoem A. 1986, *Norge på gamle kart* (Oslo).

Klatt D. 1909, Chyträus als Geschichtslehrer und Geschichtsschreiber i Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock b. V hefte 1 s. 1-203 (Rostock).

Kohfeldt G. 1902, *Der akademische Geschichtsunterricht im Reformations-*

zeitalter, mit besonderer Rücksicht auf David Chytraeus in Rostock i Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte Jg. XII s. 201-228 (Berlin).

Krabbe O. 1854, *Die Universität Rostock* (Rostock).

Krabbe O. 1870, *David Chyträus* (Rostock).

Paulsen P. 1897, *David Chyträus als Historiker* (Rostock).

*Inger Ekrem og
Ferdinand L. Næshagen*

Bokanmeldelser

Quintus Horatius Flaccus, Diktkonsten – Ars Poetica. Latinsk text med metrisk översättning, introduktion och kommentarer av Arvid Andrén, Paul Åströms förlag, Jonsered 1992. ISBN 91 7081 041 9

En viktig del av det antika arvet utgör Horatius' litterära brev till Piso om diktkonsten. Det är inte få *aurea dicta* som hämtats från denna källa. Därifrån kommer bland annat uttrycket «att blanda det nyttiga med det sköna» (*omne tulit punctum qui miscuit utile dulci*). Det hände visserligen att Homeros råkade «slumra till» (*bonus dormitat Homerus*) men hans storhet bestod enligt Horatius

att han «rycker åhöraren mitt in i handelsens flöde» (in medias res). Det inflytande som denna lärodikt utövat på eftervärlden är betydande, och då tänker jag inte bara på Boileau.

Nu har Paul Åströms ambitiösa förlag givit ut denna viktiga skrift i en häändig och vacker liten trycksak, och där kan man inte bara finna den latinska texten.

Boken är också försedd med inledning, översättning och kommentar som gjorts av en nestor i svensk antikforskning, den lärde klassiske arkeologen och filologen Arvid Andrén. Den svenska översättningen förefaller kanske på sina ställen en aning tung, men det är då sannerligen inte lätt att prestera en metrisk översättning av ett så krävande diktverk som *Ars Poetica*. Horatius skrev ju inte detta diktarbrev som en förströelse för stunden. I stället laddar han det med estetiska betraktelser och bilder, som sannerligen inte är enkla att förstå om man vill rasa igenom dikten på nolltid.

Om en konstnärs bekymmer talar Horatius redan i början av verket: «En cypress kan du kanske / avbilda, men en skeppsbrutens räddning mot erlagd betalning?» (Et fortasse cupressum / scis simulare: quid hoc? si fractis enatat exsces / navibus, aere dato qui pingitur?). Resonemanget sammanfattas med «Kort sagt, välj vad du vill, blott enhet

och enkelhet råder» (denique sit quodvis, simplex dumtaxat et unum). Dock också detta mål är svårt att uppnå: «min strävan till korthet / leder till dunkel»: ett uttryck som kanske är lättare att förstå på latin: «brevis esse laboro / obscurus fio».

Horatius uppträder ofta som satiriker i denna dikt, där han gärna låter sin dräpande ironi drabba misslyckade skaldeböder. Det är också åtskilliga goda råd han ger sina kolleger, som när han uppmanar dem detta: «Välj er, ni diktare, ämnen lämpade för era krafter, överväg länge vad edra skuldror vägrar att bära.» (Sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam / viribus, et versate diu, quid ferre recusent, / quid valeant humeri). Horatius har också mycket att ge när han i skaldebrevet går igenom de olika genererna i diktkonsten, från epiken och framåt i den grekisk-romerska litteraturen. Han hade dock svårt att riktigt uppskatta den form för komedi, som odlades i det demokratiska Athen i klassisk tid: «men dess frispråk förde till missbruk och kränkning / värda att stävja med lag: den lagen antogs och kören / tystnade nesligt sen den berövats rätten att smäda.» (sed in vitium libertas excidit et vim / dignam lege regi: lex est accepta choruse / turpiter obtulit sublato iure nocendi.). Horatius gillade således inte Aristofanes' frispråkighet, som förvisso inte hade någon plats i det augusteisk systemet med dess politiska dubbelmoral. Denna lärodikt säger därför åtskilligt inte bara om den antika diktkonsten generellt utan också om hela den kulturella och politiska miljö, i vilken Horatius levde och verkade.

Hugo Montgomery

*Halvard Gunnarssøn: Norges Kongekrone.
Med innledning, oversettelse og noter ved Inger Ekrem.
Universitetsforlaget, Oslo 1992.*

Gjennom generasjoner har det vært tatt som en selvfølge at studiet av latin omfattet bare klassisk latin og intet annet. Latin fra senere epoker ble oppfattet som dekadent og uverdig for enhver akademiker å beskjeftige seg med.

Det en slik arrogant holdning avslører er at man totalt er blind for og uinteressert i utviklingen av det latinske språk i perioder da latin var et universalt kommunikasjonsmiddel i bruk i store deler av Europa såvel på det politiske og kirkelige plan som på det vitenskapelige. Og dette siste var ikke det minst viktige i epoker der forskningen – spesielt innenfor realvitenskapene – vokste frem med akselererende fart. I Middelalderen, Renessansen, Barokken og i Opplysningstiden var latinen det språk som åpnet adgangen til de ulike tiders viten, og dette i en slik grad at selv småskrifter ble lest og kommentert langt borte fra det landet de var blitt til i.

Riktignok unngikk ikke latinen å bli merket av denne utvikling. Begreper som hadde et klart definert idéinnhold i antikkens Roma, fikk ofte nye betydningsnyanser i senere epoker. Dette ser man tydelig i den medisinske og astronomiske faglitteratur. Et begrep som *anima* (sjel) ble f.eks. i kretsen omkring Tycho Brahe i Danmark ofte brukt i betydningen *motorisk kraft*, et uttrykkssett som ikke innehadde noen tilknytning til ideen om en verdenssjel slik man

finner denne definert til dømes hos Giordano Bruno og Tommaso Campanella.

Sett i dette perspektiv er det meget for tjenstfullt av Inger Ekrem å våge å bryte med fortidens énsidige kretsing omkring klassisk latin, og begi seg inn i en verden med nye latinske begrepsdannelser og i et tidsavsnitt hvor tilfredsstillende leksika fremdeles er mangelføre.

Utgiverens hovedansvar har vært å utgi på ny den renessanselatinske teksten til Oslohumanisten Halvard Gunnarssøns *Norges Kongekrone* fri for de trykkfeil og øvrige lapsuser som originalutgaven av 1606 er beheftet med. Ettersom dette verk ble trykt bare én eneste gang, har utgiveren måttet gå igjennom tilgjengelige eksemplarer for å registrere rettelser som ulike lesere i samtid og ettertid har skrevet i margin i det eksemplar de var i besiddelse av. Som man kunne vente av en med Inger Ekrems akademiske bakgrunn er disse marginaler på forbillig måte anført i notesystemet med en forklarende kommentar der dette syntes nødvendig.

I tillegg til disse opplysningene har utgiveren anstrengt seg til det ytterste for å skaffe tilveie alle de opplysninger som kaster lys over ovennevnte skrift. Da Inger Ekrem følger den historisk-biografiske metode representert i hennes opprinnelige hjemland ved de kjente litteraturhistorikerne Carl S. Petersen og

Vilhelm Andersen må tilhengerne av den ny-kritiske metode ikke forundres over at hennes utgave er spekket med informasjoner om Halvard Gunnarssøns slekt; en oversikt over Oslohumanistenes egenart, familieforhold og litterære produksjon; en utredning om våpenskjoldet på tittelbladet til Magister Halvards kongekrønike; hele syv tavler med oversikt over Oslohumanistenes etterkommere; en stamtavle over norske konger; en liste over den norske kongerekke; forskjellige norske embetsmenns inntekter i året 1595 osv. – alt sammen nyttige opplysninger for den som ikke har denne informasjonen lett tilgjengelig for hånden.

Viktigere er Inger Ekrems innsats for å klarlegge hvor Halvard Gunnarssøn henter sitt stoff fra. Hans *Norges Kongekrønike* var skrevet med tanke på undervisningen i Norgeshistorien ved Oslo Katedralskole den gang denne institusjon holdt til huse i Olavsklostret i den nåværende Gamlebyen. For å lette innlæringen av dette pensum hadde forfatteren skrevet sin historie på vers, noe som ikke gjør oppsporingen av opphavsstoffet lettere. Når derfor utgiveren klarer på overbevisende måte å fastslå at Mats Størssøns *Norske Kongers krønike og bedrift* i en utgave av Jens Mortenssøn fra 1594 er hovedkilden til Halvard Gunnarssøns lærebok i norsk middelalderhistorie, er det en bedrift det står respekt av. I tillegg får vi vite at Magister Halvard henter stoff fra Sæxos *Gesta Danorum* (1514) og Albert Krantz' *Chronica Regnorum Aquiloniorum* (1546) og *Ecclesiastica Historica* (1547). Videre finner hun passasjer som klart røper Magisterens avhengighet av forfattere som Philip Melancthon og

Caspar Peucer i Wittenberg, David Chytraeus i Rostock, og Bergensbispen Anders Foss.

Med rette fastslår Inger Ekrem at Halvard Gunnarssøn bruker sitt stofftilfang uten noen form for kildekritikk. Dette kan for en moderne leser synes meget merkelig ettersom det Magister Halvard setter på papiret ikke kan regnes for stort mer enn en samling røverhistorier fylt med svulstige overdrivelser og panegyriske vrøvl. Inger Ekrem synes å unnskylde dette med en bemerkning om at denne form for historieskrivning var typisk for tiden. Men så enkelt er dette spørsmål ikke. Studerer man historieverkene til en rekke forfattere i sentral- og syd-Europa fra denne perioden ser man at en historisk-kritisk gjennomgang av kildematerialet var kommet et godt stykke på vei. Magister Halvard henger tydeligvis etter når det gjelder historisk-vitenskapelig metodikk i sin samtid.

Tross den beundring man må ha for det nitidige arbeid som utgiveren har nedlagt i denne utgave, er det steder hvor den kritiske leser vil sette spørsmålstegn. Det første man merker seg er at utgaven gir ingen analyse av Magister Halvards beherskelse av det latinske språk og hans dyktighet som pedagog og poet. Tydeligvis har bruken av den historisk-biografiske metode gjort utgiveren blind for betydningen av disse sider ved Magisterens forfatterskap. Her ville prinsippene fra den ny-kritiske metode ha ført til stimulerende resultater. Slik utgaven nå foreligger, blir det opp til leserne selv å avgjøre hva man skal mene om kvaliteten av Halvard Gunnarssøns poesi. Ettersom de fleste presump-

tive lesere i Norge i dag ikke behersker latin, blir denne side ved hans litterære produksjon ukjent for dem. Det en leser gjerne vil vite er om Halvard Gunnarssøns poetiske uttrykksevne er dilettantetri og talentløshet eller det stikk motsatte – og dette helt uavhengig av om man behersker latin eller ikke.

Allerede begrepene *qualem* i betydningen *som*, *likesom* som utgiveren oppfatter som en lapsus (s. 225 note 6), og *abfuerat* i betydning *natus erat* (s. 194) burde ha fått Ekrem til å sperre øynene ytterligere opp, og brukt disse og tilsvarende språkfenomener som et springbrett inn i Halvard Gunnarssøns åndelige verksted og gjennomanalysert hans poetiske prestasjoner.

Når det gjelder utgiverens oversettelse til norsk, har hun gardert seg med en lengre utredning (s. 96), noe som er rimelig. Man må bære over med at hun ikke – som Arne Garborg da han oversatte *Odysseen* til nynorsk – valgte en gjengivelse i bunden form. Det får også være grenser for hva man måtte forlange av en

oversetter. Ikke desto mindre spekulerer man på hvorfor utgiveren hopper elegant over flere setningsledd i sin prosaoversettelse. Hvorfor unnlater hun å få med seg *quatuor* i verselinje 1276 (s. 195) – for å ta et eksempel – er ubegriplig.

Med rette gjør Inger Ekrem oppmerksom på de manglende tegn på nasjonalisme i Magister Halvards *Norges Kongekrønike*. Hun karakteriserer hans verk snarere som «en tilbakeskuende patriotisme» (s. 78). For ham var det viktig sier hun – å få frem minnene om Norges velmaktsdager som en selvstendig nasjon. Noen opprørske refleksjon over de samtidige politiske tilstander mangler. Det samme gjelder tanker om å få disse forhold forandret.

Denne indirekte form for politisk og kunnskapsmessige bevisstgjøring kom ikke bare til uttrykk hos Halvard Gunnarssøn. Den finnes bl.a. også i enkelte skrifter til Peder Claussøn Friis. At denne intellektuelle nyoppvåkning i Norge vakte interesse og tildels undring i visse kretser i utlandet, ser man av et hyldningsdikt til Bergenserens Cort Aslakssøn, den første norske professor ved Københavns Universitet:

O Norge, det er dig stor prijs,
Du saadann' Mend oss sendte,
Fra klippen graa, fra huid en ijs,
Huo skuld' sligt der fra vente?

Dette dikt kunne like gjerne ha vært skrevet til Halvard Gunnarssøn.

Oskar Garstein

Reisebøkernes far:

I 1959 utga et kjent, tysk forlag en hendig liten fører for Athen og omegn. Forfatteren var 1900 år gammel, men fremdeles fullt brukbar. Hans navn var Pausanias.

Pausanias' «Beskrivelse av Hellas» er den første kjente «turistguide», og den eneste i sitt slag som er bevart fra antikken.

Men Pausanias har hatt mange forsvunne forgjengere. Allerede da Herodot kom til Egypt, var guidene ved pyramidene.

Pausanias er en uvurderlig funngrube for alle som interesserer seg for antikken. Han levde i romersk keisertid og skuet nostalgisk tilbake på den klassiske tid i Hellas. Han foretok omfattende reiser på det greske fastland og beskrev de gamle bygningene og kunstverkene. Beskrivelsene endte med å bli et verk på tilsammen 850 moderne trykksider. Opplysningene om monumentene er dessuten supplert med historier fra mytologien og referater av lokale tradisjoner. Verket ble inndelt i ti bøker etter greske landskaper.

«I Hellas med Pausanias» heter bind 3 i «Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen», der artikler og oversettelser av 14 skandinaviske filologer er utgitt av Øivind Andersen og Tormod Eide. Forfatterne tar for seg hvert sitt problem fra Pausanias: de mytologiske forklaringene av monumentene (Jostein Børtnes), stilistiske eiendommeligheter som kan gjøre Pausanias vanskelig å forstå (Thomas Hägg), tilforlateligheten i Pausanias' referater av lokale, folkoristiske opplysninger (Øivind Andersen), utviklingen i hans mytologiske fremstillingstek-

nikk (Hugo Montgomery), bruken av litterære kilder (Tormod Eide), beskrivelser av historiske malerier (Johan Henrik Schreiner), Pausanias' negative innstilling til den romerske politikk (Helene Whittaker), opplysninger om mynter og økonomi (Kolbjørn Skaare), myter og riter sett på bakgrunn av moderne religionsteorier (Synnøve des Bouvrie), den hedenske religion i Pausanias' tid (Anders Hultgård), Pausanias som arkeolog (Axel Seeberg) og som arkeologisk veileder (Erik Østbye), Pausanias og moderne reisebøker (Brit Berggren og Kyrre Vatsend).

Samlingen avsluttes med to kommenterte oversettelser: beskrivelsen av Athen og Attika (Tormod Eide) og beskrivelsen av Delfi (Mette Heuch Berg). Det er de to mest berømte avsnittene hos Pausanias. Boken er utstyrt med bilder, kart og plansjer. Registre gjør det lett å finne frem til det man trenger.

Høy standard, lett å lese. Anbefales hermed på det beste.

Knut Kleve

Egil Kraggerud: Et pensum i middelalderlatin

I. *Tekster* (61 s.) 1992.

II. *Kommentarer* (163 s.) 1993.

Klassisk avdeling Universitetet i Oslo.
Hustrykkeriet, Universitetsbiblioteket

I løpet av noen få måneder har Klassisk avdeling ved KRI utgitt to verdifulle fagskrifter innen et lenge stemoderlig behandlet fagfelt: middelalderlatin. De to skrifter utgjør tilsammen et komplett tilbud til dem som interesserer seg for middelalderlatin. Og det er meget inspirerende bøker! Her presenteres utmerkede tekster, kyndig valgt av en fagmann som også har et åpent pedagogisk blikk. Samlingen er konsentrert om tre teksttyper: Oldkirkelig latin. Europeisk middelalderlatin. Norsk middelalderlatin. De oldkirkelige tekster er hentet fra *Vulgata*, og det er vel de mest representative tekster man kan tenke seg: Jule-evangeliet, Bergprekenen og beretningene om Jesu dom, død og gravleggelse; dertil tre tekster fra *Apostlenes gjerninger*. Og denne avdeling avsluttes med *Te Deum*.

Den europeiske middelalderlatin er representert ved en meget lang prosatekst, og åtte metrisk-poetiske tekster. Utgiveren har – med heldig hånd – valgt en viktig og spenneende tekst fra Jacobus de Voragine *Legenda aurea*, nemlig legenden om Barlaam og Josaphat, en tekst som var uhyre populær i middelalderen. I gammelfransk litteratur finnes den både i en meget lang episk versjon og i en prosaversjon og som drama. Blant de metriske tekster finner vi, selvfølgelig, *Dies irae*, lyriske tekster til

vårens pris, som *Ver redit optatum* og *Veris dulcis in tempore*, og dertil Archipoetas evigunge og likefrem sprelske *Aestuans intrinsecus*.

I den siste avdeling, viet norsk middelalderlatin, har Egil Kraggerud vesentlig valgt historiske tekster, fra *Historia de antiquitate regum Norwagensium*, fra *Passio Olavi* og fra *Acta sancti Halvardi*. Denne avdeling avsluttes med den storslåtte *Lux illuxit laetabunda*.

Egil Kraggerud har etablert et fornemt utvalg av sentrale og fengende tekster. Bak utvalget ser vi tydelig profilen av en lærd fagmann forenet med en fin pedagog. Ikke én av tekstene bør utelates i en eventuell ny utgave. Men det kunne være fristende å be utgiveren ha i tanke – til den neste og utvidede utgave – den store samling av apokryfe evangelieskrifter, som også foreligger på latin. Der vil han finne fengslende tekster fra, for eksempel, *Miraculum de nativitate Mariae*, *Evangelium infantiae*, *Gesta Pilati* og *Descensus Christi ad inferos*, og *Epistola Pilati*. Slike tekster ville falle godt inn i det utvalg professor Kraggerud alt har foretatt.

Tekstutgaven er på 61 sider, kommentarbindet på 163. Dette setter utgiverens akribi i skarpt relieff. Nu kan muligens

fryktsomme sjeler skremmes bort, fordi de aner at tekstene må være kommentert «sønner og sammen. Men det er ikke tilfellet. Tekstene er uttømmende kommentert, men Kraggerud dyrker ikke kommentarene for kommentarenes skyld. Han dekker det som er aktuelt og nødvendig. En faktor som har bidradd sterkt til at kommentarbindet er blitt så omfangsrikt, er den at alle tekstene er forsynt med en innledning, av både praktisk, litterær og kulturhistorisk verdi og interesse. La oss i det minste nevne ett konkret eksempel. Den lange prosateksten om *Barlaam og Josaphat* har en ni-siders innledning. Her presenteres informasjon av grunnleggende verdi, to drøye sider om forfatteren Jacobus de Voragine, derefter en tre-siders redegjørelse for selve fortellingen, så en diskusjon om legendens latinske sprogdrakt. Det hele avsluttes med en nesten to-siders bibliografi, hvor også oversettelser er tatt med. Og så følger en 20-siders kommentar av de sproglige vanskeligheter i teksten, med redegjørelse for mulige alternative lese måter.

Middelalderlatin er ikke et fag som ruver ved vårt universitet. Men nu er det med! Om enn i den mest beskjedne form som tenkes kan: halvsemesteremne. Slike er det endel av hos oss. Andre avdelinger som forvalter halvsemesteremner bør merke seg det meget interessante faglig-pedagogiske initiativ som er tatt ved Klassisk avdeling. I sine to pensumbøker i middelalderlatin har professor Egil Kraggerud tatt et faglig initiativ og gjennomført det på mønstergyldig måte. Jeg vil tro at mange andre avdelinger vil kunne finne inspirasjon og veiledning for sin faglig-pedagogiske virksomhet nettopp i Kraggeruds to bøker. Mange forskere burde ta seg tid til å lese dem. Nu er det mulig å sette seg inn i middelalderlatinens mysterier. Nu har vi faktisk ikke lov til å leve videre i ubekymret uvidenheter. Bøkene foreligger. Ta dem og les dem, sa man på latin. Det var godt sagt: Tolle, lege!

Helge Nordahl

DET NORSKE INSTITUTT I ATHEN ΝΟΡΒΗΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

NORWEGIAN INSTITUTE AT ATHENS TSAMI KARATASOU 5 GR-11742 ATHENS GREECE TEL: (301)9231351 - (301)9241420 FAX: (301)9215993

Kurstilbud ved Det norske institutt i Athen:

Antikk retorikk - teori og praksis

I samarbeid med Kurssekretariatet ved Universitetet i Oslo arrangerer Det norske institutt i Athen i tiden 5.-10. november 1993 kurset

Antikk retorikk - teori og praksis

Program i hovedtrekk:

1. Gjennomgåelse av det retoriske systemet
2. Hovedspørsmål i retorisk teori ut fra antikke kilder
3. Retorikkens plass innenfor antikk kultur og samfunn
4. Gjennomgåelse av enkelte utvalgte tekster

Kursmateriell vil bli utsendt. Det kreves forberedelse og aktiv medvirkning av deltagerne. Kursavgift kr. 500.

Kurset er et tilbud til alle som vil gjøre seg kjent med retorikkens historiske og teoretiske grunnlag.

Deltagerne må selv ordne og betale reise til og fra Athen. Kurset begynner om kvelden 5. november og slutter om kvelden 10. november. Det norske institutt i Athen kan skaffe rimelig hotellinnkvartering på enkeltrom.

Søknad om opptak, med fylldige opplysninger om bakgrunn og interesser, sendes senest 1. juli til:

Professor Øivind Andersen
Det norske institutt i Athen
Tsami Karatasou 5, 11742 Athen
Hellas

Tlf. (301) 9231351

Fax (301) 9215993 (Papirer som sendes med fax, må også sendes i posten)

Res coquinaria

Romerne holdt høns for eggenes skyld, og slakt av høner for å spises var lenge belagt med strengt forbud – et forbud som stadig ble fornyet. Columella anbefalte å slakte hønene kun når de var mer enn tre år gamle og ikke lenger produserte egg. Gamle høner var vel den gang som nå seige og bruktes nok til å koke suppe på.

Men de matglade romerne kunne nok ikke dy seg for å delikatere seg med det møre kjøttet til en unghøne – de stadige fornyelsene av forbudet tyder på at det ikke var effektivt. Og Apicius' mange kyllingoppskrifter peker i samme retning.

Vi har tidligere brakt en oppskrift på spennende «kylling i toga», og her kommer Apicius' oppskrift på fylt kylling.

PULLUS FARBILIS

1 kylling, ca. 900-1000 gram

Fyll:

1/4 kg karbonadedeig
2 ss hakkede selleriblader
1/2 ts støtt pepper
1 ts støtt ingefær
1 dl speltgrynmel
1 svinehjerne, kokt og malt (kan sløyfes)
1 egg
1 ss liquamen
2 ss olivenolje
7-8 hele pepperkorn
20-30 pinjekjerner

Vask og tørk kyllingen godt, fjern innmatposen. Ingrediensene til fyllen blandes, smakes til med salt og arbeides til en smidig masse. Fyll kyllingen med blandingen, lukk åpningen med cocktailpinner. Kyllingen pensles med olivenolje og stekes ved 180° i ca 1 1/2 time, eller til den er gyllen.

Noen ekstra kommentarer:

Ifølge Apicius' oppskrift skal kyllingen utbenes. Jeg synes ikke det er nødvendig, og det er dessuten vanskelig. Hvis dere våger dere på det, vær da meget forsiktig og riv ikke istykker skinnet (som jo skal holde kyllingen sammen), annet enn det nødvendige snittet langs brystbenet for å få dette ut. Den fylte

kyllingen må da bindes opp før den stekes.

Jeg har sløyet svinehjernen. Man kan klare seg uten den ekstra smaken, eller man kan koke innholdet i innmatposen, male det og tilsette det i stedet.

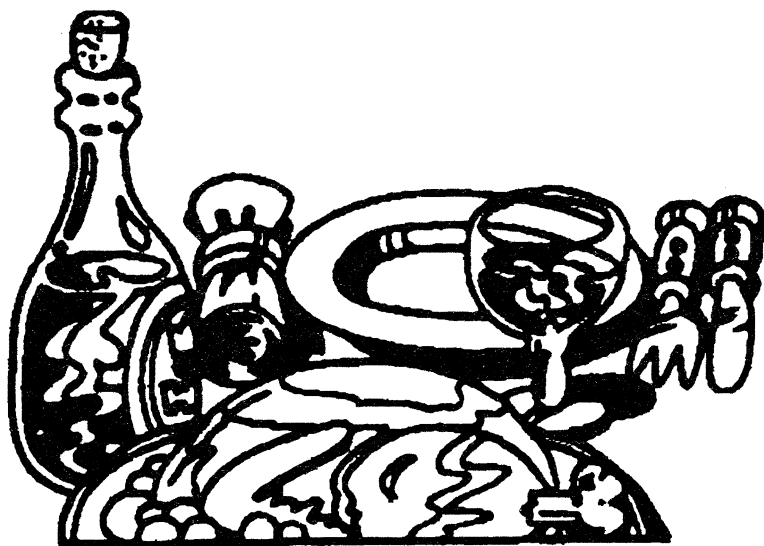
I stedet for speltgrynmel som vel ikke er å få hjemme, kan man utmerket godt bruke tilsvarende mengde brødrasp. Her i Italia kan man fremdeles få dette melet, som kalles *farro* (latin *far*,) og som selv

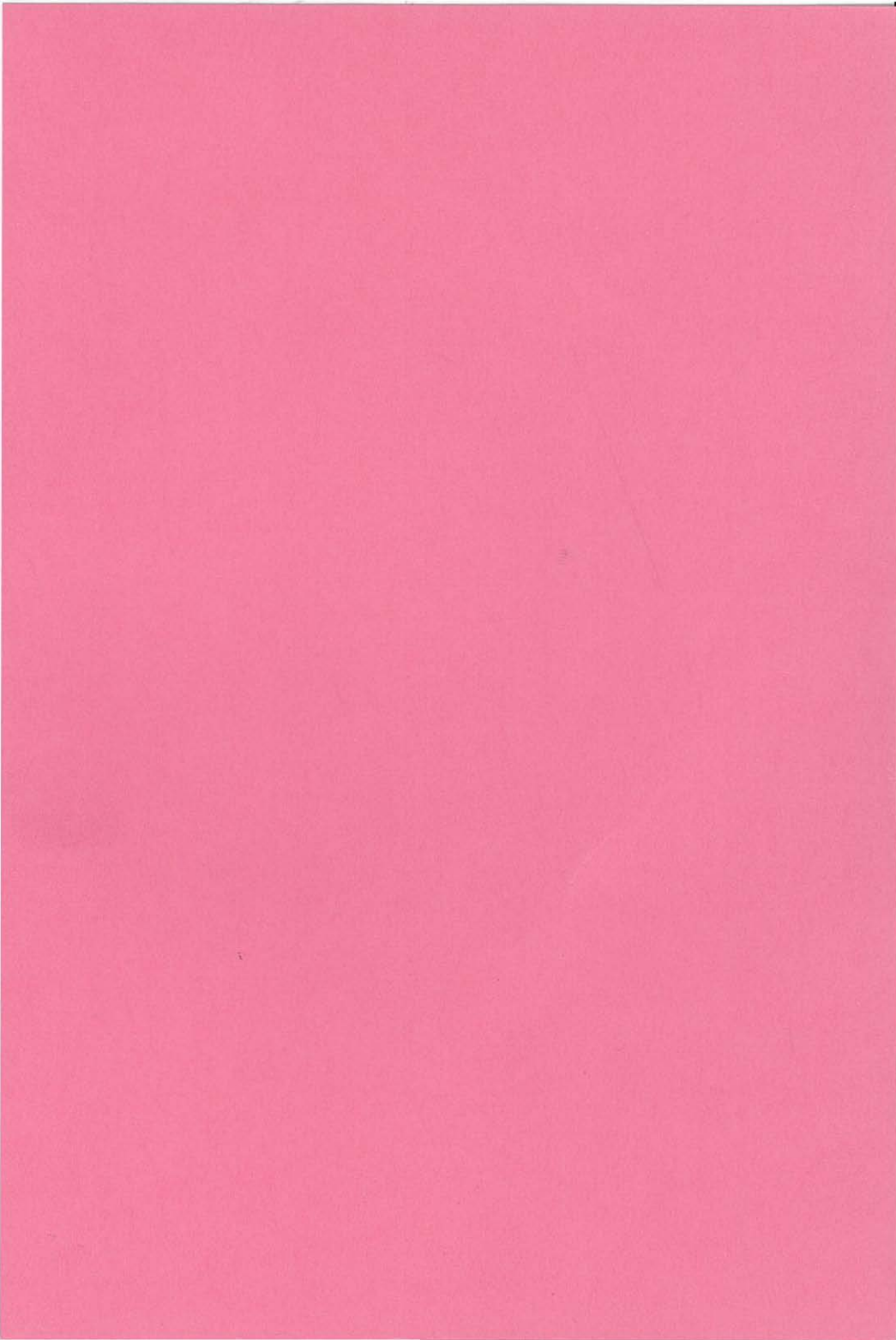
italienerne synes er noe merkelige og svært rustikke greier.

Pinjekjerner håper jeg er å få hjemme, hvis ikke kan man bruke valnøtter (2 ss finhakkede). Apicius sier ikke noe om pinjekjernene skal være hele – jeg synes godt at de kan støtes eller finhakkes.

Denne oppskriften gir rikelig mat til 2 personer, men de må være veldig småspiste hvis det skal holde til 4.

Gunn Haaland

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1026 Blindern
0315 OSLO